

II. em. Szekelyné J.
FKG30

ÚJ FOLYAM XXV. 11-12. SZÁM

BUDAPEST

2016. DECEMBER

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

GRÓH GÁSPÁR: Hazudtak, lendületlenül... • ZÉTÉNYI ZSOLT: 1956 és a megtorlás fekete könyve • CZAKÓ GÁBOR: A rendszerváltás hordaléka • MARTONYI JÁNOS: Identitás és geopolitika III. • SZABÓ ÉVA ESZTER: Az USA bevándorláspolitikájáról • CSAPODY MIKLÓS: Jakabffy Elemér és Mikó Imre • DEME TAMÁS: Karácsony Sándor és a mai pszichológia • BOD PÉTER ÁKOS: A választók párhuzamos világai • JUHÁSZ ELŐD: KOCSIS ZOLTÁN kiadatlan interjújából • ENTZ GÉZA: Krónika – Feljegyzések a forradalomról II.

HÍREK

A Batthyány Lajos Alapítvány nagytermében december 1-jén, az 1956-os emlékév alkalmából Kodolányi Gyula főszerkesztő bemutatta a *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* emlékszámait és további terveit az emlékévre. A rendezvényt Barsiné Pataky Etelka, az Alapítvány Igazgatóságának tagja nyitotta meg. Az MMA művészeinek 1956-os témájú digitális nyomataiból készült kiállítást Stefanovits Péter, az MMA és BLA képzőművészeti tagozatának vezetője mutatta be. Dóka Andrea, az MMA tagja Illyés Gyula 1956-os *Naplójából* olvasott fel részleteket.

ÚJ KÖNYVEINK

Tóth Klára: *Első generációs szabadság*

M. Szebeni Géza: *Giesswein Sándor keresztényszocializmusa*

Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972*. Szerkesztette Kodolányi Gyula és Szekér Nóra, fordította Németh Orsolya. Gróh Gáspár előszavával és Szekér Nóra bevezetőjével

Illyés Gyula: *Atlantisz sorsára jutottunk – naplójegyzetek 1956–57*. Szerkesztette Illyés Mária és Horváth István. Illyés Mária előszavával és Horváth István jegyzeteivel.

Könyveink a szerkesztőségben kedvezménytel megvásárolhatók.

A HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A *Magyar Szemle* honlapján, az *Online Írások* című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt található olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetők. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magyarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magyarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magyarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magyarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXV. 11–12. szám, 2016. december

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Tördelőszerkesztő: **Flagrans** Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRÓH GÁSPÁR: Hazudtak, lendületlenül...	3
CZAKÓ: A rendszerváltoztatási kísérlet hordaléka	7
MARTONYI JÁNOS: Identitás és geopolitika (3. rész)	15
MOLNÁR KÁROLY ATTILA: Az amerikai konzervatívok és Molnár Tamás (1. rész)	23
SZABÓ ÉVA ESZTER: A migráció mint a hidegháborús amerikai külpolitika eszköze (Németh Orsolya fordítása)	31
ANTON HYKISCH: Csöndesen és közelebb	47
DEME TAMÁS: Karácsony Sándor fejlődéslélektana a mai pszichológia tükrében	55
CSAPODY MIKLÓS: Húsz év – huszonkét év: Jakabffy Elemér és Mikó Imre	70
ENTZ GÉZA: Krónika – Feljegyzések a forradalomról (2. rész)	84

KÖRKÉP

ZÉTÉNYI ZSOLT: 1956 és a megtorlás fekete könyve	100
KOCSIS ZOLTÁNRA EMLÉKEZÜNK – Juhász Előd interjúja	108
TÓTH KLÁRA: A rendszeren kívül	111
FÁY ZOLTÁN: Wittenberg, Lund, Róma	114
BOD PÉTER ÁKOS: Párhuzamos választói világok – Új értékrendek bukkannak fel a közvéleményben	117
SZERZŐINK	124

*A fedélen az üres budapesti Üllői út 1956. november 23-án, a néma tüntetés idején.
(Fotó: Fortepan. Hofbauer Róbert jóvoltából)*

HAZUDTAK, LENDÜLETLENÜL...

Gróh Gáspár

Az elmúlóban lévő évben szinte nap mint nap hallhattunk a hatvan évvel ezelőtt történekekről: 1956 forradalmáról. Csoóri Sándor szerint 56-ban minden ott volt, ami előtte történt, és az is, ami utána következett. Amikor ezt leírta, még nem tudta, hogy milyen közel van már az új magyar demokrácia, de biztos volt benne, hogy az újrapolgárosodás is a forradalomból származtatja magát. Így is történt, és láthattuk, hogy az 1989-es változás idejének elmaradt katartikus közösségi élménye helyébe is a harmad évszázaddal korábbi dráma lelki-társadalmi történései kerülnek. Igaz, nem a remélt átütő erővel.

Akik hivatásszerűen foglalkoznak a magyar eszme-, művészet-, társadalom-, vagy politikatörténettel, többnyire tudták és tudják, hogy 1956 forradalma minden 20. századi demokratikus törekvés, szabadságküzdelem és nemzeti törekvés közös középpontja. (Ha mégsem tudják, lelkük rajta.) A közbeszédben azonban a valóságos ötvenhat emlékezetét a diktatúra évtizedei kiradírozták, eltorzították: a többség számára 1956 emléke inkább zavarba ejtően idegenné vált. Olyasmivé, amiről jobb nem beszélni, nemcsak félelemből, hanem ismeretlensége okán is. Ez a közvélemény nem volt élesen elutasító, de teli volt képtelenséggel – évtizedek propagandájának volt legfőbb célja ennek a bizonytalanságnak a kialakítása, nemcsak szavakkal, hanem az idővel egyre erősödő „képuralmi” korszak eszközeivel is. A forradalom hitét, a felszabadult boldogságot, amire minden egyes résztvevő szinte vallásos elragadtatottsággal emlékezett, nem adhatták vissza a véletlenül, itt-ott felbukkanó képek, a történelmi valóság felé óvatosan közelítő filmek sem. Amit viszont sohasem hagyott ki a hatalom: a Köztársaság téri lincselés iszonytató fotóinak újra és újra megmutatását. És a jól működő kádárista agyimosoda munkásságának eredményeképpen ezek a képek égtek bele generációk retinájába.

Nem csupán a szüntelen ellenforradalmazás, de ez az egyoldalúság is kellett ahhoz, hogy a forradalom emlékezete bizonytalan hírbe kerüljön, elveszítse egyértelműségét, mozgósító erejét. Aki felhőtlenül tiszta forradalmi emléket keresett, 1848-49-hez, főképpen annak

égi másához folyamodott. Kit érdekelt egy évszázad elteltével, hogy miként került Lamberg szívébe kés és Latour nyakára kötél? Ugyan! A lényeg: hatalmas kezdett lenni (végre) a nép, Petőfitől a szélsőség is PC maradt, ő saját halálával írta felül a mások halálakor mellőzött, de csak manapság kötelező szemforgatást. Még ennél is fontosabb volt, hogy az általa oly dicsőnek bemutatott esetről nem maradtak ránk képek. Petőfi nem volt ott a lincselésnél, nem piszkolta kezét-ruháját vér. Úgy gondolta, eszméi erőszak nélkül is győzhetnek. Ezért is állt nemzetőrnek. És a forradalom, véres népítélet ide vagy oda, megmaradhatott eszményi tisztaságú emlékeknek, amelynek nagyságához kétely sem férhetett. Még akkor sem, ha Bécsben másként látták.

Mi pedig olyanak, amilyenek utókorként formáltuk. Így, a végzete utáni évtizedekben *az* a forradalom és *az* a szabadságharc olyan fogalmakat, értékrendet, névsort, olyan közösségi „nyelvet” teremtett, amellyel a nemzet a lehető legjobban meg tudta értetni magát a hozzá tartozó, benne élő közösséggel. Ezen a nyelven el tudta mesélni magát, történetét, és ez a nyelv beszívta magába az újabb és újabb generációkat. Oly sikeresen, hogy aztán még 1956 forradalmárai is ezt a nyelvet beszélték.

A forradalom nemcsak céljai megvalósulásával győzött utóélete során, hanem a fejekben is. Nemzeti ébredésünk és sorsunkat máig formáló első modernkori teljesítményünk kivételesen maradandónak bizonyult – fogalomrendszerünkben is. Hősiességben, jelentőségben 1956 forradalma méltó párja 1848-49-nek, de nem teremtette, mert nem teremthette meg a maga, az egész nemzetet mozgósítani képes mitológiáját, és ezzel egy új történelmi nyelvet.

Ezt a hiányt aligha pótolhatja kései akarata. A nagy történelmi élményeknek a nemzeti tudatba építése, sőt égetése annak a nemzedéknek a feladata, amelyik azoknak a mozgatója, főszereplője volt. Ha ezt bármilyen külső körülmény megakadályozza, az idő visszafordíthatatlanul túlszalad a legnagyobb és legtartósabb hatásúnak tartott pillanatokon is. 1956 emlékét a posztrákosista-kádárista parancsuralom vérszagú csendje magántitokká tette, az nem válhatott a közösségi emlékezet részévé. Már csak azért sem, mert a zsarnokság nem tűrt működő közösségeket. Amikorra a tiltás megszűnt, már kihűlőben voltak az emlékek, 1956 emlékezete nem halt meg, de már eleven sem volt. Őrzött még valamit az egykori lobogásból, de már nem volt gyűjtő ereje. Bécs egykor beérte politikai hatalma visszaszerzésével, nem tartott igényt a meghódoltatott lelkek fölötti teljhatalomra. Elviselte a rebellis magyarok lelki megdicsőítését, a forradalom és a szabadságharc mitológiájának szinte nemzeti vallásként gyakorolt kultuszát.

A felvilágosult 20. század kommunistái Budapesten rettegtek a nép forradalmának emlékétől, és annak megtiprásában alighanem túlteljesítették a Kreml ideológiai elvárásait.

De még így sem tudtak bízni magukban. Meglehető, főként Moszkvától félték, ezért mocskolták a forradalmat, kései sztahanovistaként hamisították az emlékét. De olyan nagyon mégsem akartak írni, beszélni róla. Jobb volt, ha inkább nem emlékeztették egy büntett országnyi tanúját, mert jelenlétükben mégsem lehet korlátlanul hazudni arról, ami történt. 1956 forradalmát annak nevezni, ami volt, nem lehetett. Arról is hallgatni kellett, ami kiváltotta, mert utána hasonló következett. Gyakorlatilag évtizedekig nem eshetett szó a társadalom szisztematikus megalázásáról, gyötréséről, a félelem rendszerének kiépítéséről, a közös kiszolgáltatottságról és fokozatairól. A tömeggyilkossá váló pártállam kiépítése sohasem lett átfogó bírálat tárgya, hiszen minden igaz, tehát kritikus szó a forradalmat, és nem a letiprított igazolta volna. A korszak kutatására csak politikai alapon, azaz a párt-hűség szempontja alapján kiválogatott szakemberek, azaz ideológusok és propagandisták kaphattak engedélyt. Olyanok, akik ezt a párt bizalmából kapott feladatnak tekintették.

A hatalom félt, sőt rettegett. Alighanem Kádár János tudta legjobban (ha éppen nem egyedül), milyen körülmények közt bízta rá a Kreml Magyarország vezetését, kapta meg a Moszkva parancsainak vagy elvárásainak teljesítéséhez szükséges hatalmat. Rendszere annyira óvakodott az 56-os számtól, hogy legszívesebben kihagyta volna még a szorzótáblákból is a 7x8-at és a 8x7-et (kész csoda, hogy az 56-os villamos megmaradhatott).

Ebben a közegben elsovadt az a nyelv, ami a forradalom tíz-tizenegy napján éppen hogy megszületett. A hazugság nyelve visszaszerezte korábbi hatalmát: ez volt az igazi *ellenforradalom*. Így lettek a hősök bűnösök, ezért kellett hóhérokat ünnepelni. A forradalom szó maga is gyanússá vált, 1956-tal összefüggésben csak az ellenforradalom kifejezésben maradhatott meg. Aki nem ezt a gyalázatos szót használta: a rendszer ellenségének számított. Büszke vagyok arra, hogy az elvárt összefüggésben sohasem mondtam ki ezt a szót. Nem magamra, hanem mindazokra, akikkel együtt nem tudtam kimondani. Mert nem voltam magam: családom, ismeretségi köröm, még tanáraim közül is sokan, nem mondták ki: egyszerűen nem tudták kimondani.

Mert minden tiltás és megfélemlítés ellenére voltak, meglepően sokan voltak, akik magukban mindhalálig megőrizték '56 igazi arcát. Könnyű volt nekem nem teljesíteni a rendszer nyelvi parancsát: az ember nem köpi arcon szüleit, nagyszüleit, atyai barátait, vagy éppen mestereit. De a forradalmat forradalomnak nyilvánosan nem ne-

vezhettük. Az enervált sztálinizmus korának gyengülő reflexei ugyan büntették ezt a kívül maradást, de ezt el lehetett viselni. Az értelmetlen konfrontáció azonban botorság lett volna. (Mégis tisztelet azoknak, akik vállalták...)

A legfontosabb azonban az, hogy sok-sok családban, a miénkben is, volt élő forradalmi „narratíva”, az „ellenforradalom” kifejezés hiányzott a szótárunkból.

Nem úgy, mint a forradalom. Emlékezete otthon épült be a nyelvembe, nemcsak anya-, hanem apanyelvként is. Bármi történt is, 1968-ban, 1980-ban, 1989-ben, Prágában, Lengyelországban, vagy egy Pozsgay-interjúban, ebben a paradigmában kapott értelmet. (Még akkor is, ha a „népfelkelés”-sel Kádár János jelölte először a történetet, még 1956 októberében.)

Ez a nyelvhasználat elszakadt a társadalométól (azé tőle...), megmaradt az otthonok, az emlékezés kis körei nyelvének. A nyilvánosság a hallgatás és a hazugságok nyelve lett: Biszkué, Münniché, Apróé, Marosáné, Kádáré. A diktatúra lényegéhez tartozott, hogy ez így legyen, hogy ne jöjjön létre ahhoz hasonló beszédmód, amely egy évszázaddal korábban a forradalmat és a szabadságharcot állította a nemzet gondolkodásmódjának, történelemképének, identitásának középpontjába.

Ne legyenek illúzióink: utólag, emlékezetpolitikai buzgalommal, emlékévvél, bármiféle kései igyekezettel nem illeszthető be a forradalom nyelve a nemzeti történelem nagy jelrendszerei közé. Csoda, hogy vannak, akik beszélnek, még nagyobb csoda, hogy egyre többen. Ám van, ami vagy organikusan alakul ki, vagy sehogy.

És mégis, mégis... Éppen ezért nem szabad feladni az erre való törekvésünket. Kötelességünk, hogy megszólaltassuk ezt a közbeszédből kimaradt nyelvet. Ha diadalra nem is fogjuk juttatni, de elfogadtathatjuk létezését: legyen szó irodalomról, történelemről, képzőművészetekről, filmről, színházról. Nem kis dolog, hogy ez legalább részben megtörtént.

Az elmúlt évben sokan fáradoztak azon, hogy ezt a kisebbségbe szorult nyelvet minél tudatosabban, minél gyakrabban szólaltassuk meg – abban a reményben, hogy elevenebbé tegyük, hogy legalább a passzív nyelvismeret szintjén fogadtassuk el minél szélesebb körben. És reménykedjünk, hogy néhány jövevényszó meghonosodik a beszélt nyelvben is.

A 44. Tokaji Íróttábor megnyitóján, 2016. augusztus 10-én elhangzott szöveg szerkesztett változata.

A RENDSZERVÁLTOZTATÁSI KÍSÉRLET HORDALÉKA

Czakó Gábor

A kérdésről annak idején írtam néhány levelet, cikket. Abban a reményben adok belőlük hármat a *Magyar Szemlének*, hogy hozzájárulnak a Helyzet megvilágításához.

I.

Nem Igen

Nem csalás, csak ámitás, hogy karácsonykor miniszterek meregették a tévésített gulyáslevest a hajléktalanoknak a budapesti ingyerkonyhán. Azonnal jelentkezett a Nagy Inkvizítor, utolsó regényemből, a Karamazov testvérekből, ugye megmondtam? Megmondtam előre: „A boldogtalanok pedig a lábunkhoz csúsznak, és azt kiáltják nekünk: visszatérünk hozzátok, mentsetek meg minket önmagunktól! Amikor kenyeret kapnak tőlünk, természetesen világosan fogják látni, hogy mi az ő kenyerüket vesszük el, (...) de valójában a kenyérnél is jobban örülnek annak, hogy a mi kezünkől kapják! (F. M. Dosztojevszkij)“ (1997. ápr. 15.)

A liberális ellenzék árulása

Ha képviselő volnék, megszavaztam volna Hankiss Elemér leváltását. Már kinevezése másnapján. Ugyanis a Magyar Televízió nevezetű intézményt alkotói úgy szerkesztették, és harmincöt éven át úgy tatarozták, hogy a szocializmus egyes számú becsapógépe legyen. Hiába próbált a tévések java – meggyőződéseim – tisztességes maradni. (Utólagos megjegyzés: vagy végre azzá lenni!)

Ennek az ember-, természet- és országellenes hazugságyárnak a fölszámolása, igazmondásra és kultúrára fogása, szellemi bűnözői gazdasági pályamódosításainak leleplezése nem tudósi föladat. A tudós ehhez a munkához legföljebb elemzéseket készíthet, tanácsokat

adhat egy keménykezű forradalmárnak, aki a rendszerváltoztatás megvesztegethetetlen elkötelezettje.

A tömegkommunikációt uraló világban nyilvánvaló, hogy azé a nép, aki megműveli. Az is világos, hogy e hatalom és a hatalom ma kié. Még nyilvánvalóbb, hogy nem lesz itt rendszerváltozás, elhal a demokrácia és a vele járó gazdasági fejlődés reménye, amíg a régi hatalom marad.

Kétségtelen, hogy sem Hankiss Elemér, sem Gombár Csaba nem bírta rendszerváltoztatásra kényszeríteni, a demokrácia és egyáltalán Magyarország mellé állítani a televíziót és a rádiót. Hangsúlyozni kell, nem a kormány mellé. És nem a kiváló demokrata és jó magyar rádiósokat és tévéseket, hanem a két intézményt.

Egyik médium vezetésében, szemléletében sem tudtak olyan módosulást elérni, ami lehetővé tette volna a hiteles és pontos és elfogulatlan tájékoztatást. A magyar kultúra ügye egyik helyen sem javult. Nem honoráriumban, hanem műsoridőben, értéktiszteletben, pártatlanságban. A rádió és a televízió elmerült napi politikai harcokban. Az egyes műsorok szerkesztői a maguk szája íze szerint összeszedett „szakértőkkel” manipulálják az országot. Ismét akadnak olyan műsorok is, melyekben már válogatott közönség is tapsol és fújol nézők, a mi helyünkön. Mint a régi szép időkben.

Itt követte el a tömegmédia a legsúlyosabb, mondhatni történelmi vétségét. Ha tényleg szolgálni akart volna, ha tényleg jóvá tenni, akkor ismeretterjesztő műsorokat kellett volna készítenie az ország helyzetéről. Az örökségről. Gazdasági, erkölcsi, egészségügyi, oktatási, környezeti, stb. állapotainkról. Befogott volna, hogy rajzfilmben, bábfilmben, közérthető eszközökkel elmagyarázza nézőnek-hallgatónak, mi fán terem a demokrácia. Mit jelent egyáltalán a választás? Kit támogat az, aki nem szavaz? Mi a hatalommegosztás? Mi a dolga és felelőssége bíróságnak, országgyűlésnek, köztársasági elnöknek, alkotmánybíróságnak, koalíciónak, ellenzéknek, önkormányzatnak? Mi a sajtónak? Mi a kormánynak? Melyik mit végzett, mit nem, milyen nehézségeket küzdött le, milyenekkel szemben maradt alul? Tényekkel, tényekkel és tényekkel.

Például az első esztendőben szinte semmi tájékoztatást nem kapott a lakosság a törvények és kormányintézkedések lényegéről. A bírálatok, a Cassandra-jóslatok pergőtüzében élt az ország: nem lesz kenyér, vágatni fog az infláció, keresztény kurzus készül stb. A két médium minden kampánynak helyet adott, mely azt sulykolta, hogy az élet reménytelen, jobb volt régen a kommunizmusban. A helyett, hogy például elmagyarázták volna, hogy a törvényesség lassúbb és nehezkesebb, mint a rendeleti kormányzás. A parlamentben a képviselők nem azért vitatkoznak, mert hülyék, hanem azért, mert ez a

dolguk. Fizetésük pedig nem több, hanem kevesebb. A tájékoztatóhatalom urai nem segítettek eligazodni a rendszerváltoztatáshoz fűződő jogi átalakulásban. Például a kárpótlási törvénykezés bírálata kiszorította e milliókat érintő rendelkezések tüzetes ismertetését. Nem tudták a közgazdaságban járatlan nagyközönséggel, hogy mi az oka eladósodottságunknak, ipari elmaradottságunknak. Miből ered, s miért szükséges az infláció, bizonyos üzemek bezárása, a privatizáció, a munkanélküliség stb. Hogy a keleti piacról nem lemondunk, hanem az összeomlott. Fizetésképtelen volt már a szocializmusban is. Különösen azt nem próbálták tudatosítani, hogy lehetetlen egyszerre fenntartani a gazdaságtalan vállalatokat, a teljes foglalkoztatottságot, és ugyanakkor visszafogni az inflációt és végrehajtani a szerkezet- és piacváltást.

Egyszóval tájékoztatás helyett politikacsinálásba fogtak.

Miniszterelnöki tanácsadó koromban – 1990 őszén – hivatalból kértem Hankiss Elemért, adjon műsoridőt a jogi átalakulás ismertetésére. Azt mondta, akkor ugyanannyi percet kell adnia az ellenzéknek is. Mondtam, adhat, ámde mi nem kormányműsort kérünk, hanem tárgyyszerű fölvilágosítást. Nem politikusokat akarunk szerepeltetni, hanem tisztviselőket, akik elmagyarázzák, hogy milyen ügyben hogyan kell eljárni. Azt felelte a tévé elnöke, hogy adjak be pályázatot, mert pályázni kell a műsorokra. A kormánynak is? Annak is. Beadtam, választ sose kaptam.

Abban hogy a magyar társadalom jelentős része nem örül a rendszerváltozásnak, a szabadságával nem tud élni a demokráciában, félreérti az országban zajló folyamatokat, minek következtében egyre többen válnak a visszarendeződés hívévé, fölmérhetetlen a liberális ellenzék felelőssége. Mondhatjuk úgy is, hogy árulása.

Amikor a választások során, majd a következő napokban a bolsevik médiabárók fölajánlották nekik szolgálataikat a védelem fejében, és ők ezt elfogadták, elárulták azokat az eszméket, melyekért szamizdatos korokban küzdöttek. Ugyanakkor kelepcebe is estek. Mert szürkeállomány ide, szürkeállomány oda, az új szövetséges dörzsöltebbnek bizonyult náluk. Napnál világosabb ugyanis, hogy a koalíció és a kormány elleni pergőtűz valójában elterelő hadművelet. A médiaháború igazi célja a rendszerváltozás lényegének elszikkasztása, a régi hatalmi struktúra átmentése. Ez az értelme a kormánynak, a parlamentnek, az új intézményrendszer lejáratásának. Politikai vakság e rombolásban a demokrácia vagy a szabadelvűség stratégiai érdekét látni.

(Megjelent az *Igen* című katolikus lapban, 1997. december 28-án.)

II.

Feladó: Hankiss Elemér

Küldve: 2006. május 15. 12:30

Kedves Czakó Gábor!

Hónapok óta érlelődik néhányunkban az a gondolat, hogy – folytatva egy korábbi kezdeményezést – létre kellene hozni egy klubhálózatot, amelynek ezúttal azt a nevet adnánk, hogy „Találjunk ki egy országot” Klub.

A Klub, illetve a Klubhálózat jellegének és céljainak leírása az 1. és 2. számú Mellékletben olvasható. A célok közül kettőt emelek itt ki:

1. A Klub teret biztosít a gazdasági, társadalmi, szellemi élet meghatározó szereplőinek arra, hogy sokoldalúan megvitassák azokat a kérdéseket, amelyek megoldásától az ország fejlődése, jóléte, békéje, nemzetközi sikere függ.

2. A Klub együttműködést kezdeményez azokkal a közösségekkel, szervezetekkel, intézményekkel, amelyek a társadalom és az ország mindennapi életének alakításában közvetlenül részt vesznek (közös vitákkal, tanácsadással, projektek támogatásával, nyilvánosság biztosításával stb.).

Indulásképpen országos konferenciát szervezünk – együttműködve a Regionális Ügynökségek Országos Hálózatával –, amelyen az alakulóban lévő Klub néhány szakembere vitat meg néhány fontos problémát s teendőt mintegy 250 kistérségi vezetővel és munkatárssal. A konferencia programját a 3. számú Melléklet tartalmazza. E konferenciát további hasonló összejövetelek követik majd.

Nagyon örülnék, és nagy megtiszteltetésnek tartanám, ha a Klub megalakításában, tevékenységi körének kialakításában és munkájában részt tudna venni.

És egyben tisztelettel meghívom a fent említett konferenciára.

Kérem, jelezze (e-mail cím), hogy

1. a Klub munkájában részt tud-e venni, s hogy
2. az említett első összejövetelre el kíván-e jönni.

Üdvözlettel,

Hankiss Elemér

Feladó: Czakó Gábor
Küldve: 2006. május 15. 14:20

Kedves Hankiss Elemér!

Köszönöm a meghívást, ám a jelzett napon vidéken leszek, így nem élhetek veled.

Megvallom őszintén, hogy az eddigiek ismeretében egyelőre nem is kívánok. Ön ugyanis már kitalált egy Magyarországot, ami meg is valósult.

1990 novemberében Antall József miniszterelnök úr megbízásából tárgyaltam önnel, mint a Magyar Televízió elnökével a Parlamentben, hogy engedélyezze egy jogi tájékoztató műsor indítását, hiszen a törvények zöme megváltozott, számos új keletkezett, s a polgárok nem tudtak eligazodni közöttük. Megindult az ismerethiánnyal való visszaélés, pl. a kárpótlási jegyeket fillérekért vásárolták föl a kommunizmus áldozataitól különféle csirkefogók.

Ön a műsorindítást arra való hivatkozással, hogy akkor „az ellenzéknek is ugyanannyi megszólalási időt kell adnia az adott témákban” megtagadta. E mellett kitartott azon érvem ellenére is, hogy ez nem politikai, hanem jogi tájékoztató műsor lenne, amiben nem politikusok szereplnének. Szakjogászok ismertetnének törvényeket s végrehajtásukkal kapcsolatos eljárási szabályokat.

Azzal váltunk el, hogy a kormány nevében pályázatot nyújtok be. Ez megtörtént, választ Ön soha nem adott.

Egyáltalán nem mellékes, hogy azonos eredményre jutottunk Gombár Csaba akkori rádióelnökkel is.

Ön akkor a „szegények és megnyomorítottak” ellenében a régi sa nyargatókból lett új fosztogatók mellé állt. Az Ön kiváló intellektuális képességeit ismerve szó sem lehet tévedésről, tudatlanságról. Ön nem egyszerűen a hazáját árulta el, hanem Józsi bácsit és Mari nénit. Hogy pl. Shakespeare úgy vezetné-e a magyar tévét mint Ön, nem tudom.

Az akkor kitalált Magyarország ma is működik: úgy, ahogy az Önök akkori tervei szerint működni kell. „Kijebb” már nem lehet találni... A Klub hitelét nyilván csak az teremthetné meg, ha Ön megvalósítaná tettei és szavai összhangját, magyarán megkövetné az Ön segítségével (is) kifosztott százazteket, s jóvá tenné a kárt.

Természetesen semmi haragot nem érzek Ön iránt (sem), hiszen abból élek, hogy az egyik ember ilyen, a másik olyan. Mind csoda!

Szeretettel:
Czakó Gábor

III.

A legnagyobb választási csalás

A magyar társadalom a mai napig nehezen nyugszik bele a rendszerváltozás elmaradásába, ez a keserves gond mérgezett gombóc legtöbbszörünk torkában.

Ha megnézzük a mostani társadalmi megosztottságot, akkor azt látjuk, hogy nagyjából a társadalom egyik fele húz ide, másika oda, anélkül, hogy az ide vagy az oda pontos tartalmával tisztában volna, vagy volt volna bármikor! Annyi bizonyos, hogy 1989-90-ben az akkori felnőttek túlnyomó része azt akarta, hogy ezután másként legyen, a kommunisták tűnjenek el a közhatalom környékéről. Abban megosztottak a vélemények, hogy mennyire tűnjenek és hova, mi történjék velük, kapjanak-e valamilyen büntetést. A hangulat nem volt forradalmi, de emelkedett volt, katarzis-közele. Még a Kádár-rendszer haszonélvezői és kiszolgálói közül is sokan ébredtek emberi és nemzeti felelősségükre, s valami szebbre, jobbra, igazabbra vágytak.

A szocializmus maga holtan feküdt, temetetlenül és kifosztva. Végelgyöngülésben múlt ki. Főlakájai rabolták ki, és egyetlen könnycseppet sem ejtettek érte. Legféltebb kincsét, az eszméjét a szemétre rúgták, csak a gyűrűt, a karórát, a csizmát szedték le az oszladozó tetemről. Akik máig jó szívvel gondolnak rá, zömmel egyszerű, ma már idős emberek, akik a szocializmus idejében éltek. Semmi több: éltek. Beleéltek, átéltek, túléltek. Akkor nőttek föl, akkor tanultak és estek szerelembe, akkor alapítottak családot, akkor szerették és nevelték gyermekeiket. Bizony rengeteget dolgoztak, s persze a KISZ-ben, meg a vállalatnál, a párteberekkel buliztak, mert a bulikat ott és így tartották. Idővel ilyen-olyan módon – a kor adta föltételek között – lakást szereztek, szüleiket ápolták, pappal temették, suttogva mondtak igazat, autót vettek, nyaraltak az NDK-ban. Amikor „visszasírják a Kádár-rendszert”, saját, egyetlen életükre gondolnak vissza jogos szeretettel. Leginkább az antikommunisták hibája, hogy emlékeikhez máig ható politikai árnyék kapcsolódott. Egyetlen példa. Az '50 után születettek nemigen tudták, hogy kik voltak azok a bizonyos Horn-típusú pufajkások. Amikor a nemzeti érzelműek ezeket szidták, a korabeli melósok érezték találva magukat, mivel ők is pufajkások voltak. Nem politikai, muszkavezető, forradalmat és veséket leverő pufajkások, hanem lakatosok és traktoristák: a gyárakban és a földeken ugyanis ez a bizonyos vattakabát vala a téli munkaruha. Természetesen a hátuk mögött gúnyolták a tökféj görékat, a pártbizottságról szalajtott téeszelnököket, akik nem tudták megkülönböztetni a zabot a lótól, és nagyokat röhögtek a politikai vicceken.

Őszintén akarták a rendszerváltozást. Hogy ezen mit értettek? Bizony kevesen álmodtak az „56-os magyar modellről”, tehát a valódi, a közélet egészére, tehát a politika, a tulajdon és a munka világára egyaránt kiterjedő demokráciáról, amely a köztulajdont megőrizve a jogok gyakorlását az ott dolgozókra ruházta volna. Később néhány kisebb üzem, pl. a Herendi Porcelángyár került ily módon a munkások tulajdonába – kizárva, hogy bárki 2,5 százaléknál nagyobb részesedést szerezzen.

A többség osztrák életszínvonalat, polgári szabadságjogokat akart komcsik nélkül.

A kádárizmus vezető rétege tudta, hogy a politikai hatalmat az első választáson el fogja veszteni, ezért minden erejével a szocializmus tetemének kifosztására összpontosított, a hatalom visszaszerzését a meggazdagodás utánra halasztotta. De alaposan fölkészült rá. A Szovjetunió felől biztonságban lehetett, hiszen a régi elvtársak ott is ugyanezt a forгатókönyvet hajtották végre. Sok szakértő szerint központi kottából dolgoztak. Nem kellett félnie a Nyugattól sem. A marxizmusból is megtanulta, hogy a nemzetközi nagytőkének szüksége van helyi kiszolgáló, ún. komprádor burzsoáziára. Ezt a szerepet szívből jövő elvtelenséggel vállalta, s mintegy biztosítékul adta jövő gazdáinak az egész pártsajtót; a megyei lapoktól a *Népszabadságig*. Így lett „negyedik hatalmi ág”, a honi „baloldali” sajtó – másmilyen persze akkor nem is létezhetett – a jobboldali multik tulajdona, azzal a kikötéssel, hogy a korábbi főszerkesztés három évig a helyén marad, s igazolja, hogy hajlandó és képes kiszolgálni a legmunkásellenesebb külföldi érdekeket is, és támogatni a komprádorok politikai törekvéseit.

Ami a belhelyzetet illeti, rendelkezésére állt a szinte érintetlen Hálózat, a szocialista összeköttetés-rendszernek nevezett korrupciós szövetvény, ami az egész társadalmat beszötte, mindenütt elhelyezve a maga lekötelezettjeit. Többek között a frissen alakult rendszerváltó pártokban. Ezek kettő kivételével amolyan kuruc szabadcsapatok módjára működtek, szabad teret engedve a Hálózat pókjainak. Jómagam alapító tagja valék az MDF-nek, bejáratos a „kibővített elnökség” üléseinek, ahová bárki arra járó beugorhatott. Egyszer jött Bégány Attila s még két lelkes fiatalember, hogy ők megalapítanák az MDF ifjúsági tagozatát. Csurka elnökségi tag elhajtotta őket: fölösleges, a Fidesz a zsebünkben van, most adtam nekik tízezer forintot, Olajos Csaba pedig húszat.

A Kisgazdapárt, a KDNP, az MDF, a Szociáldemokrata Párt belülről való szétverődését most fölösleges elmesélni.

A magyar történelem legnagyobb választási csalása egy zseniális ötleten alapult. A 90-es választáson induló, parlamentbe jutásra esélyes pártok, az MSZP-t is beleértve, mind az osztrák jólét és a kapitalizmus mellett törtek lándzsát. A legközérthetőbb és leghatékonyabb rendszerváltó

jelszó így az antikommunizmus maradt. Legharsányabban az SZDSZ kiabálta tömérdék hívet szerezve, ugyanakkor vetélytársait úton-útfélen az MSZP-vel való összejátszással rágalmazta. 1990 elején, a választások előtt, a már említett kibővített MDF-elnökség megbízásából nyilatkozott az akkor a *Népszabadsághoz* és az SZDSZ-hez egyaránt közel álló *Reform*nak. Riporter: Erős Pál, a Nyilvánosság Klub ügyvivője. Főkérdés: koalícióra lép-e az MDF az MSZP-vel? Főválasz: Nem lép koalícióra. A kéziratot nyomdásba adás előtt elolvashattam. A megjelent lap első oldalán szalagcím: Az MDF koalícióra lép az MSZP-vel! Rohanok a szerkesztőségbe: ez hogyan történhetett? Mit akarsz, az interjú egy szó híján átment! A következő szám valamelyik belső oldalán lehozták kishírben a helyreigazítást, így nem lehetett perelni.

A számok azt mondják, hogy a '90-es választáson a polgárok 73,26 százaléka, tehát elsőprő többsége bizta akaratát az antikommunista rendszerváltó pártokra, és mindössze 15,57 százalék a „régikommunistákra”: az MSZP-re és a Munkáspártra. A függetleneknek és kis pártoknak maradt 11 százalék is kb. ugyanilyen arányban oszlott meg a két főirányzat között. Ezt mindenki előre tudta, tehát Kádár örökösain semmiféle klasszikus szélhámosságuk nem segíthetett, sem a kékcédulázás, sem az ellenfelek kirekesztése a választói névjegyzékből, sem a számlálási csalás.

A nép tehát oda szavazott, ahová akart, s csak pár hét múlva derült ki, hogy a „jobbra” leadott szavazatok „balra” sinkófálódtak. Az SZDSZ vezette liberális csoport huszáros mozdulattal átcsempészte a neki jutott 30 százalékot! Azonnal teljes helyzetazonosságot vállalt az MSZP-vel, és megindította a „kommunisták pedig nincsenek” kampányt, s ezernyi koholt ügyvel-váddal akadályozta a tényleges gondok megoldását, a rendszerváltoztatás munkáját, a szabad, nemzeti érdekeket képviselni képes magyar állam újjáépítését. A taxisblokádnál még puccsal is megpróbálkozott 1990 októberének végén. Kiderült, hogy a Fidesz sincs Csurka Pista zsebében, hanem inkább az SZDSZ markában: s így is volt 1993 második feléig, amíg Orbán Viktor ki nem takarította pártját a szabad demokraták odatojt politikusaitól, szakértőitől és egyéb hálózati embereitől. Ezért nevezik őt a gondolatzsandárok szélkakasnak. Ha megmaradt volna a vétkében, a gázsik éjjel-nappal ajnároznák.

Az SZDSZ a választók átejtésével lopott politikai erő birtokában máig eleven félreértéseket, gyűlölködést és meghasonlást idézett elő az országban. Embertelen munkálkodása azóta is lankadatlan. A zűrzavarban a bennszülöttek kétségbeesetten kavarnak a különböző pártok között, hogy melyik képes megvédeni őket a globalizmus sötét erőitől, melyek kiforgatják őket benső és külső javaikból.

Most a Fidesz által szervezett szövetségben bízunk.

(1998. április 3.)

IDENTITÁS ÉS GEOPOLITIKA

3. rész

Martonyi János

A világgazdasági és a geopolitikai folyamatok egyaránt nyilvánvalóvá teszik, hogy a világ sorsát a következő évtizedekben jelentős mértékben meg fogja határozni a két főszereplő, az Egyesült Államok és Kína viszonya. A két szuperhatalom erejének, befolyásának és egymás közti kapcsolatának pedig fontos befolyásoló tényezője lesz a G2 belső helyzetének alakulása.

A hegemonia kérdése ma alapvetően az Amerikai Egyesült Államok hegemoniájáról, netán világhuralmi szerepéről szól, ez ma a geopolitikai és politológiai irodalom talán legtöbbet tárgyalt és vitatott témája.¹ A lényeg, hogy Amerika „óriás, de nem hegemon” (Brzezinski). A világ katonailag legerősebb országa, flottája valamennyi világtengeren jelen van, tudományban és technológiában messze a legelső, gazdasága dinamikusan növekszik, GDP-je árfolyamon számítva még megelőzi Kínáét. Koránt sincs azonban egyedül. A világ legnagyobb gazdaságát az Európai Unió mondhatja magáénak (az EU GDP-je még mindig nagyobb az amerikaiénál), a nukleáris fegyverzet terén Amerika lényegében egyensúlyban van Oroszországgal, lélekszáma messze elmarad Kínáétól és Indiáétól. Befolyásának lényegét azonban nem feltétlenül a materiális tényezők adják, hanem az, hogy meghatározó szerepet játszott és ma is játszik a jelenlegi nemzetközi intézményrendszer kialakításában és működtetésében, és még inkább azoknak az elveknek és normáknak univerzális elismerésében és elismertetésében, amelyeket jelentős mértékben az amerikai gazdasági érdekek és értékek alakítottak ki. Ezek azok az elvek, normák, szokások, amelyeken a *pax americana* épül, és amelyek a világrend fokozódó fragmentációja és regionalizációja következtében a jövőben elveszthetik a meghatározó szerepüket. Nincs azonban hegemonia és nincs amerikai világhuralom. Ha lenne, akkor az Egyesült Államok Szíriától a Dél-kínai-tengerig, a közel-keleti béketárgyalásoktól az észak-koreai atomprogramig mindenütt érvényesíteni tudná akarátát, és minden szereplőt rá tudna kényszeríteni az Egyesült Államok érdekeinek megfelelő magatartásra. Nem tudja. Nem kétséges, hogy Amerika a világ legnagyobb, ve-

zető hatalma, és az is több mint valószínű, hogy ez még hosszú évtizedekig így marad. Ugyanakkor ma is vannak és a jövőben még inkább lesznek e hatalomnak korlátai. E korlátok és azok felismerése mérsekelní fogja az amerikai geopolitikai ambíciókat, úgyszintén a saját értékek és ideológia kizárólagosságára és univerzális elismertetésére irányuló igényt. E korlátok nemcsak a külső tényezőkből, a versenytársak gazdasági erejének és geopolitikai befolyásának növekedéséből erednek, hanem jelentős részben a belső ellentmondásokra és gyengeségekre, az amerikai társadalom és politikai rendszer torzulásaira vezethetők vissza. Ezek között talán a legsúlyosabb a növekvő egyenlőtlenség, annak minden következményével együtt. Szertefoszlott az amerikai álm, Amerika nem a korlátlan lehetőségek hazája, legalábbis annak a nagy többségnek a számára nem, akik nem tudják a legjobb iskolákban és egyetemeken taníttatni gyermekeiket. A vertikális mobilitás hiánya erősíti az általános tudatlanságot, a Brzezinski által *public ignorance*-nek nevezett jelenséget.² További tehertételek a kezelhetetlen államadósság, a pénzügyi rendszer kockázatai, a hanyatló infrastruktúra és a politikai intézményrendszer elavult volta, elakadása, sok szempontból holtpontra jutása, az úgynevezett 'gridlock'.³ Többek között ezeknek a gondoknak a következménye a hagyományos politikai szerkezet látványos átalakulása, a szélek erősödése és a közép gyengülése az amerikai közvéleményben és politikai életben. Nem szabad azonban megfeledkezni az amerikai gazdaság és társadalom jelentős előnyeiről, 'aktívumairól' sem, mindenekelőtt az innovációs képességről, a demográfiai dinamizmusról, az energiaellátásnak a legújabb technológiai fejlődés által megteremtett teljes biztonságáról. A legfontosabb az az előny, amit Amerika a 'geotechnology' terén élvez, ami többek között az amerikai 'soft power' erejét az elit egyetemektől a filmgyártásig biztosítja.

Amerika tehát külső és belső kihívásaival együtt továbbra is a világ első, de nem egyetlen hatalma. Ha meg akarja őrizni vezető szerepét, gazdasági erejét, geopolitikai befolyását és értékrendjének vonzerejét, akkor belső gondjainak megoldására, külkapcsolatai terén pedig szövetségesekre, együttműködésre és önmegtartóztatásra van szüksége.

A világhuralom megszerzésére mindig voltak és lesznek erőszakos kísérletek. Ezek általában iszonyatos emberi szenvedést, veszteséget és kárt okoznak. A legújabb ilyen kísérletnek most vagyunk nemcsak tanúi, hanem szenvedő alanyai is. A szélsőséges fundamentalista ideológiára épülő radikális iszlám célja világos és egyszerű, az anyagi és ideológiai totális világhuralom megszerzése a legszélsőségesebb és legkegyetlenebb erőszak eszközével. A harc súlypontja a látszattal szemben egyelőre az iszlám világon belül van, ezért beszélünk gyakran a civilizációk huntingtoni összecsapása helyett az összecsapások ci-

vilizációjáról. Az összecsapás tehát egy adott civilizáción belül zajlik, a nagy többségben lévő mérsékelt és a kisebbséget képviselő radikális iszlám között. A tét óriási, túlzás nélkül állítható, hogy kimenetele az egész világ jövője szempontjából meghatározó lehet. A kérdés lényege, hogy a jelenleg 1,7 milliárdnyi, 2050-ben pedig várhatóan 2,7 milliárdnyi iszlám hívő melyik utat fogja választani, mérsékelt marad-e, vagy a szélsőséges radikálisoknak sikerül-e a többséget az erőszak és gyilkolás útjára terelni. Ez a harc lényege, ehhez kell a halál kultusza és a zabolátlan erőszak. És ha sikerülne a többséget radikalizálni, az iszlámon belüli harcot erőszakkal, a sikeres öngyilkos merényletek sorozatával megnyerni, akkor lehetne hozzáfogni a második menethez, a civilizációk összecsapásához, az iszlámon kívüli vallások és civilizációk megsemmisítéséhez, a globális iszlám kalifátus megteremtéséhez. Ezért sem szabad elfelejteni, hogy az igazi harc, küzdelem a fejekben zajlik, az eszmék, az ideológiák területén. Ezért sem szabad a civilizációk, kultúrák, vallások közötti eltérések elismerését a civilizációk közötti harccal, még kevésbé erőszakkal összetéveszteni, és az összecsapást elkerülhetetlennek tételezni. Maga Samuel Huntington korántsem ezt tette, éppen ellenkezőleg, a különbségek pontos bemutatása mellett a párbeszéd és tolerancia fontosságát emelte ki. A sikeres párbeszédet pedig az mozdítja elő, hogy a nagy világvallások megtalálják, ami összeköti őket. Ehhez pedig az szükséges, hogy a mérsékelt iszlám megújítsa transzcendens, belső lényegét,⁴ visszanyerje kreativitását, és kirekessze az iszlám vallás alapvető értékeit is elvető radikális szélsőséget.

A világlobalom megszerzésére irányuló terrorista kísérlet – hasonlóan a korábbi és a más jövőbeli, totalitárius ideológiák által vezérelt próbálkozásokhoz – egész bizonyosan el fog bukni. A harcot azonban vállalni kell, nincs alku, nincs más megoldás. A terrorizmus természete, cél- és eszközrendszere önmagában kizárja a kompromisszumok keresését. A terroristák nem örültek, hanem más logikát követnek, az öngyilkos merénylőknek más a költség/haszon elemzésük, ezért is nehéz velük a harc. De a harc elkerülhetetlen. Magában foglalja a gazdasági, társadalmi, civilizációs, kulturális, vallási okok és háttér megértését, az erők pontos felmérését, egységes stratégia és taktika kidolgozását és alkalmazását, következetes, kitartó és megalkuvást nem ismerő, nehéz és kemény lépések megtételét. És még egy nagyon fontos dolgot: az arányosság tiszteletben tartását. Ha a harcban alkalmazott eszközök aránytalanok, és ártatlanokat is súlyosan sértenek, a terrorizmusnak teszünk szolgálatot, a radikálisokat erősítjük és a mérsékelteteket gyengítjük.

Huntington már több mint két évtizeddel ezelőtt jelezte, hogy a világ sorsát a Nyugat arroganciája, az iszlám intoleranciája és Kína igé-

nyei nek magabiztos érvényesítése (*'assertiveness'*) fogja meghatározni.⁵ Nyilván más fontos tényezők is szerepet játszanak majd, hegemoniára és ezáltal megteremtett homogén, egységes gazdasági, politikai és civilizációs világrendre ne számítsunk. Éppen ellenkezőleg, a közelmúlt tendenciái a multipolaritás, a politikai és kulturális diverzitás erősödésére utalnak. Egyre inkább előtérbe kerül a globálissal szemben a regionális és a lokális, az univerzálissal szemben a partikuláris. Ez pedig, ahogy Kupchan mondja, egy a jelenleginél erősebb regionális elemeket mutató ('regionalizáltabb') nemzetközi rendszer létrejöttének az irányába mutat.⁶ Vonatkozik ez szerinte nemcsak a világ-gazdaság és a geopolitika rendszerére, hanem azokra az elvekre és normákra is, amelyeket a nyugati civilizáció általános érvényűnek, mindenki más által követendőnek tekint.

Ezzel az utóbbi tétellel azonban óvatosan kell bánnunk. A civilizációs diverzitás valóban tény, figyelmen kívül hagyása súlyos hiba, és még súlyosabb következményekhez vezet. E civilizációs-kulturális különbségek nem gyengülnek, hanem sok területen erősödnek, amint ezt a migrációs válság berobbanása és annak következményei is bizonyítják. Huntington időszerűbb lett, mint valaha, és persze nemcsak amit ő írt, hanem amit előtte sokan Max Webertől Arnold Toynbeeig, Durkheimtől Fernand Braudelig a civilizációkról, azok eltérő jegyeiről írtak. E civilizációs diverzitás legalább olyan fontos tényezője egy egységes, homogenizált világrend és világalom létrejötte megakadályozásának, mint a multipoláris gazdasági és geopolitikai rendszer.

A különböző civilizációk eltérő elvei és normái kapcsán azonban két tételt fontos leszögezni. Az egyik, hogy a civilizációk eltérései nem zárják ki, nem zárhatják ki az univerzális értékek és az ezekből levezetett elvek, normák és jogok létét. A másik az, hogy más civilizációk elveinek és normáinak elismerése nem jelenti, nem jelentheti a saját civilizációnk, kultúránk elveiről, normáiról való lemondást, vagy éppen az azok gyengítésére irányuló törekvések elfogadását. És éppen ebből a szempontból van jelentősége a közösségi identitásnak, aminek lényege a saját énünk, lényünk, értékeink, elveink, normáink összetartó erejének megőrzése.

Ha nincs civilizációs homogenizáció és kulturális világalom, de vannak abszolút érvényű univerzális értékek, akkor hogyan lehet az univerzális értékek és a különböző civilizációk eltérő elveit, normáit egyidejűleg tiszteletben tartani? Nincs más út, mint az egyes civilizációk (közösségi identitások) közötti párbeszéd és együttműködés. Ennek legfontosabb tárgya éppen annak a körnek, annak az 'univerzális minimumnak' a meghatározása, amelyet minden civilizáció elfogad, univerzális érvényűnek tekint, és amelynek megsértését nem tolerálja.

Az ezen a körön kívül eső értékekre, elvekre és normákra pedig a kölcsönös tolerancia kell hogy érvényesüljön, anélkül, hogy ezeket a normákat a másik kultúrkör magára nézve irányadónak vagy akár elfogadhatónak tekintené. Ez pedig nem lehetséges viták és az ezek feloldását célzó dialógus és egyeztetés nélkül.

Nincs gazdasági, geopolitikai hegemonia, nincs globális kulturális-civilizációs homogenizáció, nincs sem világalom, sem hegemonia, sem titkos hatalmi központ. Hogyan lehet hát a globális kormányzásnak azt az intézményi minimumát megteremteni, ami legalább a legkomolyabb globális kockázatokat kezelni és a hasonló súlyú lehetőségeket hasznosítani tudja? Abban szinte mindenki egyetért, hogy a nemzetközi intézményrendszer átfogó átalakításra szorul, az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagságától az IMF-kvótáig és szavazati jogokig. Abban is egyetértés van, hogy tovább kellene fejleszteni a nemzetközi kereskedelem szabályozásának multilaterális, azaz univerzális rendszerét, egységesíteni vagy legalábbis áttekinthetőbbé kellene tenni a megszámlálhatatlan, egyes partikuláris területért felelős kormányközi és nem kormányközi nemzetközi pénzügyi és környezetvédelmi szervezeteket, de az átalakítás tartalmára és formájára nézve már alapvetően eltérnek az érdekek és az ezeknek megfelelő álláspontok. Így jött létre a már említett holtponthoz, 'gridlock', ami az intézmények funkcionális működésének és továbbfejlesztésének a közlekedési dugóhoz hasonló elakadását jelenti, ahol az egyes intézmények működési zavarai és egymás közötti konfliktusai, valamint a mögöttük álló állami és nem állami érdekkonfliktusok tartósan megakadályozzák a továbbhaladást.

Az elakadást nemzetközi szinten éppen a nemzetközi kapcsolatoknak és intézményrendszernek a második világháborút követő nagyon gyors fejlődése és „egymást erősítő kölcsönös függése” (*self-reinforcing interdependence*)⁷ okozza. Más szóval az intézményrendszer nem tud már megbirkózni az általa gerjesztett gyors fejlődéssel, tartalékai kimerültek, de a továbbfejlődésre és a jórészt általa létrehozott új helyzetre történő alkalmazkodásra már nem képes. E 'gridlock' egyben nem független a multipolaritás erősödésétől, az intézményi kifáradástól és elnehezüléstől, valamint az élesedő érdek-összeütközésektől.⁸

Jó példa erre a nemzetközi kereskedelem multilaterális intézmény- és szabályrendszere. Évtizedeken keresztül jól működött, lényeges tényezője volt a világkereskedelem megtöbbszöröződésének, és ezzel, mint láttuk, a világgazdaság növekedésének (*self-reinforcing interdependence*!). Az általa segített fejlődés, új szabályozási igények megjelenése, erősödő multipolaritás és a mélyülő érdekkellentétek olyan új követelményeket támasztottak, amelyeknek a bizonyos szempontból kifáradt intézmény,

a Kereskedelmi Világszervezet és annak multilaterális szabályozási rendszere már nem tud eleget tenni.

A 'gridlock' szindróma azonban korántsem korlátozódik a nemzetközi intézmények rendszerére. Legtöbbször ma az Egyesült Államok politikai rendszerével és alkotmányos intézményeivel kapcsolatban emlegetik, amire különösen a törvényhozás és a végrehajtó hatalom közötti konfliktusok előidézte patthelyzetek bőven adnak alkalmat. Az intézményi 'gridlock' mögött politikai válság is van, ennek okait éppen Fukuyama egyik legújabb műve elemzi részletesen. Szó esik itt a különböző, demokratikus legitimitással nem rendelkező érdekcsoportok túlhatalmáról, arról, hogyan ejtik foglyul az amerikai kormányzat jelentős részét e jól szervezett érdekcsoportok, hogyan vásárol a gazdaság politikai befolyást, hogyan lesz a rendszer egyre korruptabb, hogyan terjednek a közérdekre hátrányos alkuk, hogyan erősödnek a rendszerben az illegitim elemek, és így tovább.⁹

Talán nem igényel részletes indokolást, hogy a világ legnagyobb és eddig legsikeresebb integrációs építménye, az Európai Unió sem kell, hogy a szomszédba menjen, ha intézményeinek egymás közötti konfliktusára, a döntési folyamatok elakadására, vagy éppen döntésképtelenségre van szüksége. A 'gridlock' tehát amerikai nyelvi lelemény, de legalább annyira európai jelenség. Az elakadás fő tényezői itt persze elsősorban a tagállamok, ebből a szempontból tehát az európai 'gridlock' inkább a nemzetközi intézményrendszer elakadásához hasonlít. Részben itt is áll az önmagát erősítő interdependencia tétele, mivel az integráció az egymástól függés példátlanul komplex rendszerét hozta létre, de közben olyan ellentmondásokat és egyensúlyhiányokat is kitermelt, amelyekkel a hosszú ideig a fejlődés motorjának bizonyult, amúgy zseniálisan eredeti („közösségi módszer”) intézményrendszer már nem, vagy nagyon nehezen tud megbirkózni.

Az ellentmondások és egyensúlyhiányok leegyszerűsített lényege, hogy az integráció egyes területeken túl sok, más területeken pedig túl kevés. Egységes piac, közös pénz, de mindez közös költségvetési támasz nélkül, önálló tagállami gazdaságpolitikák, de kizárólagos uniós hatáskörbe emelt politika a külföldi beruházásokra vonatkozóan, lényeges hatásköri különbségek az Unió külső fellépésének különböző területei között (közös kereskedelempolitika szemben az alig létező kül- és biztonságpolitikával), hogy csak néhány példát említsünk. Mindehhez járul a lopakodó hatáskörbővítés, a szubszidiaritás mellőzése, a túlszabályozási hajlam, egyes alkotmányos és közjogi kérdések átpolitizálására irányuló kísérletek megjelenése. Lehetséges, hogy kevesebb több lenne, és ez az intézmények működését is jelentős mértékben akadálymentesíteni tudná.

Ugyanakkor látni kell, hogy az Európai Unió rendkívüli eredményeket ért el a különböző gazdasági, politikai érdekek, az eltérő nyelvi és részben kulturális adottságok, a különböző intézményi és szabályozási szerkezetek, hagyományok és kultúrák egymással történő egyeztetése, egységes, illetve harmonizált működtetése, azaz integrációja terén. A különböző érdekek, intézményi és jogi megoldások összeegyeztetésének, együttműködésének a kultúrája már eddig is kisugárzott a globális rendszerekre és univerzális szabályozásokra. Az európai integráció működése, eredményei vagy kudarcai a jövőben is lényeges befolyást fognak gyakorolni a globális intézményekre és normákra, végső soron a nemzetközi szintű 'gridlock' feloldására. Ez azt jelenti, hogy nemcsak Európa, hanem az egész világ is érdekelt az európai integrációs folyamat sikerében. Európa tehát nem elsősorban a gazdasági súlyával (bár bruttó hazai összterméke meghaladja mind az Egyesült Államokét, mind Kínáét, kereskedelmi forgalma pedig mindkét gazdasági hatalommal külön-külön is lényegesen nagyobb, mint azok egymással folytatott kereskedelme), geopolitikai befolyásával, még kevésbé védelmi képességeivel tölthet be a századunkban meghatározó szerepet, hanem azzal, hogy mintát ad a világnak. E mintha, mint tudjuk, tökéletlen és sok sebből vérzik, tudományos és technológiai vezető szerepét már régebben elvesztette, gazdasági versenyképessége hanyatlóban, geopolitikai befolyása éppen az egységes kül-, biztonság- és védelempolitika hiányában csekély, demográfiaailag pedig behozhatatlan hátrányba került. Miben rejlik hát az ereje, miért gyakorol ma is a világra vonzó erőt? A titok a legszélesebb értelemben vett kultúrájában, az abban gyökerező értékrendjében, az erre épülő elveiben és normáiban, intézményeiben és jogrendszerében rejlik. Ez az, aminek hatását Európa a világ felé kisugározta és ma is sugározni hivatott. Erre azonban csak akkor lehet képes, ha saját maga hű marad ezekhez az értékeihez, kulturális örökségéhez, normáihoz, szokásaihoz, Különleges hozzájárulását, szerepét csak akkor tudja megőrizni, ha mindeneke előtt saját lényét, lelkét, identitását őrzi meg.

A nemzetközi szintű intézményi és szabályozási elakadás okai mélyebb elemzést igényelnek. Sok kérdést kellene megvitatni és tisztázni, miközben a technológia szédületes fejlődése, a számítógép-kapacitás másfél évenkénti megkettőződése, a tudomány súlyos morális dilemmákat is felvető eredményei nem sok időt hagynak erre, még kevésbé az intézményi és szabályozási kérdések megoldására. Nem segítik ezt a sok területen mélyülő gazdasági és geopolitikai érdekellentétek. Ebben a nehéz, összetett és kiszámíthatatlan közegben különösen fontos, hogy a nagy emberi közösségek megőrizzék létüket, lényegüket, örökségüket, kultúrájukat, mindazt, amit a múltjuk rájuk ruházott,

és amit át kell adniuk a jövőnek. De ugyanilyen fontos, hogy e nagy közösségek – ha úgy tetszik a vesztfáliai béke szellemében – elismerjék és elfogadják egymást, de ne feledjék a béke alapját, az egyetemes erkölcsi értékeket és az azokat kifejező erkölcsi és jogi normákat.

JEGYZETEK

¹ Zbigniew Brzezinski: *Strategic Vision, America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, 2012, New York [Brzezinski, 2012]; Fareed Zakaria: *The Post-American World*, Norton, 2009, New York; Niall Ferguson: *Civilisation, The West and the Rest*, Penguin Books, 2011, London; Joseph S. Nye, jr.: *Is the American Century over?* Polity Press, 2015, Cambridge

² Brzezinski, 2012, 52.

³ A 'gridlock'-ról, elsősorban globális szinten Thomas Hale–David Held–Kevin Young: *Gridlock, Why global cooperation is failing when we need it most*, Polity Press, 2013, Cambridge [Hale–Held–Young, 2013]; Amerikáról uo. 287–289.

⁴ „any starting point for revitalizing the world of Islam must begin with Muslims' connection with the transcendent reality...” Ali A. Allawi: *The Crisis of Islamic Civilization*, Yale University Press, 2009, New Haven, 10.

⁵ Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon & Schuster, 1996, New York, 183.

⁶ „Multipolarity and normative diversity suggest the unset of a more regionalized international system” lásd Charles A. Kupchan: *Unpacking hegemony: the social foundations of hierarchical order*, in: G. John Ikenberry (ed.): *Power, Order and Change in World Politics*, Cambridge University Press, 2014, 59

⁷ Hale–Held–Young, i. m. 16–17, 276.

⁸ Hale–Held–Young, i. m. 36–41.

⁹ Francis Fukuyama: *Political Order and Political Decay*, Farrar, Straus and Giroux, 2014, New York, 35–37, 455–524.

AZ AMERIKAI KONZERVATÍVOK ÉS MOLNÁR TAMÁS¹

1. rész

Molnár Attila Károly

A rendszerváltozás éveiben a konzervatív nem volt jó márka Magyarországon, jelzőként a status quo párti szocialistákat (kommunistákat) jelölte. Akkoriban a politikai megőrzés csak fura emberek fura szándéka volt. A konzervatív jelzőt 1991-92 után kezdték a jobboldalra használni, de továbbra is negatív jelentéssel: a maradi, dohos, avított és antidemokratikus, elnyomó, horthysta, ha nem éppen náci-fasiszta jelentések kapcsolódtak e jelzőhöz az uralkodó médiában. Az Antall-kormány nemigen nevezte magát konzervatívnak, az MDF sem. Önmagát konzervatívnak nevező politikusról, médiumról, szervezetről alig lehetett beszélni. A triumfáló liberalizmus monopóliumát azonban éppen az Antall alapította Batthyány Alapítvány és a *Magyar Szemle* törte meg, illetve egy-két rendezvény és kötet, mint a *Hagyomány és jelenkor* című, illetve Molnár Tamás könyvei.

Bár az értelmiség – a szó eredeti értelmében², azaz, a baloldali aktivisták – önképének fontos eleme, hogy felkutatja a néma, a nyilvánosságban hangot nem kapó csoportokat, megfogalmazza világnézetüket, élen jár a csoporttá alakulásukban, identitásuk megfogalmazásában, és képviseli azt. Mindezt viszont azokkal teszi meg, akik beállnak a haladásért küzdők csapatába, és elfogadják a haladók vezérletét. Azokat a csoportokat, akik nem fogadják el az értelmiség vezető szerepét, populistának vagy radikálisnak nevezik. Sem 1989-90-ben, sem azóta nem fogalmazta meg az értelmiség a konzervatívok világnézetét, noha marginalizáltan, de léteztek 1990 táján is. Mi több: vagy hamis, álkonzervatívnak vagy veszélyes radikálisnak/rasszistának nevezték őket. Mindegyik esetben szerintük a konzervatívok csak a modern világhoz és a piachoz történő alkalmazkodásképtelenségükből eredő problémájukat, a státusvesztés miatti szorongásukat vagy a morális pánikjukat fogalmazgatják, amelyek egyike sem érdemel figyelmet. (Ellentétben a piachoz és a modern világhoz alkalmazkodni szintén nem tudó munkanélküliekkel, ha azok elfogadják az értelmiség vezető szerepét. E feltétel teljesítése esetén a morális pánikot is átértelmezik az emancipatórikus küzdelmet kiváltó jogos morális felháborodássá.) Viszont sem az 1990, sem a 2010 utáni „csak egy

elit van” retorikát nem a státusvesztés miatti szorongás beismeréseként tekintették, mint ahogyan a saját „erkölcsi felháborodásaikat” sem morális pánikként magyarázzák.

A konzervatív márka 2000 után lett sikeres Magyarországon, és máig tartó küzdelem indult a birtoklásáért. Politikai felértékelődése ellenére még sokáig elutasított jelző maradt némely zárványban. Így történhetett meg, hogy a 2009. október 16-án Molnár Tamás eszmevilágáról tervezett konferenciát az eredeti helyszín, az MTA elutasította.

Molnár Tamás az amerikai konzervatívok közt sem tartozott a főáramba. Túlságosan európai volt. Az amerikai konzervatív gondolkodás és politika jelentősen eltért a korabeli, különösen a korábbi európai konzervatívoktól. Még a brittől is. Ez azonban ma kevésbé látszik, mivel a *Pax Americanának* és az amerikai konzervatívok politikai sikereinek köszönhetően mára az európai konzervatívok erősen amerikanizálódtak, ami nem feltétlen csak atlantizmust – az Egyesült Államok külpolitikájának elfogadását –, hanem az amerikai konzervatív gondolkodás etalonként történő használatát is jelenti.

*

A konzervatív gondolkodás régóta definíciós viták tárgya, amely 1945 után felerősödött, mert a progresszizmus két évszázados uralma ellenére időnként sikeres, népszerű és hatékony volt, a haladás valódi alternatívájának számított. A meghatározási kísérletek egyik nagy vízválasztója konzervativizmus és a konzervatív beállítottság megkülönböztetése, a konzervatív politikai tudás alapvető elválasztása a konkurens politikai irányzatoktól. Az *izmus* kérdése azért osztja meg a konzervatívokat – a kritikusait, versenytársaikat jellemzően nem, ők kéjjel tekintik a konzervatívot egy izmusnak a sok közül –, mivel a konzervatívok tradicionálisabb ága minden izmust ideológiának, a cselekvést és gondolkodást leszűkítő, haszontalan, értelmetlen és romboló racionalizmusnak tart. Velük szemben állnak azok, akik a politikai mozgósítást és az ebből a szempontból szükséges identitást hangsúlyozzák, vagy egyszerűen csak behódoltak a modernizmusnak. *Konzervativizmusról* beszélnek, amelynek megadható, cselekvést és gondolkodást vezérlő dogmái vannak, és amelyek számon kérhetők az egyes cselekvőkön, intézményeken, törvényeken vagy politikákon³. Amikor a konzervatívok elutasítják az ideológiákat, akkor nem a marxizáló tudásszociológia ideológiafogalmára gondolnak, hanem a jelszavak, a dogmák olyan csomagjára, amelyet alkotóik igyekeztek konzisztens rendszerré tenni, és amely alapján minden helyzet megérthető, és amelyből a perfekcionista célkitűzései szempontjából

Móricz Zsigmond körtér, Budapest, 1956 végén. (Fotó: Fortepan)

a legmegfelelőbb cselekvés levezethető. Az ideológia minden prudens mérlegelést feleslegessé tesz a cselekvési döntések meghozatalában. A hagyomány a megfoghatatlansága, rögzíthetetlensége miatt nem alkalmas racionalista mércének, a kritika alapjának a konzervatívokkal szemben. Röviden: a vita akörül forog, hogy a konzervatív gondolkodás *konzervativizmus-e*, azaz egy ideológia a többi mellett, vagy alapvetően nem ideologikus tudás, szemben áll az „ideologikus politizálás terrorjával”⁴, és ennyiben biztosan más, mint a modern politikai tudások, amelyek *izmusokat* alkotnak vagy azokból erednek. Az *izmus* jelleg elutasításával és ideológiának nevezve a versengő irányzatokat, azokat nem csak a tartalmuk, hanem a cselekvéssel és valósággal

fennálló viszonyuk miatt utasítják el.⁵ Az ideológiakritikája miatt népszerű Hume racionalizmusbírálata a konzervatívok közt: *„Az elveken alapuló pártok, főképp az elvont és spekulatív elveken alapuló pártok csak a modern időkben ismertek, és ezek talán a valaha volt legbizarrabb jelenségek az emberi ügyek terén⁶.”*

A baloldal egy jobb világot igyekszik építeni, a konzervatívok élhetőbbet. Ugyanis ami esetleg kívánatos, az nem biztos, hogy lehetséges is; a logikus érvelésen alapuló cselekvés pedig nem biztosan a kívánatos – és a logikus érvekből következő – következményt hozza, hanem számtalan hatása lehet, számtalan láthatatlan kéz és az ész számtalan csele. A baloldal számára a jövő nem bizonytalan és nem a szándékolatlan következmények világa, hanem erkölcsi döntés kérdése. Aki pedig nem ért egyet a baloldal által elképzelt jövővel, nem enged az együttérés elvárásán alapuló erkölcsi zsarolásnak, az erkölcstelen, inhumánus, és nem kell vagy tilos tolerálni.

A konzervatív gondolkodást modern bírálói ideológiának tekintik – Oakeshott vitapartnere, a bolsevik szimpatizáns Carr⁷ tudásszociológiai érve alapján. Korábban pedig egyfajta beállítottságnak, habitusnak: maradi, avított, dohos stb. A dogmákkal és kazuisztikával szembeni gyanakvás miatt a konzervatívoknak nincsenek racionalista „tisztázó vitáik”, sem frakcióik – ami a modern politikai irányzatok velejárója a „nyilvánosság” fogalma szerint. Igaz: a reflexió is egyfajta racionalizmus. A *„konzervatív leginkább nem politizálna, de eredeti szándéka ellenére politizálni kezd. Nem akar érvelni, mint a liberálisok és a szocialisták: nem tartja szükségesnek. Sőt, még »konzervatívoknak« sem akarja nevezni magát. Egészen addig, amíg nem kényszerül a politikai részvételre, mert a szocialisták és a liberálisok helytelenül értelmezik azt, nem tudatosul benne, hogy ő konzervatív”*.⁸

A definíciós törekvéseket megosztó másik ellentét azok között húzódik, akik a konzervatív gondolkodást az idő (sebesség⁹ + kipróbáltság¹⁰), illetve a változás problémájával ragadnak meg, illetve akik valamilyen tartalmi elemekkel ragadnak meg. Ez utóbbi törekvés közel kerülhet a racionalizmushoz, az ideológiaalkotáshoz, de a két törekvés nem feltétlenül esik egybe. Wilson, majd Huntington tette a konzervatív ideológia központi problémájává a változáshoz való viszonyt. Ebből eredően – szemben a Kirk, Weaver, Nisbet vezette tradicionalizmussal – az igazi konzervativizmus Amerikában a liberális társadalom őrzése és védelme lenne. Huntington és Holmes szerint az évszázadok során a konzervatívok annyiféle intézményt, szokást, törvényt védtek, hogy nem állapítható meg annak valamilyen központi dogmatikája.¹¹ Azt azonban látni kell, hogy a változáshoz való viszonyt jellemzően az angolszász konzervatívok helyezik a középpontba,¹² a kontinentálisok kevésbé.

A változástól idegenkedő beállítottság a jelenre irányul, sem az idealizált múltat, sem a fantázia világában létező nagyszerű jövőt nem törekszik megalkotni, aminek az egyik legismertebb megfogalmazója Oakeshott: „Konzervatívnak lenni annyi, mint hajlamosnak lenni bizonyos típusú gondolkodásra és cselekvésre, előnyben részesíteni bizonyos cselekvésformákat és az emberi körülmények bizonyos állapotát másokkal szemben; hajlamosnak lenni bizonyos fajtájú döntések meghozatalára. Írásommal pedig az a szándékom, hogy e beállítottságot mai megjelenési formájában elemezzem, s nem az, hogy az általános elvek idiómájába fordítsam le. E beállítottság általános ismérveit, ha gyakran félreértelmezték is őket, nem nehéz tetten érni. Azon hajlam körül összpontosulnak, amely arra irányul, hogy az ember azt használja fel és élvezze, ami hozzáférhető, s ne kívánjon vagy keressen valami mást; abban lelje örömét, ami jelen van, s ne abban, ami volt, vagy lehet. A reflexió során fény derülhet egy ennek megfelelő hálára azért, ami hozzáférhető, a múltból származó ajándék vagy örökség elismerésére, de nem arról van szó, hogy a konzervatív beállítottság csupán azt bálványozza, ami elmúlt és letűnt. A jelent is becsüli; és nem a távoli antikvitáshoz fűződő kapcsolatai okán, nem is azért, mert csodálatosabbnak tartja bármely lehetséges alternatívánál, hanem megszokottsága, ismerős volta okán”.¹³

Az ilyen konzervatív vonakodva, de elfogadja a változást. Ezért hangsúlyozza Huntington, hogy a konzervatív „az aktuális társadalmi és politikai intézmények ideológiai igazolása”¹⁴, egyfajta establishment ideológia (érv a változás ellen), de a magukat konzervatívoknak nevezők döntő részére ez nem igaz. Nem érdeken alapul, hanem érzelmi a megszokotthoz ragaszkodásuk. Szkeptikusak, óvatosak azokkal a változásokkal szemben, amiket a modern korban a progresszívek jellemzően perfekcionista vagy utópista ígérettel adnak el, remélve és ígérve, hogy az emberek egyszer s mindenkorra megszabadulhatnak a *conditio humanából* fakadó gondjaiktól, nehézségeiktől.

Az ideológiai cselekvéssel és gondolkodással – dogmákkal és univerzalizmussal – a konzervatívok nem csak a hagyomány eluzív fogalmát és a saját időfogalmukat állítják szembe, hanem a prudens partikularizmust is:¹⁵ a „konzervativizmus mindenkor a közvetlen egyes esetből indul ki... közvetlen cselekvésre irányul, a konkrét részletek megváltoztatására, és ez okból tulajdonképpen nem törődik annak a világnak a szerkezetével, amelyikben él”. E prudens partikularizmus megfogalmazásának *locus classicus* Burke-től származik, aki szerint: „Valójában a körülmények [...] adják meg minden politikai elv sajátos színezetét, megkülönböztető jegyét. A körülmények alakítanak minden polgári és politikai rendszert az emberiség számára hasznossá vagy kártékonnyá”, és „a körülmények, melyeket némely urak semmibe vesznek, adják meg mindegyik politikai alapelv sajátos színét és hatását”.¹⁷

A prudens partikularizmus vonzódik a megőrzéshez, de csak ahhoz, amit értékesnek vél. Emellett hangsúlyozza a hogyan is: a *conditio humana* felszámolhatatlan tulajdonsága annak kiismerhetetlensége, bizonytalansága, és ebből fakadóan a következmények csak részleges előreláthatósága. Mindez óvatosságra és körültekintésre int: az abszurdok és tökéletlenségek elfogadására, amelyek az emberi gyakorlat megszüntethetetlen jellemzői. A prudens partikularizmushoz kapcsolódik az ember és a világ megjavíthatóságára vonatkozó szkepszis és pesszimizmus. Az imperfekcionizmust (a kisebbik rossz elfogadása) kiegészíti a bizonytalanság elfogadása. Abból, hogy valami erkölcsileg rossz, még nem következik, hogy fel kell számolni. Nem következik ez az erkölcsi kötelességünk. Abból, hogy valami kívánatos, nem következik kötelező volta. Valamely jelenség lehet erkölcsileg rossz, de az alternatívája lehet még rosszabb. Az is lehet, hogy a felszámolására tett kísérlet erkölcsileg rossz, vagy e kísérlet mellékhatásai rosszak. A tökéletlenség, a kisebbik rossz elfogadása – Cowling szavaival: a racionális pesszimizmus –, noha Scruton szerint a „konzervatív politika legerősebb igazolása”, mégis rezignációhoz vezethet. Nem lelkesít, és nem nagyon mozgósít. A prudens partikularizmus azonban magában hordozza annak a lehetőségét, hogy a konzervatív szó jelentése a konzervatív politikai cselekvők – valamely konzervatív párt – gyakorlata lesz, ami hatalmi érdekeket szolgál, és semmilyen megkülönböztető alapelvei, értékei nem maradnak – amiket elsősorban a reflexiót végzők, a filozófiai igazolást számon kérők hiányolnak.

Történelmi végcél tekintetében – Oakeshott képe: hajózni kikötő nélkül – a konzervatívok reaktívak, és inkább problémát látnak az újításban, mintsem élen járnának új problémák megfogalmazásában, amikre azután rögvest gyógymódot is javasolnának. Nincsenek jól megadható céljaik, semmilyen elérendő végállapot,¹⁶ ami kilépés lenne a *conditio humanából*, a gondjaink gyökeres felszámolása lenne, ezért nem erősségük a mozgósítás. A politikailag sikeresek viszont, akik nem akarnak sértődött, önmagukat elitnek hívók klubja maradni, rendre kompromisszumot kötnek e téren: mivel a modern politikában szükséges a mozgósítás. A politikailag sikeresek elfogadják a modern politika feltételeit vagy azok egy részét.

Valóban lehetetlen megmondani, hogy mit konzerválnának a konzervatívok? Valóban *bármi* megőrzésére törekedhetnek anélkül, hogy kiesnének a hagyományból? E probléma miatt létezik a konzervatív gondolkodás meghatározásának másik útja, amely alapelvekre és intézményekre hivatkozik. Burke példája azt mutatja, hogy a konzervatívoknak nevezett gondolkodás nem feltétlenül fogad el bármit, ami éppen kéznél van: ahogyan ő sem fogadta el a kéznél levő

francia forradalmat. E gondolkodást megragadni akarók olyan intézményeket vagy az intézményes élet olyan elemeit – mint a tekintély – nevezik meg, amelyek a rend előfeltételei.¹⁸ Jellemzően a középkornak tulajdonított intézményekről van szó, amelyek mára eltűnni látszanak, mint a család, közösség, egyetem és hasonlók. Mindazok, amiket Burke *little plattoons*nak nevezett a *Töprengésekben*. Igaz volna: minél messzebb kerülünk az ancien regime-től, annál inkább igaz a konzervatívokra, hogy „aligha tudják, mit konzerváljanak” és „egyre inkább frusztráltak”?¹⁹ A változás sebességének túl nagy voltát, a lassítást hangsúlyozók folyamatosan a vesztes oldalra állítják a konzervatívokat, hiszen a felfogás szerint a progresszizmus minden törekvése előbb-utóbb teljesül. De ugyanígy, szükségszerűen a vesztes oldalra állítja a konzervatívokat az az érvelés is, amely az intézményeiket a korábbi korokhoz és csak azokhoz köti.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Az írás a Közigazgatási és Közszolgáltatás-fejlesztési Operatív Program keretében készült.

² Vö. Láncki András–Molnár Attila Károly–Orbán Krisztián–Orbán Miklós: *Magyar konzervatív töprengések*, Attraktor, 2004, Bp.

³ Erről a problémáról lásd Egedy Gergely: *Konzervativizmus, kis- és nagybetűvel*, *Magyar Szemle*, XIII. 2014. 5-6.

⁴ Arthur Schlesinger: *The Vital Center. The Politics of Freedom*, Houghton Mifflin. 1949, Boston

⁵ James Alexander: *The Contradiction of Conservatism. Government and Opposition*, 2013, vol. 48. No. 4. p. 594–615.

⁶ D. Hume: *Of parties in general*, In: *Political Essays*, Liberty Fund

⁷ „Az ideológiák általános elvetése egy saját ideológia megalapozása.” E. H. Carr: *The New Society*, Boston, 1957. 16.

⁸ James Alexander: *The Contradiction of Conservatism. Government and Opposition*, 2013, vol. 48. No. 4. 602.

⁹ A „sebesség” – azaz a megfontoltság, óvatosság – vagy a „mértékletesség” értelme nem a konfliktuskerülés, hanem a szándékolatlan következmények folytonos figyelése, amelyek miatt az apró változtatások valószínűleg nem váltanak ki radikálisan rossz szándékolatlan következményeket, és vélhetően könnyebben visszaállítható a változtatás előtti állapot.

¹⁰ A konzervatív védi azt, ami bevált. Mivel a modern nem vált be, az antimodernizmus kedves a számára.

¹¹ Stephen Holmes: *The Anatomy of Anti-Liberalism*, Harvard University Press, 1993, Cambridge

- ¹² Harvey C. Mansfield Jr.: *The Question of Conservatism*, <http://www.hcs.harvard.edu/hrp/issues/1993/Mansfield.pdf>
Harvey C. Mansfield: *The Future of Conservatism: An Argument for a Constitutional Conservatism*, <http://www.heritage.org/research/lecture/the-future-of-conservatism-an-argument-for-a-constitutional-conservatism>
- ¹³ M. Oakeshott: *Konzervatívnak lenni* in: *Politikai racionalizmus, Új Mandátum*, 2001, Budapest
- ¹⁴ Samuel P. Huntington: *Conservatism as an Ideology*. *The American Political Science Review*, 1957 June, Vol. 51, No. 2. 459. [Huntington, 1957]
- ¹⁵ Mark C. Henrie: *Understanding Traditionalist Conservatism*, in: *Classical Conservatism*, 5.
- ¹⁶ E. Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. *Atlantisz*, 1991, Budapest, 89.
E. Burke: *The Works of The Right Hon. E. Burke*, I–XII. kötet, London, F. C. and J. Rivington, 1803 vol. I. 183
- ¹⁷ „egy politikai filozófus sem írt le sohasem egy konzervatív utópiát”. Huntington 1957. 457.
- ¹⁸ Huntington, 1957. 473
- ¹⁹ F. G. Wilson: *A Theory of Conservatism*, 1941. 29.

A MIGRÁCIÓ MINT A HIDEGHÁBORÚS AMERIKAI KÜLPOLITIKA ESZKÖZE¹

Szabó Éva Eszter

A nemzetközi migráció története során a hagyományosan belügyi érdekek által vezérelt bevándorláspolitikát a hidegháború időszakában (1947–1991) egyre inkább a külpolitikai érdekek határozták meg, sőt olykor a bevándorlás egyenesen ezen érdekeknek rendelődött alá. A befogadó országok archetípusa, az Egyesült Államok hidegháborús bevándorláspolitikája kiváló példa erre. A hidegháború közepette, 1959 és 1966 között a Karib-térségben kialakult válsághelyzetek sora olyan láncreakciót indított el, mely soha nem látott embertömegeket készített lakóhelyük elhagyására. A kubai forradalom 1959-es győzelmének és a Castro-rezsim 1966-ig tartó megszilárdításának migrációserkentő hatása összefonódott a Trujillo-rezsim 1961-es bukásával és a nyomában kibontakozó zűrzavarral, mely végül arra sarkallta az Egyesült Államokat, hogy 1965-66-ban megszállja a Dominikai Köztársaságot. Az 1933-tól fennálló jószomszédsági politikát ezzel végképp felülírta a Johnson-doktrína elve, miszerint az USA minden eszközzel meg fogja akadályozni egy „második Kuba” létrejöttét az amerikai kontinensen, avagy más néven a nyugati féltekén. Kuba közelsége és a menekültek folyamatos áramlása miatt az Egyesült Államok bevándorlástörténete során először vált az első menedék országává. Ezzel egy időben féltő volt, hogy a szomszédos Dominikai Köztársaságban felgyülemelő migrációs nyomás hozzájárulhat egy Castro-típusú forradalom kirobbanásához. Az amerikai diplomácia e krízishelyzetekre reagálva mindinkább a külpolitika szolgálatába állította a migrációt a hidegháborús környezetben.

A nemzetközi migráció és az amerikai külpolitikai érdekek közötti kapcsolat nem volt új keletű jelenség. A külpolitikai megfontolások vezérelte migrációs egyezmények mind-mind erről tanúskodtak. Ilyen volt például az 1868-ban Kínával kötött Burlingame–Seward egyezmény, vagy az 1907–1908-as kétoldalú bizalmi megállapodás Japánnal, az ún. Gentlemen’s Agreement, s mindenekelőtt a nyugati féltekéről érkező bevándorlók kivonása az 1920-as években felállított nemzeti eredet alapú kvótarendszer mennyiségi korlátozásának hatálya alól.

Az amerikai külkereskedelmi érdekek és munkaerő-szükségletek égisze alatt kötött 1868-as Burlingame–Seward egyezmény megkönnyítette a kínai munkások bevándorlását az USA-ba, elsősorban a nyugati vasútépítések céljaira. Évtizedekkel később, a növekvő ázsiaiellenes érzület közepette, a Gentlemen’s Agreement biztosította a kétoldalú kapcsolatok fejlődését Japánnal. Ennek jegyében a japán kormány fel függesztette a munkások kivándorlását, amiért cserébe viszont az USA folyamatosan biztosította a családegyesítés lehetőségét a már Amerikában élő japánok számára. Szintén külpolitikai érdekek mentén, pontosabban a pánamerikanizmus eszméjének és a korabeli alacsony bevándorlásnak köszönhetően vonták ki a nyugati féltekét, azaz Kanadát valamint Latin-Amerika országait az 1920-as években elfogadott kvótarendszer hatálya alól. Az 1924-es nemzeti eredet alapú, keleti féltekére vonatkozó kvótarendszer az észak- és nyugat-európaiakat részesítette előnyben a dél- és kelet-európaiakkal szemben, akiknek bevándorlását 1965-ig szigorúan korlátozták. A nyugati féltekéről érkező bevándorlás 1965-ig, az amerikai bevándorlási rendszer átalakításáig zöld utat kapott, amikor is hidegháborús megfontolásokból eltörölték a keleti féltekére vonatkozó nemzeti eredet alapú kvótarendszert, és ezzel egy időben vezették be a félteke szerinti kvótát az amerikai kontinensről addigra már tömegesen érkező bevándorlásra vonatkozóan is (120 000 fő/év). Egységes, globális felső határ 1978 óta létezik, ami jelenleg 675 000 fő/év az 1990-es bevándorlási törvény értelmében.²

Hagyományosan azonban a belföldi érdekek határozták meg a bevándorlási kérdésekre vonatkozó szakpolitikát, s a kongresszus általában nem adott helyt a végrehajtó hatalom által előterjesztett külpolitikai megfontolásoknak. Például a Kaliforniában kitört heves kínaiellenes lázongások nyomán 1882-ben elfogadták a kínaiak bevándorlását tiltó törvényt (Chinese Exclusion Act). Ez volt az első lépés, mely aztán az 1917-es, többek közt az ázsiaiak bevándorlását korlátozó (Asiatic Barred Zone), s végül az 1924-es, az ázsiaiak teljes kirekesztését megfogalmazó törvény (Oriental Exclusion Act) elfogadásához vezetett. Ez utóbbi – a külügyminisztérium heves tiltakozása ellenére – hatályon kívül helyezte a Japánnal kötött Gentlemen’s Agreementet, ami végzetes kárt tett az amerikai–japán kapcsolatokban, és közvetve hozzájárult a második világháború csendes-óceáni szakaszának ki-robbanásához 1941-ben.³ A törvényhozók csak akkor kezdték felismerni, hogy a nemzeti érdekek érvényesítésének fontos eszköze lehet a bevándorláspolitikai, miután az Egyesült Államok is bekapcsolódott a második világháborúba, s ekkortól a korlátozások némiképp enyhültek. Az ázsiai bevándorlók teljes körű kizárása az 1940-es évek elejének háborús törekvései közepette kezdett meginni. Kína pél-

dául 1943-ban jutott kvótához.⁴ Az ázsiaiak kirekesztésének végül az 1952-es bevándorlási törvény (McCarran–Walter Act) vetett véget. Ám jóllehet a kül- és a bevándorláspolitika közötti kapcsolat – párhuzamosan az USA második világháborúban vállalt újdonsült nemzetközi vezető szerepével – fokozatosan bővült, általánosságban elmondható, hogy a bevándorláspolitikai irányelvek kijelölésénél, egészen az 1952-es bevándorlási törvény 1965-ös módosításáig, nem vették figyelembe a nemzeti érdekeket. Ez a törvénymódosítás végre eltörölte a nemzeti eredet alapú kvótarendszert, mely már régóta anakronisztikusnak számított, emellett ütközött a nemzeti érdekekkel is, hiszen csak az észak-és nyugat-európai bevándorlókat részesítette előnyben.

Az 1965-ös törvénymódosítás egyik különlegessége volt, hogy az ország átfogó bevándorlási törvényébe első ízben iktattak menekültek befogadására vonatkozó rendelkezést. 1965 előtt a menekültek befogadása ad hoc módon zajlott: átmeneti jelenségnek tekintették, mely ideiglenes befogadási törvényekkel, valamint – az 1952-es bevándorlási törvényt követően – közigazgatási jogosítványokkal, például az igazságügy-miniszter kivételes beléptetési jogkörének (parole power) alkalmazásával kezelhető. A hontalanok befogadásáról szóló 1948-as törvény (Displaced Persons Act), az 1953-as menekültsegélyezési törvény (Refugee Relief Act), valamint a magyarok tömeges, kvótán felüli, ideiglenes bebocsátása az 1956–1957-es magyar menekültügyi program keretében ilyen példák; ezeknek az átmeneti törvényeknek az elfogadását hidegháborús külpolitikai érdekek diktálták. Az 1948-as és 1953-as törvényt az a külpolitikai igény hívta életre, hogy 620 000 hontalan személy befogadásával enyhítsék a menekültválságot, s ezáltal stabilizálják a háború dúlta Nyugat-Európát. Az 1956–57-es program pedig a kommunistaellenes külpolitika azon célkitűzését szolgálta, hogy a 38 000 magyar menekült befogadásával is jelezzék, elítélik a szovjet rendszert.⁵ Az 1952-es törvény fenntartotta a nemzeti eredet elvű kvótarendszert, és nem tartalmazott a menekültek befogadására vonatkozó rendelkezéseket, ugyanakkor az igazságügy-miniszter saját hatáskörébe utalta, hogy kivételes beléptetésben részesítsen olyan külföldieket, akiknél ezt „vészhelyzet vagy a szigorúan vett közérdek” indokolta. A rendelkezés nem szabályozta az ilyen módon bebocsátható külföldiek számát, így a végrehajtó hatalom kezdeményezésére korlátlan számú külföldit lehetett behozni, ha a hidegháborús politikai érdekek úgy diktálták; a kongresszus pedig ezt követően törvényt hozhatott ezen végrehajtói gyakorlat és az így befogadott külföldiek jogállásának rendezésére, ahogy tette ezt 1958-ban a magyarok, illetve 1966-ban a kubaiak státusát kiigazító törvényekben. Ezek a momentumok tehát a kül- és bevándorláspolitika között szövődő összefüggések előhírnökeinek tekinthetők.

Az 1940-es évek végén Európában kezdődő, majd az ötvenes évek végére, hatvanas évek elejére, a harmadik világra is áttérjedő hidegháborús küzdelem döntő szerepet játszott abban, hogy a külpolitika és a bevándorláspolitikai közötti összefüggések felerősödtek, hiszen a bevándorlásügy révén külpolitikai célokat lehetett megvalósítani. A hidegháború ötvenes évek eleji elmélyülésével a kommunizmus elleni harcban egyre fontosabb eszközként tekintettek a bevándorláspolitikára. A népességmozgások kezelése potenciális fegyverré vált, mellyel erősíteni lehetett a szövetségeket és gyengíteni az ellenfeleket. Míg a korlátozáspárti kongresszus lassan mozdult a bevándorláspolitikai megreformálásának irányába, a végrehajtó hatalom már idejekorán ráirányította a figyelmet arra, hogy fel kell ismerni a bevándorlási törvények külpolitikai következményeit. E két szakpolitikai terület összekapcsolásának fontossága először 1953-ban fogalmazódott meg a Truman elnök által létrehozott bevándorlási és honosítási kérdésekkel foglalkozó elnöki bizottság jelentésében. A bizottság többek közt végrehajtási utasításba kapta, hogy mérlegelje, *„bevándorlási törvényeink és alkalmazásuk [...] milyen hatást gyakorolnak az Egyesült Államok külpolitikájának alakulására”*. A bizottság elemzése hangsúlyozta: *„egész nemzeti történelmünk egy olyan álláspontot igazol, melyet csak nemrégiben ismertünk fel és helyeztünk kellő megvilágításba: az amerikai bevándorlási politika és törvények megfogalmazásánál tekintettel kell lennünk azok nemzetközi hatására, s úgy kell megalkotnunk őket, hogy előmozdítsák külpolitikánkat”*.⁶

A jelentés odáig ment, hogy nyíltan kijelentette: *„bevándorlási törvényünk külpolitikánk része”*. A bizottsági meghallgatáson több felelős tisztségviselő is megszólalt, közülük Dean Acheson külügyminiszter az alábbiakat hangsúlyozta: *„A bevándorlás, mint nemzetünk életének legtöbb fontos területe manapság, szorosan összefügg külpolitikánkkal és célkitűzéseinkkel. [...] Az egyes nemzeti és faji csoportokra vonatkozó bevándorláspolitikánkat óhatatlanul is úgy fogják értelmezni, hogy az a hozzájuk való általános viszonyulásunkat, különösen pedig a világban betöltött helyükről alkotott megítélésünket tükrözi. Következésképp az hatással lesz a hozzánk és politikánk egyéb területeihez való viszonyukra is.”*⁷

Az amerikai külkapcsolatokkal foglalkozó tisztségviselők annak a nézetnek adtak hangot, hogy az amerikai bevándorlási politikának a külpolitika rugalmas eszközének kell lennie, mely *„a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó átfogó nemzeti politikát szolgálja és támogatja”*.⁸ A kommunizmus visszaszorítására berendezkedett amerikai külpolitika a bevándorlásban kulcsfontosságú eszközt látott a szabad világ vezető államának szerepét felvállaló Egyesült Államok céljainak elősegítésében. Az tehát, hogy Amerika milyen bevándorláspolitikát folytat, döntő

„tényezővé válik a demokrácia és a totalitarizmus világméretű küzdelmében”. A bevándorláspolitikai és végrehajtása tehát stratégiai fontosságra tett szert, melyet ki kellett használni a hidegháború uralta nemzetközi politikai színtéren. *„Miközben azon igyekszünk, hogy megerősítsük a szabad világ gazdasági és katonai védelmét, [...] fel kell ismernünk, hogy a gazdasági és politikai stabilitás, valamint a társadalmi egyensúly megteremtésében a bevándorláspolitikai is szerepet játszik.”* [...] *„Bevándorlási törvényünk és annak felvilágosult alkalmazása alapvető eszköz a más nemzetekkel való kapcsolatunk alakításában, melyet [...] mindenkor, különösen nemzetközi válságok idején, dinamikus, megfontolt és előrelátó világvezető politikánkhoz kell igazítani.”*⁹

Ezek a nézetek egy merőben új hozzáállást tükröztek bevándorlási kérdésekben. A jellemzően kommunistaellenes amerikai külpolitika elszánta magát, hogy mind a bevándorlók, mind a menekültek befogadása terén hathatós nyomást gyakorol a törvényhozási folyamatokra és a bevándorláspolitikai alkalmazására, melyeket immár fennköltebb külpolitikai célok, a kommunizmus terjedésének megakadályozása szolgálatába állítottak. A folyamatok jogállását önkényes feltételek alapján határozták meg, az aktuális külpolitikai érdekektől függően. A bevándorlókat aszerint sorolták a gazdasági (vagy) a politikai migráns kategóriájába, hogy nem kommunista vagy kommunista országból érkeztek-e. Ennek eredményeként azután egyfelől a bevándorlók befogadását a baráti kormányokkal való jó viszony megerősítésének egyik módjaként kezdték használni, azáltal, hogy a bevándorlási törvényeket liberálisan alkalmazták rájuk, és kevés retorziót fogantatosítottak ellenük. Másfelől a menekültek befogadását arra is használták, hogy lejárássák vele a kommunista országokat, hiszen a szabad világba átszökött menekültek úgymond *„a lábukkal szavaztak”,* s a nagyarányú disszidálás a kommunista rendszer csődjét igazolta.¹⁰ Ellenben azon országok esetében, amelyek támogatták az USA-t, *„gyakorlatilag nem vettek róla tudomást, hogy onnan is érkeznek »politikai« menekültek”*.¹¹

A kommunista világból érkező menekültözn kínálta külpolitikai előnyök jelentősek voltak, mivel a menekülteket stratégiai és ideológiai szempontból különösen értékesnek tekintették a hidegháború alatt. Aligha meglepő, hogy a menekültpolitika alaposan átpolitizálódott, s a menekültek befogadásának humanitárius vetülete nemzeti érdekeknek rendelődött alá. A menekültpolitika e vonása történelmileg nem volt előzmény nélküli, azonban az, hogy a menekültáradat politikai vonatkozásait ily mértékben használták fel a nemzetközi kapcsolatokban, mindenképp új diplomáciai jelenségnek számított. A menekültek befogadását kísérő humanitárius retorika dacára az USA hidegháborús menekültpolitikája egyértelműen bizonyította, hogy a humanitarizmus óhatatlanul pártos. Ahogy migráció-szak-

értők kiemelik: „a menekültpolitika szükségszerűen átpolitizálódik, mivel döntéseket von maga után, s ezeket csak politikai szempontok alapján lehet meghozni”.¹² Ebből következik, hogy „a menekültpolitikában, ahogy más fontos kérdésekben is, a nehéz döntéseket sokkal inkább politikai megfontolások, semmint erkölcsi vagy emberbaráti értékek mentén hozzák. Időnként a kettő találkozik, [...] amikor azonban a morális érzékenység nemzeti érdekekkel vagy belpolitikai szempontokkal ütközik, óhatatlanul az előbbi kerül ki vesztesen.”¹³ Valakiből úgy lesz menekült, hogy az illető máshol, egy másik hatalmon lévő csoport számára elfogadható. A menekültek befogadására irányuló erkölcsi szándékot tehát behatárolja, hogy a kormányok mit tartanak nemzeti érdeküknek. A kommunista országokból érkező migránsok menekültté nyilvánítása megfelelt a hidegháborús külpolitikai céloknak. A kubaiakra könnyedén ráragasztották a menekült címkét, mert ez azt a képzetet erősítette, hogy a politikai migráció olyan országokból ered, amelyek rezsimje szemben áll az Egyesült Államokkal.

Noha az amerikai határon felbukkanó, a kommunizmus elől menekülő kubai száműzöttek hulláma a maga nemében az első ilyen jelenség volt a nyugati féltekén, nem ez volt az első eset, hogy Amerika menekülteket állított egy hidegháborús konfrontáció középpontjába. Az 1956–1957-es magyar menekültügyi program nyilvánvaló példaképpül szolgált az Eisenhower-kormány számára Kuba esetében.¹⁴ Jóllehet ebben az időszakban a magyar és a kubai menekültek egyaránt élveztek az amerikai kormány és az amerikai nép rokonszenvét és támogatását, s noha mindkét migrációt kommunistaellenes és Amerika-barát retorika kísérte, a két menekültáradat között alapvető különbségek mutatkoztak. A rövid ideig tartó és jól ellenőrzött magyar menekültválsággal ellentétben a tömeges kubai kivándorlás közvetlenül az amerikai határnál történt, ellenőrzési eljárás nélkül, és egy állandósult, többé-kevésbé folyamatos és tömeges népességvándorlássá vált. Ennek során az 1990-es évekre több mint 885 000 menekült érkezett az országba, akiknek többsége Floridában, elsősorban Miami-ban telepedett le.¹⁵ A szomszédos Kubából érkezők az első menedék országává változtatták Amerikát, amelyet felkészületlenül ért egy ekkora mértékű és koncentrációjú beáramlás.

Az amerikai külpolitika szempontjából e migráció stratégiaileg és ideológiailag oly értékes volt, hogy külön törvényt hoztak rá, és a migránsokat különleges elbánásban részesítették, ami további migrációt generált,¹⁶ még olyan időszakokban is, amikor Kubában kivándorlást tiltó intézkedések voltak érvényben. Ez rámutat, hogy végső soron a befogadó ország határozza meg egy adott menekültáradat nagyságát. A idegháborús megfontolásokból táplálkozó amerikai befogadókészségnek

köszönhetően a kubai migrációs potenciál valóra válhatott. A szuperhatalmi versengés és a kihívás, amit ez a Karib-térségi amerikai hegemoniára nézve jelentett, valamint a Castro-rezsim destabilizálását és az amerikai befolyás pozícióinak helyreállítását célzó, külpolitikai eszközként alkalmazott bevándorláspolitikai együttesen tömeges migrációáradatot indítottak el Kubából. Mindent összevéve, a kubai migrációs folyamat megindulásának és nagyságrendjének okai a kül- és bevándorláspolitikai összefüggéseiben keresendők.

Az általános bevándorlási folyamatból származó külpolitikai előnyök kevésbé voltak szembeűnőek. Ám annak ellenére, hogy nélkülöztek a hidegháborús menekültáramlásnak tulajdonított kifejezett stratégiai és ideológiai értéket, az ilyen migránsok befogadásánál is szerepet játszottak stratégiai megfontolások, sőt gyakran kiderült, hogy külpolitikai célok elérése vezérelte őket. Ez azért volt lehetséges, mert bár a bevándorlási törvényeket a kongresszus hagyja jóvá, alkalmazásuk és végrehajtásuk a végrehajtó hatalom felelőssége, aminek köszönhetően a külpolitikai szempontok óhatatlanul beépülnek a migrációs folyamatba, még akkor is, ha maguk a bevándorlási törvények egyenlőségre törekszenek. Noha végrehajtásuk négy minisztérium hatáskörébe tartozik,¹⁷ a fő viszonyítási pontot mindig is a külügyminisztérium jelentette, melynek külpolitikai céljai perdöntőek a liberális bevándorláspolitikai kijelölésében, amit nagyszámú bevándorló- és látogatóvízum kiadása, valamint a bevándorlási törvények laza alkalmazása jellemez. Mióta 1953-ban a bevándorlási és honosítási kérdésekkel foglalkozó elnöki bizottság rámutatott, hogy a háború utáni túlnépesedés és következményei mekkora problémát okoznak az Amerikával szövetséges nyugat-európai országokban, és kiemelte, hogy a stabilitás, a migráció és az amerikai biztonság kérdése összefügg,¹⁸ felismerték, hogy a liberális bevándorláspolitikai hozzájárul a baráti kormányok stabilitásához. A kivándorlást egyfajta biztonsági szelepnek tekintették, mely azáltal képes csökkenteni a politikai, társadalmi és gazdasági feszültségeket, hogy elvezeti a politikailag ellenséges és a gazdaságilag elégedetlen rétegeket, ugyanakkor a kivándoroltak pénzküldeményei révén gazdasági segélyforrást is biztosít.¹⁹

Az Egyesült Államok tőszomszédságából érkező tömeges dominikai migráció elindulása arról tanúskodott, hogy a kül- és bevándorláspolitikai összefüggései, melyek a liberális vízumpolitikában és a törvények laza alkalmazásában öltöttek testet, nem csupán jellemezték a migrációs folyamatot, hanem egyenesen bekövetkeztének előfeltételei voltak. A Dominikai Köztársaságból indult népességáramlást – mely az 1990-es évekre mintegy 810 000 főt érintett²⁰ – nem nevezték menekültáradatnak, jóllehet a kezdeti, 1961–1966 közötti időszakban ilyen jellemzőket

mutatott. Az USA külpolitikai érdekei egy baráti kormánnyal szemben azt diktálták, hogy a beáramlás a már létező adminisztratív csatornákon működtetett általános bevándorláspolitikai keretei közt maradjon, és ne kelljen rá külön törvényeket hozni. Ez a megközelítés biztosította, hogy a dominikai migráció továbbra se nyerjen politikai jelentőséget az államközi viszonyokban, ugyanakkor erősítette a két ország közti kapcsolatot és Dominika hűségét Amerikához. A hidegháború kontextusában az ellenséges rezsimekből politikai menekültek érkeztek, míg a baráti országok inkább gazdasági bevándorlókat bocsátottak ki. Mindamellet a tömeges dominikai migrációnak megvolt az a stratégiai haszna, hogy stabilizáló tényezőként funkcionált, így a bevándorlás mint külpolitikai eszköz segítette megőrizni az amerikai befolyás pozícióit a köztársaságban, a hidegháborús kihívások ellenére is. A Dominikai Köztársaságban lezajlott események döntő szerepet játszottak abban, hogy a külügyminisztérium 1965-ben ellenezte a számszerű korlátozás bevezetését a nyugati féltekéről érkező bevándorlásra vonatkozóan.²¹ Ha tehát meg akarjuk érteni a dominikai migráció kialakulásának és mértékének okait, mindenképp figyelembe kell vennünk az amerikai kül- és bevándorláspolitikai összefüggéseit.

A Kubából és a Dominikai Köztársaságból érkező tömeges migráció kezdete azonban elképesztő ellentmondásokra világít rá. Ez a két tömeges népességmozgás ugyanakkor indult meg, hazai politikai válsághelyzetek, valamint az ezekre reagáló, egymással összefonódott amerikai kül- és bevándorláspolitikai lépések együttes hatására. Kuba esetében a két összefüggő szakpolitikai terület közreműködésével hozott döntések aktív időszaka 1959–1962 és 1965–1966 közöttre tehető. A Dominikai Köztársaságnál ugyanez az aktív időszak 1962–1963-ra és 1965–1966-ra esett. A két országot érintő amerikai külpolitikai és bevándorlási döntések tehát egymással párhuzamosan zajlottak. Jóllehet mindkét tömeges migráció politikai földrengés eredménye volt, aminek folytán több ezren váltak hontalanná és/vagy menekültek el a zűrzavaros átmeneti időszakokban – melyek bekövetkeztéhez többek közt a rendszereikre gyakorolt, történelmi gyökerű amerikai befolyás is hozzájárult –, a két migrációs áramlás különböző elbírálás alá esett, annak függvényében, hogy mi szolgálta leginkább az amerikai külpolitikai érdekeket. 1966-ra mindkét áramlat állandósult, ám eltérő migrációtípusba sorolódott: az egyikkel menekültek érkeztek, akikre speciális törvények vonatkoztak, a másikkal gazdasági vagy munkaügyi bevándorlók érkeztek, akikre a szokásos hivatalos eljárásokat alkalmazták. Attól függően sorolták őket eltérő kategóriákba, hogy kormányuk ellenséges vagy baráti viszonyban volt-e az USA-val. Míg a kubai forradalom az ellenséges politikai viszony és az embargó útján érvényesített gazdasági szankci-

ók, valamint a politikai migráció közötti összefüggéseket domborította ki, addig a dominikai válság a politikai szövetség és gazdasági segítség, valamint a munkaerő-vándorlás közti kapcsolatra világított rá.²²

Az Egyesült Államok mindkét beáramlással szemben ugyanazt a befogadási politikát alkalmazta. A migránsok egyöntetű befogadása azonban tökéletesen eltérő külpolitikai célokat szolgált. Míg a kubai emigráció elősegítése kimondva arra volt hivatott, hogy destabilizálja és hiteltelenítse a Castro-rezsimet, a dominikai bevándorlás megkönnyítésével a stabilitást és az új kormány megszilárdítását kívánták támogatni. Kubában, az USA kezdetben azért bátorította a kiábrándultak és elégedetlenek emigrációját, hogy megdöntse Castrót, majd azért, hogy létfontosságú emberi erőforrásoktól fossza meg és ezáltal destabilizálja a rendszert, s végül és mindenekelőtt azért, hogy a nemzetközi közösség előtt rontsa a hitelét, mondván, a szabad világba menekülő tömegek a kommunista rezsim kudarcát bizonyítják. A Dominikai Köztársaságban az USA támogatta a politikai ellenzék száműzését, hogy ezáltal is segítse stabilizálni a politikai helyzetet. Ennek érdekében meggyorsította a vízumok kiadását bevándorlók és nem bevándorlók részére egyaránt, hogy ezzel csökkentse a magas munkanélküliség miatti társadalmi feszültségeket, s egyúttal további gazdasági támogatást biztosítson az országnak a migránsok hazautalásai révén. A paradox elképzelés, miszerint a migránsbefogadó politika egyszerre gyengíti az ellenséges rezsimeket és erősíti a barátiakat, a hidegháborús időszakban mindvégig tartotta magát. Felmerültek ugyan kételyek azzal kapcsolatban, hogy a menekültáramlás bátorítása valóban hatékony módja-e az ellenfelek destabilizálásának, de ezeket félresöpörték, s a politikai döntéshozók csökönyösen kitartottak azon nézetük mellett, hogy a menekültek befogadása stratégiai fontosságú a kommunizmus elleni harcban. A hidegháborúnak kellett véget érnie ahhoz, hogy beismerjék: *„amikor az USA hidegháborús politikája részeként bátorította az »ellenséges« országokból érkező menekültáramlást – ami egyrészt politikai biztonsági szelepként, másrészt gazdasági mankóként működött –, azzal valószínűleg inkább stabilizálta, semmint destabilizálta az ellenséges rezsimeket”.*²³ A politikai döntéshozók azonban kevéssé voltak tájékozottak a nemzetközi migráció alakulásáról az ötvenes-hatvanas években, így – noha nyilvánvaló ellentmondásokat rejtett magában, hogy hosszú távon ugyanazt a befogadópolitikát alkalmazták más-más külpolitikai célok elérésére – az amerikai menekültpolitika alapvetően belemerevedett a hidegháború kommunistaellenes retorikájába.

Az 1959–1966 közötti időszakban, az Egyesült Államok–Kuba–Dominikai Köztársaság háromszöget érintő válsághelyzetnek köszönhető, hogy a migráció első ízben vált külpolitikai célok megvalósításának

eszközévé a nyugati féltekén, s ez az új diplomáciai eszköz beépült az USA Latin-Amerika-politikájába. A kubai és dominikai események, illetve a rájuk adott amerikai reakciók rámutattak, hogy a migrációs ügyek először fonódtak össze nyíltan az amerikai befolyás pozícióinak visszanyerésével, illetve megőrzésével. A külpolitikai és bevándorlási érdekek átfedése egy olyan befogadási politikát eredményezett, mely szélesre tárta a bevándorlási kapukat az ezekből az országokból érkező menekültek, legális és illegális bevándorlók előtt. Ez az átfedés tette tehát lehetővé, hogy a fennálló kubai és dominikai migrációs nyomás valósággá váljon és tömeges méreteket öltön. Az újdonsült külpolitikai eszköz alkalmazása részben tudatos volt, részben a válságkezelés eredménye, mely azonban nem vette figyelembe e migrációk hosszú távú következményeit. Ezeket a népességmozgásokat az alapján ítélték meg, hogy mi szolgálta leginkább az amerikai célokat a hidegháborús szuperhatalmi vetélkedésben. Ugyanannak a migránsbefogadó politikának az alkalmazása mindkét országra, teljesen eltérő külpolitikai célokat szem előtt tartva, nyilvánvalóan ellentmondásos volt, ami nemcsak arra világít rá, milyen kiemelkedő szerepet játszott a kül- és a bevándorláspolitika viszonya ezen áramlások elindulásában, hanem arra is, hogy a politikai döntéshozók milyen csekély tudással rendelkeztek a korszak nemzetközi migrációjának dinamikájáról.

Ma már tudjuk, hogy ha egy tömeges migrációs áramlás megindul, az fenn is marad. Amint stabilizálódik, öngerjesztővé is válik egyúttal, s a transznacionális közösségek létrejöttével állandósul. Ráadásul a migráció e törvényszerűségét csak tovább fokozza a földrajzi közelség. A hidegháború végére az amerikai kormány is felülvizsgálta a kivándorlás vélelmezett destabilizáló hatását. Hiszen ha a politikai ellenfelek és a gazdasági elégedetlenek kivándorlása stabilizáló hatást gyakorol a szövetségesekre, logikus, hogy az ellenséges rezsimekre is ugyanilyen hatást fejt ki. A hidegháború befejeztével végre kimondták, hogy az egységes befogadási politika eltérő külpolitikai célok érdekében történő alkalmazása belső ellentmondásokkal terhes, s ebből azt a következtetést vonták le, hogy a kiutazási lehetőségek hiánya, illetve korlátozása sokkal alkalmasabb arra, hogy politikai változásokat idézzen elő, mint a kivándorlási szelep nyitva tartása. Kuba vonatkozásában a szakemberek az 1990-es évek közepén már rámutattak, hogy a kivándorlási szelep folyamatos működtetése ellentétes a szigetország demokratizálódását célzó amerikai érdekekkel. Az egyik lehetséges politikai lépésként felmerült, hogy határozottan korlátozzák a legális és illegális kubai bevándorlást, hogy ezáltal elmélyítsék a belső feszültségeket, s így felgyorsítsák a demokratizálódás folyamatát.²⁴ Ezt a lépést azonban azóta sem tette meg egyetlen amerikai kormány sem. A kubai és a dominikai

áramlás – melyek mind a mai napig változatlanul folytatódnak, függetlenül az eredeti hidegháborús külpolitikai szempontoktól, melyek életre hívták őket – kitűnően szemlélteti mind a migráció állandósulását, mind pedig a kibocsátó országokra gyakorolt stabilizáló hatását.

Ugyanakkor a kül- és bevándorláspolitikai közötti összefüggés, mely a kubai és a dominikai migráció kialakulását és fejlődését meghatározta, a folyamat egy további aspektusára hívja fel a figyelmet: nevezetesen a befogadó ország felelősségére. Mivel a történelmileg kialakult államközi viszonyok és az ezeket kihasználó külpolitikai érdekek határozzák meg a bevándorlási törvények alkalmazását, e külpolitikailag motivált bevándorlási döntések következményei visszaütnek az USA-ra. A migrációnak ez az aspektusa – amit én „bumerángeffektusnak” nevezek – rámutat, hogy a kül- és bevándorláspolitikai összefonódása révén, végső soron a befogadó ország felelős azért, hogy egy potenciális tömeges népességmozgás megvalósul-e, és ha igen, milyen méreteket ölt. A nemzetközi migráció e döntő tényezője általában háttérbe szorul, mert az ennek jelentőségét felismerő kutatók általában ugyanolyan felelősséget tulajdonítanak a kérdésben a küldő, mint a befogadó országnak. A dominikai migráció kapcsán Torres-Saillant és Hernández így nyilatkozik: *„Ha egy hatalmas emberi kontingens megmozdul, abban a küldő és a befogadó társadalom hatalmi struktúrájának egyaránt része van. Ezek saját határaikat vagy hatékonyan őrzik, vagy sem. A pillanatnyi politikai helyzet függvényében olyan intézkedéseket hozhatnak, amelyek vagy korlátozzák, vagy serkentik a migrációs áramlást. Függetlenül attól, hogy pontosan mi indította el az adott mozgást, illetve hogy a származási és a fogadó ország teljesen tisztában volt-e annak minden várható következményével, nem valószínű, hogy egy országhatárokat átszelő népességmozgás kialakulhat a két érintett társadalom kapuőreinek hivatalos vagy nem hivatalos beleegyezése nélkül.”*²⁵ A kubai migráció vonatkozásában pedig Bach hangsúlyozza: *„A különbség [aközött, hogy valakit a politikai vagy a munkavállalói migráns kategóriájába sorolnak-e] abban áll, hogy a hasonló problémákat, melyek egyszerre gazdasági és politikai természetűek, hogyan interpretálja a migrációs folyamat két főszereplője, a kibocsátó és a befogadó ország. [A kérdés mindig az, hogy] az egyes államok miért sorolták őket a migráns munkavállaló vagy a menekült kategóriájába.”*²⁶

Ennek a megközelítésnek azonban az a hibája, hogy mivel azonos szerepet tulajdonít a kibocsátó és a befogadó országnak, átsiklik a migrációs folyamat egyik legalapvetőbb vonása fölött. A küldő és a befogadó országok szinte soha nem egyenrangúak, s érdekeik is ritkán egyeznek a migrációs folyamatban. A bumeránghatás megközelítés ellenben rámutat a népességmozgások ezen alapvető tulajdonságára, azáltal, hogy a befogadó országnak vezető szerepet tulajdonít

a migrációs áramlások kialakulásában és fejlődésében. A befogadó országok rendszerint jobban állnak politikai és gazdasági stabilitás, munkalehetőségek és fizetések terén, és kevésbé vannak ráutalva a bevándorlásra, mint a kibocsátó országok a kivándorlásra. A fogadó ország érdekei általában ingadoznak a gazdasági fellendülések és válságok függvényében, s az illegális bevándorlás miatti aggodalmak gazdasági pangások idején tetőznek. A küldő országok viszont általában jobban érdekeltek abban, hogy fenntartsák a kivándorlás biztonsági szelepét, egyrészt belső stabilitásuk elősegítése érdekében, másrészt mint devizaforrást, ami különösen gazdasági recessziók idején égető.

A származási és a célország egyenlőtlenségét tovább fokozza az, ahogy a nemzetközi jog kezeli a ki- és a bevándorlást. Globalizált világunkban a szabad kereskedelem és a szabad tőkeáramlás elvével ellentétben az emberek országok közötti mozgása nem szabad. A nemzetközi jog általában, különösen pedig az ENSZ által elfogadott emberi jogok egyetemes nyilatkozata kiköti, hogy minden állampolgárnak joga van elhagyni a hazáját és menedéket kérni.²⁷ Nincs azonban ugyanígy joga belépni egy másik országba, ugyanis minden független államnak joga van saját belátása szerint eldönteni, kit lát szívesen és kit utasít el. Ez azt jelenti, hogy míg a nemzetközi jog biztosítja a távozás jogát, s egy államot el lehet nemzetközileg ítélni azért, ha nem engedi el a polgárait, addig a belépés joga ily módon nem garantált. Ezért anélkül, hogy kétségbe vonnám annak az állításnak az érvényességét, miszerint a küldő országban fennálló politikai és gazdasági viszonyok, valamint az ország elhagyására vonatkozó szabályok fontos tényezők a migrációs folyamatban, fenntartom, hogy a befogadó országnak nemcsak a felelőssége nagyobb abban, hogy a tömeges migráció megvalósuljon, hanem több lehetősége is van befolyásolni a migrációs folyamatot, köszönhetően a kibocsátó és befogadó országok közötti eredendő különbségnek.

Kuba és a Dominikai Köztársaság esete egyaránt azt mutatja, hogy a származási országnak összességében korlátozottabbak a lehetőségei a migráció kimenetelének befolyásolásában, mint a befogadó országnak. Amikor ezek a tömeges áramlások elkezdődtek, mindkét országban megengedő szabályok voltak érvényben a kiutazásra vonatkozóan, ám az USA befogadókészsége nélkül, s ami még ennél is fontosabb, a beáramlás előmozdítására hozott speciális amerikai intézkedések hiányában ezek a népességmozgások nem ölthettek volna akkora méreteket, amelyek eredményeként a hidegháború végére Mexikó után e két állam lett a latin-amerikai bevándorlók második, illetve harmadik legnagyobb forrásországa, jelentős transznacionális közösségekkel az USA-ban. Kuba esetében a Castro-rezsim hiába

korlátozta az országból való kiutazást, mint tette 1962–1965 és 1973–1980 között, vagy alkalmazott szelektív kiutazási szabályokat, mint az 1965–1973-as időszakban, a menekülteknek titulált legális és illegális bevándorlókkal szembeni amerikai befogadókészség a hidegháború alatt igen fontos ösztönzője volt a migrációnak. Ez az ösztönzés biztosította, hogy Kubán belül folyamatosan fennálljon a migrációs nyomás, ami viszont arra kényszerítette a kommunista rendszert, hogy időről időre megnyissa határait, ahogy történt ez 1965-ben, 1980-ban, és 1994-ben. Ezekkel a hirtelen generált menekült-válsághelyzetekkel a Castro-rezsim a migrációs fegyvert az USA ellen akarta fordítani. De míg az amerikai kormánynak okozott kellemetlenség átmenetinek bizonyult, addig a korlátozott kiutazási lehetőségek időszakai után történt határmegnyitás megmutatta, mennyire függ a kubai rendszer a kivándorlás jelentette biztonsági szelep stabilizáló hatásától. Amikor a hidegháború befejeződött és a menekültáramlás külpolitikai értéke jelentősen csökkent, Kuba hasztalan igyekezett kellemetlen helyzetbe hozni az USA-t egy újabb menekültválsággal 1994-ben. A befogadás politikáját egy, az általános kvótarendszeren alapuló, migrációs megállapodásra korlátozták, és a tengeren vagy a határokra érkező illegális bevándorlók elleni szigorú fellépés azt jelentette, hogy az amerikai kormány csak abban az esetben engedett hozzáférést a kivándorlási szelephez, ha többé nem áll elő újabb menekült-válsághelyzet. Ám hiába szűnt meg az 1994-95-ös egyezményvel a kivételes beléptetési jogkör keretében történő automatikus bebocsátás, az ugyanakkor bevezetett „vizes láb” kontra „száraz láb” politika is tükrözi, hogy a kubai bevándorlás mind a mai napig különleges elbánásban részesül. Ez a politika ugyanis azt jelenti, hogy azok a kubaiak, akiknek sikerül észrevétlenül partot érniük vagy átlépniük valahol a szárazföldi amerikai határt, az Egyesült Államokban maradhatnak.²⁸ A kubai bevándorlás arra is rámutat, hogy a befogadó országnak domináns szerepe van a besorolási folyamatban. A küldő ország állíthatja ugyan, hogy kivándorló gazdasági migránsok – ahogy tette ezt Kuba 1965-től –, ha a befogadó ország váltig menekültekként fogadja be őket. A nemzetközi porondon a kubai migránsokat addig nem tekintették gazdasági menekülteknek, amíg az USA nem titulálta őket azoknak 1995-ben, ami megint csak azt igazolja, hogy a befogadó országnak nagyobb a mozgásteret a migráció kimenetelének alakításában.

A Dominikai Köztársaság esetében a vízumkiadási folyamat 1961-es meggyorsítása a bevándorlók és különösen a nem bevándorlók esetében, egyértelműen rámutatott, hogy nem annyira a fennálló migrációs nyomás és a megengedő kiutazási szabályok, mint inkább a kivándorlást előmozdító liberális amerikai vízumpolitika, valamint az engedé-

lyezett tartózkodási idejüket túllépőkkel és az illegálisakkal szemben alkalmazott laza retorziók teremtették meg a tömeges dominikai migráció feltételeit. Amikor az 1980-as évek közepén a két ország közötti migrációs viszony feszültté vált az általános illegális bevándorlással kapcsolatban növekvő amerikai aggodalmak miatt, a dominikai kormány hasztalan kezdeményezte a kivándorlási szelep további fenntartását. Noha az USA a dominikaiak felé nem módosította jelentősen a korábbi „hadd jöjjenek” [let-it-flow] politikáját, az eset jól szemlélteti, hogy a küldő ország hiába próbálja elérni, hogy a migrációs kapcsolat változatlan maradjon vagy növekedjen, ha a befogadó ország érdekei mást diktálnak.²⁹ A végső döntés azt illetően, hogy a bevándorlókat a menekült vagy a gazdasági migráns kategóriájába sorolják-e, hogy szigorúan alkalmazzák vagy lazán kezelik az érvényben lévő bevándorlási törvényeket, s hogy milyen migrációs egyezményeket kötnek, elsősorban a befogadó ország kezében van. Ha korlátozott a befogadási készség és szigorúan végrehajtják a törvényeket, a migráció sokkal inkább ellenőrzés alatt tartható, mint ha ezek hiányoznak. Mivel azonban a kibocsátó és a fogadó országok helyzete egyenlőtlen, illetve előbbieknél érdekükben áll fenntartani a migráció folyamatos áramlását, ezért – ha csak a küldő országokat nem teszik érdekeltté a kivándorlás korlátozásában vagy nem bírják rá őket erre – a migráció korlátozására irányuló erőfeszítéseik attól fognak függeni, hogy a fogadó ország a törvények szigorú vagy rugalmas betartását szorgalmazza-e.

A kül- és bevándorláspolitika kölcsönhatása döntően befolyásolja a tömeges népességmozgások megindulását és alakulását, ennek ellenére a nemzetközi migrációnak mind a mai napig ez az egyik legkevésbé kutatott területe. A hagyományos „húzó” és „taszító” tényezőkkel nem magyarázhatók a migráció országokénti különbségei, vagy az egyes népességáramlások időzítésbeli, nagyságrendi és migráns kategorizálási eltérései. A nemzetközi migráció folyamatát csak akkor lehet a maga teljességében megérteni, ha külpolitikai érdekeknek alárendelt kérdésként tanulmányozzuk. Ez a megközelítésmód a befogadási politika egyik alapvető tételére is magyarázatot ad, miszerint „[a]z, hogy milyen melegen fogadjuk az ilyen-olyan tömegeket, *szorosán* összefügg saját érdekeinkkel”.³⁰ A külpolitikai érdekek szerepe a bevándorláspolitika alakításában a hidegháború idején fontosabbá vált, mint valaha. Ám a migrációt azóta is alkalmazzák a külpolitika eszközeként, és a globális migráció mostani időszakában – ha úgy tetszik, válságában – a fent leírt szabályszerűségek korunk migrációkutatói és politikai döntéshozói számára is tartogathatnak fontos tanulságokat.

(Fordította Németh Orsolya)

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány a következő kötetből merít: Éva Eszter Szabó: *U.S. Foreign and Immigration Policies in the Caribbean Basin*, Savaria University Press, 2007, Szombathely.

² Daniels, Roger: *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*, Harper Perennial, 1990, New York, 10-11. fejezet; Chishti, Muzaffar – Yale-Loehr, Stephen: *The Immigration Act of 1990: Unfinished Business a Quarter-Century Later*, Migration Policy Institute, July 2016, 3. Online.

³ Churgin, Michel J.: *Mass Exoduses: The Response of the United States*, *International Migration Review*, XXX/1, 1996, 311–312; Glazer, Nathan: *New Rules of the Game*, in Tucker, Robert W., Keely, Charles B., Wrigley, Linda, eds.: *Immigration and U.S. Foreign Policy*, Westview Press, 1990, Boulder, 20–21.

⁴ Ueda, Reed: *Postwar Immigrant America. A Social History*, Bedford Books of St. Martin's Press, 1994, New York, 42–44.

⁵ Daniels, 330–331, 335–336.

⁶ President's Commission on Immigration and Naturalization: *Whom We Shall Welcome*, Government Printing Office, 1953, Washington, D. C., 45, 46. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷ Uo., 47.

⁸ Uo., 48.

⁹ Uo., 47.

¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd Zucker, Norman L.,–Zucker, Naomi F., *Desperate Crossings: Seeking Refuge in America*, M. E. Sharpe, 1996, Armonk, 5, 26, 28, 189. Id. kifejezés uo., 28.

¹¹ Bach, Robert L.: *The Cuban Exodus: Political and Economic Motivations*, in Levine, Barry B., ed.: *The Caribbean Exodus*, Praeger, 1987, New York, 110.

¹² Zolberg, Aristide R.: *The Roots of Refugee Policy* in Tucker–Keely–Wrigley, eds., 100.

¹³ Zucker–Zucker, 189.

¹⁴ Masud-Piloto, Felix Roberto: *From Welcomed Exiles to Illegal Immigrants. Cuban Migration to the United States, 1959-1995*, Rowman & Littlefield, 1995, Totowa, 35–38. (A magyar és a kubai menekültprogram összehasonlítása jelenlegi kutatásom tárgya, melynek címe *Budapest–Havanna–Washington: A hidegháborús menekültügyi programok stratégiai jelentősége.*)

¹⁵ U.S. Department of Homeland Security, *2014 Yearbook of Immigration Statistics*. 2. táblázat: A legális tartózkodási engedélyt kapott személyek megoszlása terület és utolsó tartózkodási ország szerint, az 1820–2014. pénzügyi évekre vonatkozóan. Online. (Az 1950-es évek és 2014 között összesen 1 324 227 kubai lépett be az USA-ba.) Az 1990-es évektől a kubai amerikaiak 64,6%-a lakott Floridában, Miami lakosságának pedig az 56%-át tették ki. González-Pando, Miguel: *The Cuban Americans*, Westport, 1998, Greenwood Press, 166.

¹⁶ A jól bejártott menekültprogramok maguk is generálhatnak további migrációt. Lásd Suhrke, Astri: *Global Refugee Movements and Strategies of Response*, in Kritz, Mary M., ed.: *U.S. Immigration and Refugee Policy*, D. C. Heath and Company, 1984, New York, 164–166.

¹⁷ Ezek az Igazságügyi Minisztérium (2003-tól a Belbiztonsági Minisztérium), a Munkaügyi Minisztérium, az Egészségügyi és Szociális Minisztérium, valamint a Külügy-minisztérium.

¹⁸ President's Commission on Immigration and Naturalization, 65.

¹⁹ Díaz-Briquets, Sergio: *Relationships Between U.S. Foreign Policies and U.S. Immigration Policies*, in Teitelbaum, Michael S.,–Weiner, Myron, eds.: *Threatened Peoples, Threatened Borders. World Migration and U.S. Policy*, W.W. Norton & Company, 1995, New York, 183.

²⁰ *2014 Yearbook of Immigration Statistics*. 2. táblázat. Online. (Az 1960-as évek és 2014 között összesen 1 339 347 dominikai lépett be az USA-ba.)

- ²¹ Az amerikai kontinensről érkezők kvótájának bevezetését (Western Hemisphere quotas) a végrehajtó hatalom végül a nemzeti eredet alapú kvótarendszer eltörléséért cserébe hagyta jóvá.
- ²² Bach, Robert L.: *Immigration and U.S. Foreign Policy in Latin America and the Caribbean*, in Tucker–Keely–Wrigley, eds., 146.
- ²³ Newland, Kathleen: *The Impact of U.S. Refugee Policies on U.S. Foreign Policy: A Case of the Tail Wagging the Dog?*, in Teitelbaum–Weiner, eds., 191.
- ²⁴ Gonzalez, Edward: *Cuba Adrift in a Post-Communist World*, in Irving L. Horowitz, ed.: *Cuban Communism 1959-1995*, Transaction Publishers, 1995, New Brunswick, 745. Myron Weiner szintén rámutat, hogy a nyolcvanas évek végére a kiutazási lehetőségek hiánya Kelet-Európában rendszerváltozást idézett elő. Lásd *The Global Migration Crisis. Challenge to States and to Human Rights*, HarperCollins College Publishers, 1995, New York, 210–211.
- ²⁵ Torres-Saillant, Silvio – Hernández, R.: *The Dominican Americans*, Greenwood Press, 1998, Westport, 36–37.
- ²⁶ Bach, Robert L.: *The Cuban Exodus: Political and Economic Motivations*, in Levine, ed., 110.
- ²⁷ Lásd Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának (1948) 13. és 14. cikkét, *Human Rights. A Compilation of International Instruments, Vol. 1, Universal Instruments*, United Nations, 1994, New York, 3–4; valamint Weiner, 171.
- ²⁸ Domínguez, Jorge I.: *Cooperating with the Enemy? U.S. Immigration Policies toward Cuba*, in Mitchell, ed., 47–52, 64–66, 80–84. A kétoldalú kapcsolatok 2014-ben bejelentett normalizálását követő, közelmúltbeli tendenciákról lásd Krogstad, Jens Manuel: *Surge in Cuban Immigration to the U.S. Continues into 2016*, Pew Research Center, August 5, 2016. Online.
- ²⁹ Mitchell, Christopher: *U.S. Foreign Policy and Dominican Migration to the United States*, in Mitchell, ed., 113, 117–123; Torres-Saillant–Hernández, 152–156.
- ³⁰ Palmieri, Victor H.: *Foreword*, in Kritz, ed., xi.

CSÖNDESEN ÉS KÖZELEBB

Anton Hykisch

Csendesen zajlik, észrevétlenül, senki sem beszél róla, de valami mégis változik. Nemrégiben részt vettem Pozsonyban a Magyar Intézet két rendezvényén, ahol olyan kultúrák képviselői ültek, akik eddig nemigen kommunikáltak egymással. A szervezők egy magyar egyetemi tanárt és engem hívtak meg az eszmecsereére Közép-Európa sorsáról és jövőjéről. A párbeszéd úgymond semleges területen, a Quo vadis nevű keresztény központban zajlott, Pozsony belvárosában. Kiss Gy. Csaba professzor Varsóból érkezett, mivel gyakorta repül Lengyelországba egyetemi előadásaira. Sokat beszélgettünk Európa kisebb és egészen kicsi népeinek különös közös térségéről. Kanadai diplomáciai szolgálatom alatt az ottani minisztérium *Central and Eastern Europe*, vagyis egy ilyen elnevezésű szakosztályába utalta kapcsolatait a posztkommunista európai államokkal és államocskákkal, amelyekről a kanadai vagy amerikai polgárnak sejtelve sincs, tehát valamenynyit egy kalap alá véve – az ismeretlen Keletként kezelték.

Akkor, az Atlanti-óceánon túl megértettem, mit jelent nem csupán európainak, hanem sajátosan közép-európainak is lenni. Sok fáradsággal került – cseh, magyar, lengyel kollégáimnak is –, mire megmagyaráztuk az észak-amerikaiaknak, hogy bár keletre vagyunk a „vasfüggönytől”, mi mégsem vagyunk *Eastern*, nem vagyunk keletiek. Furcsa alakzat vagyunk mi a vén Európa keleti-délkeleti gyepűjén: az igazi Európa úgymond előretolt bástyája. A nyugat-európai civilizáció és kultúra valamiféle legkeletibb metszete. Egy alkalommal képeken bemutattam kanadai partneremnek a Szepesség, Eperjes, Kassa templomait. Lám csak, ezek Európa legszélső gótikus pártás oromzatai. Tőlünk keletre már hagymatornyok vannak, egészen más kultúra. Talán emiatt, talán nem, de tény, hogy átszervezték a kanadai minisztériumot, és a mi országaink már a *Central Europe* ügyosztályhoz tartoznak.

Közép-Európa – hogy a lengyelek ne nehezteljenek – Európa közepes nagyságú és kis nemzeteinek elegye a minden szempontból bölcs és fejlett Nyugat és az ismeretlen Kelet mezsgyéjén. Mint minden gyepű, ez a térség is sokat kiállt hatalmasabb szomszédaitól.

Nagy-Morávia korában Nyugatról a Frank Birodalom, Keletről Bizánc akarta megkaparintani. A térség népei kénytelenek voltak egyesülni, hogy közösen ellenálljanak a hódítóknak. Inkább kényszeregyesülés volt ez, mint szövetség, így nemzetek fölötti alakulatok is keletkeztek. Amolyan regionális nagyhatalom-félék. Rövid ideig ez lehetett Nagy-Morávia. Aztán az egész középkoron át a Magyar Királyság. Az ottani etnikumok vagy nemzetek ellenálltak az idegen kultúrák csapásainak. Emlékezzünk csak a keleti mongol betöresre és az oszmánra délkeletről. 1526-ban a mohácsi csata után Magyarország mint politikai és katonai erő széthullott. Érkeztek a Habsburgok, és századokon át idegen zsoldosok segítségével is tényleges harcot kezdtek az idegen (iszlám) invázióval. Végül az oszmánokat kiszorították Közép-Európából. A parancsnokok ők voltak, de a sorkatonák osztrákok, szlovákok, magyarok, horvátok, szlovének, szerbek... A mi őseink. Közép-európaiak.

Ezen a gyorsított történelmi kiránduláson végigfutottunk a magyar professzorral, Kiss Gy. Csabával folytatott beszélgetésünkben is. Időnként különböztünk, néha nem egyeztünk. Más-más nézőpontból a tények is másnak látszanak. Abban viszont megegyeztünk, hogy népeink a történelem során Nyugat-Európát védelmezték. Amikor Franciaországban katedrálisok épültek Chartres-ban, vagy éppen a párizsi Notre-Dame – bennünket a tatárjárás tizedelt.

A közép-európai nemzeteknek van még egy másik értékes devizája is. Nemzeteinknek a 20. század történetében két totalitárius rendszert kellett elszenvedniük. Az átlag francia, belga, olasz – a britekről vagy a svédekről nem is szólva – csak igen rövid ideig tapasztalta meg a náci vagy fasiszta uralmat. A mi nemzeteink a fasiszta zsarnokságon kívül hosszú évtizedekig szenvedték a szovjethatalom diktatúrája alatt a kommunista rendszert. Ez a kétszeres történelmi tapasztalat nagy, közös és felbecsülhetetlen.

A Nyugat napjainkban ma azért bírálja Közép-Európa államaikat, mert más elképzeléseink vannak az európai identitás és a kultúra megőrzéséről. Nem vagyunk hajlandók elhinni más kultúrák beözönlő millióinak ártalmatlanságát, békés szándékait. Minket bizony a történelem óvatosságra, indokolt bizalmatlanságra tanított. Ebben a felfogásban mindannyian osztozunk, tekintet nélkül arra, hogy lengyelek, szlovákok, csehek vagy magyarok vagyunk.

A gondolkodás változása, az értelmezés lassan történik és csöndesen. De itt van. Käfer István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora ahogy magát nevezi, elkötelezett hungaro-szlovakológus. Még a valódi kommunizmus alatt ismerkedtünk meg, amikor egy szervezett kiránduláson kívül sikerült eljutnunk Esztergomba, Budapestre, Pannonhalmá-

ra. Nem fordította ugyan le Mária Terézia-regényemet, mert nem tetszett neki az én Kollár Ádám Ferencem lelkesedése a régi szlovák uralkodók koronázásáról. Ezért nehezteljek rá? Dehogya. Bevallottuk egymásnak, hogy hívő keresztények vagyunk, és ez összekötött bennünket. A nálam egy-két évvel fiatalabb, nyolcvanas István a mi életkorunkban ugyancsak szokatlanul megszállottan, állandóan keresi és értelmezi mindazt, ami hosszú közös történelmünkben a szlovákokat és a magyarokat összeköti. Elmentem az előadására a pozsonyi Primáspalotában.

Éppen most fejezem be történelmi regényemet II. József császár életéről. Nem hiányzik a regényből Jozef Ignác Bajza, az első szlovák regény írója, és természetesen Anton Bernolák sem. József császár kétszer is ellátogatott a pozsonyi várban a generális szemináriumba, ahol többnyire szlovák kispapok tanultak. Azért ment oda, hogy ellenőrizze, miként teljesítik utasításait a klerikusok a nemzeti nyelvű pasztorációra készülve, érdekelte az ellátásuk, meg az is, kijárnak-e sétálni a városba. Sokan csoportosulnak a fiatal Bernolák körül, Fándly, Palkovič, sőt még Rudnay Sándor is, akiből esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása és bíboros lett. Írás közben Käfer István tanulmánya segített Rudnayról, arról az emberről, akit két nemzet – a szlovák és a magyar – tekint sajátjának.

Sok ilyen „közös” személyiségünk van a történelemben. Abban az időben a tudósok megértették egymást. Először latinul. A magyarok – pontosabban a magyar mágnások – nem lelkesedtek II. Józsefért, elvetették a németet mint kommunikációs nyelvet. Fél évvel József halála után a budai, majd pozsonyi országgyűlés XVI. cikkelyével a magyar nyelvet helyezték előtérbe a középiskolákban és az egyetemeken. A latint dacból meghagyták a hivatali adminisztráció nyelvének. A nemzeti nyelvekért való lelkesedés után a következő két évszázadban a magyar, a szlovák, a román, a szerb nyelv útjai különváltak. Mivel németül és magyarul kellett tudni, a közép-európai nemzetek közötti viták is nem kívánatos, sőt kényszerített nyelven folytak.

Ma mindannyian szabadok vagyunk. Azok a kis nemzetek, amelyeknek a középkortól egészen az 1918–20-as párizsi békeszerződéséig nem volt államiságuk (a baltikumi lettek, észtek, a szlovének és a szlovákok) a nem éppen hízelgő „nem történelmi nemzet” tudományos minősítést kapták. Hálásnak kellett lennünk más és nagyobb szomszédunknak, hogy kegyesen befogadott minket államába. És mostanra – 1989 után – ezek a furcsa, látszat-szövetségi kötelekek szétszakadtak – láss csodát! –, 23 új önálló állam került Európa térképére.

Most úgymond formálisan szabadok vagyunk. Mindannyiunknak megvan a maga állama. Mint egyenlők tárgyalunk. Szinte egymást taposva betódultunk az integrált Európába. Nem nézve se jobbra, se balra.

És mégiscsak léteznek itt művelt emberek, írók, tudósok, egyetemi tanárok. Időnként találkoznak. Méregetik egymást. Felszínes történelmi felfogással, mindegyik a saját fészkeből, a saját fényképezőmasinájával, ugyancsak kevés közösségtudattal. Mert hisz mennyi történés, sérelem, jogtalanság választ el egymástól. Formálisan már az Európai Unió tagjai vagyunk. Őszinte kézfogásnak, felejtésnek azonban se híre, se hamva.

Ó, a nyelvek! Mindkét magyar professzorral megállapítottuk, hogy a fiatalság, Európa reménysége mindenekelőtt angolul érintkezik. A fiatal szlovák férfi vagy nő a magyar nővel vagy férfival angolul beszél, sőt énekel is. Úristen! Hová lett az ezeréves együttélés? (Emlékezzünk a mi Hlinkánk mondására 1918 októberében: *„Ezeréves házasságunk a magyarokkal nem sikerült, el kell válnunk.”*)

Persze, nehéz rábírní a fiatalokat szomszédai nyelvének tanulására. A ma latinja az angol. Csakhogy sok mindent elveszítünk, ha nem ismerjük egymást alaposabban.

Egy szlovák történész a minap joggal jegyezte meg, hogy abszurd dolog Szlovákia történetéről írni magyar nyelvtudás nélkül. A magyar professzoroktól megtudtam, hogy akad Magyarországon egy fiatal történész, ami megtanult szlovákul, és érdekes könyvet írt Stúrról. Mehetünk az angollal társasutazásra, dzsesszkoncertekre, vacsorára. De nem szabadna más nemzetekről írunk azok nyelvének tudása nélkül, hogy hozzáértően tájékoztathassuk közvéleményünket. Aki attól tart, hogy az „ellenfél” nyelvének tudásával identitását veszti, az ugyancsak kevés ismerettel rendelkezik. És árt saját magának.

Ezért hasznosak a magyar professzorok is, akik időnként Szlovákiába látogatnak. És tudnak szlovákul.

Már több mint két évszázada marakodunk. Nem csak szlovákok és magyarok. A környéken valamennyien. Mindenkinek van szemrehányónivalója. Kezdetben úgy tűnt, hogy kölcsönösen marakodunk, mert az egyik elnyomó volt, a másik elnyomott. Az egyik agresszor, a másik áldozat. És fordítva. Nemrégiben – talán még ma is – szellemességnek tartották, ha morgolódunk, gúnyolódunk a másik rovására. Akad még elég alkalmas téma a történelmi leltárban.

Most mindannyiunknak megvan a maga állama. Legalább a mi „kelet-közép” Európánkban. Mindannyian elégedettek lehetnénk, és nem kellene szurkálni egymást. Ugyan már! Az utóbbi évben nem csak a szlovákok és a magyarok méregetik egymást, hanem a magyarok és a románok, a horvátok és a szerbek, a ruszinok és az ukránok... Meg a magyarok meg az osztrákok is (Burgenland! A magyar Esterházyak fizették a szerencsétlen Haydnt, hogy a kismartoni palotában

A Hősök tere a Műjéghálya felől, az 1956. december 4-i Nőiüneteteskor. (Fotó: Fortepan. Nagy Gyula jóvoltából)

koncertezzen, ami ma Eisenstadt). A horvátok és a szlovénok egy darabka adriai partszakaszon marakodnak.

Diplomata-működésem idejéből emlékszem, amikor a Szlovák Köztársaság minden szomszédjával vitázott: Ausztriával (jegyzékek), Csehországgal (vagyonmegosztás), Ukrajnával (a ruszinok), Lengyelországgal (a szlovák kisebbség), Magyarországgal (Jeszenszky Géza...). Létezhet így okos politizálás? Ezt én Kanadában valóban nehezen értettem. Külön gyűlölködve vagy irigykedve néztük Lengyelországot, Csehországot, Magyarországot, mert élvezték a nyugati hatalmak kegyeit, és felvették őket a NATO-ba, minket meg kihagytak... Fura idők voltak!

Az önállóság, akár az állami, akár a kulturális, nem azt jelenti, hogy felülről, hogy lenézve tekintsünk minden körülöttünk lévőre. Az önállóságra is meg kell érni, le kell tenni a felnőtttség vizsgáját. A másik tisztelete a régebbiekre, a tapasztaltabbakra vonatkozik. Nekik is meg kell szokniuk a „történelem nélküli” nemzeteket és új államokat (Csak az érdekesség kedvéért: Közép-Európa államai közül csak Szlovénia és Szlovákia volt képes az új európai valuta elfogadására, és gazdaságilag sikeresebben működni, mint számos szomszédjuk).

Az önállóság nem üdvözít, ha nem tudjuk, hová tartozunk, kivel kell együtt tartanunk és miktől kell óvakodnunk. Nem engedhetjük, hogy kisszerű politikai játékszerré váljunk. Figyelnünk kell környékünkre és magunkra.

Már több mint negyedszázad telt el 1989 nagy szakadása óta. Új nemzedék cseperedett fel. A mi kötelességünk élet- és történelmi tapasztalataink átadása. A mi szemléletünk is változik. Dinamikus világban élünk, a változások tempója idegesítő, az információözön inkább letagló, mint tájékozódáshoz segít. Megmarad viszont az egészséges ész, a gének jelzései, a történelmi tapasztalat. Magamon látom, miként revidéalom néhány véleményemet, miként látok sok mindent másképp, mint húsz évvel ezelőtt. Új fenyegetések jelennek meg. Némelyiket sejtettük, másokat nem is feltételeztük. Európa, amelybe beléptünk, már más Európa. Éppen a kultúra embereinek lehetne jobb szimatuk a körülöttünk történő változásokkal kapcsolatban. Olyan hónapok és évek következnek, amikre nem számítottunk. Bizonyára helyes a globális fenyegetések figyelemmel kísérése, az éghajlati változások, meg a fogyatkozó források. Csakhogy ez a leltár nem vakíthat el.

Európa, tulajdonképpen az egész euro-amerikai civilizáció van veszélyben. Olyan stádiumba jutott, amikor önmagát tagadja, a saját alapelveit adja fel. A gyökerek gyengülése más civilizációk támadásának fokozódásához vezet.

És éppen itt kell feltenni a kérdést mint európainak minden magyarnak, szlováknak, csehnek: milyen állapotban van Európa? Ki ma az európai társadalom szóvivője, mint egykor alapítói. Olyan személyiségek, mint Churchill, Schuman, Adenauer, de Gaspari, de Gaulle... valamennyien az európai civilizáció alapjai, a keresztény kultúra mély elkötelezettségű államférfiai. Miként szállnak szembe az Európai Unió mai élemberei a második világháború vége óta keletkezett legnagyobb válsággal?

Éppen most csatlakozik a játékhoz minden gondolkodó szlovák, magyar, lengyel, cseh. Közép-Európa beszáll a játékba. Európának ez a része ma nem ért egyet a nyugat-európai országok vezetőinek könnyelmű álláspontjával, akik feladják az európai identitást. A piaci jólét megőrzésére törekedve a hamis humanitás nevében hozzájárulnak migránsok millióinak importjához a világ más részeiből.

Elérkezett az együttműködés ideje a szomszédok között. A történelmi tanulságok ideje. Nem felszakítani régi sebeket. Ismét közeledni egymáshoz. Bizalommal. Együttműködni.

Persze, ezek szép szavak. Megvalósításuk nehéz. Senki sem olyan naiv, hogy elhiggye: a szlovákok és a magyarok egyik napról a má-

sikra egymás nyakába borulnak, és a meghatottság könnyei között mindent elfelejtenek. Az első szabadon választott parlament képviselőjeként megéltem ilyen látványos megbékélési kísérleteket. František Mikloško, a Szlovák Nemzeti Tanács akkori elnöke kezdeményezett szlovák beismerést a holokauszt szlovákiai áldozataival kapcsolatban. Ezután következett a deklaráció a szlovákiai németek kitelepítésének problémájáról. Magam fogalmaztam a szöveget, amit a parlament 1991 februárjában megszavazott. A békemaratonnak valamiféle szlovák–magyar megbékélésnek kellett volna folytatódnia. 1992-ben elutaztunk Budapestre, de az első (és egyetlen) találkozó során a magyar parlament küldöttségével kiderült, hogy látványos megbékélés nem képzelhető el. Új választások jöttek, új parlamentek, és a dolog elaludt.

Közép-Európában nincsenek teátrális kibékülések, és nem is lesznek. A világ mozgása azonban megállíthatatlan. A történelem is, meg a politika is megelőzött bennünket.

Még az úgynevezett V-4, a Visegrádi Négyek is hirtelen szemet szűrt Brüsszelnek, pedig gyermekig köteleknek, diplomáciai játéknak, sava-borsa nélküli udvariassági találkozóknak, tessék-lássék miniszteri és államelnöki protokollnak indult. Immár probléma lett a messzi Brüsszel hangadóinak. A négy eltérő politikai színezetű ország váratlanul összetartott. Magyarországnak már néhány éve szilárd jobboldali kormánya van. Lengyelország a legutóbbi választáson szintén elutasította a liberális nézeteket, és konzervatív módon a nyugat-európai ízlést választotta. Csehországnak balközép kormánya van, de mind a jelenlegi, mind az exelnök Klaus igen világosan a brüsszeli központtal ellentétesen nyilatkozott. És Szlovákiának a különböző sirámok ellenére ma jobbközép koalíciója van, ahol – világ csodájára – egy mérsékelt szlovák nemzeti párt és egy mérsékelt magyar–szlovák párt ül egymás mellett. Mindezt elkeseredés és fenyegetőzések, gúnyolódások és sértegetések kísérik. De a tény visszavonhatatlan.

Kedves szlovák, magyar, cseh értelmiség, a politika lehagyott bennünket. A Facebookon esküdt szlovák szupernemzetiek küldözgetik egymásnak és cserélgetik Orbán Viktor legújabb beszédeit. Egyszerre megállapítottuk, hogy létezik Európában egy politikus (magyar nemzeti tájékozódású), aki kertelés nélkül kimondja azt, amit emberek milliói gondolnak nemcsak Magyarországon, hanem Pozsonyban, Kassán, Prágában vagy Krakóban is. Keringenek az egykori cseh exelnök Klaus euroszeptikus nyilatkozatai is, amelyekben hasonlóképpen vélekedik Európa fenyegetettségéről, mint a magyar Orbán vagy a lengyel elnök Varsóban. És a kvóta elleni panaszt nem csak a szlovák miniszterelnök nyújtja be, hanem a magyar is – pedig politikailag más táborból valók.

A napi politika lehagyott bennünket. A történelmi tapasztalat lehagyott bennünket. Háromszázötven évig voltunk szomszédok a testvéri Oszmán Birodalommal. Népdalok, mesék, legendák tanúskodnak erről, meg iszlám parancsnokok gúnyos fenyegető levelei városainknak. Őseink két világ, két civilizáció határán áldozták életüket. Selmeci elődeim inkább lerombolták a város fölötti plébániatemplom gótikus íveit, erőddé építették a török ellen. Az oszmánok soha nem foglalták el Selmecet. És – hála a lengyel seregnek – Bécsset sem.

Milyen érvekre van még szükségünk? Lehet, hogy a mai nyugat-európai polgárnak nem kell az antik, a görög-római hagyomány, sem a kereszténység, sem a felfedező bátorsága, sem a bizalom az egészséges észben s a szüntelen haladásban. Annyira közönyös, annyira a mai napnak élő, hogy csak az olcsó munkaerő érdekli, és idegesíti a gyermeksírás. Nem viseli el és nem akar saját gyermeket. Azok kényelmetlenek. Inkább szemez migráns gyermekek szemecskéivel a hatásvadász televíziós híradókban. Szívesen eljätssza a szexet, képtelen a szenvedés elviselésére, és eutanáziával készségesen megszabadul a fájdalomtól. Megunta saját magát, a szexet, a származását, a hazáját. Csupa unalom. Sartre boldog lenne. Harcolni valamiért – totális értelmetlenség. Feladja. Olvassuk csak Houellebecquet.

Ámde Európában, annak a keleti felében akadnak fura közép-európaiak, kissé elmaradottak, tán nem a saját hibájukból, bár ki tudja. Némelyek – nem mindannyian – hisznek ősi babonákban, valamilyen módon hordozzák magukban, átadják nemzedékről nemzedékre. Az irodalmuk is ilyen fura, gyakran fordul a múltba. Vannak még olyanok, aki ideálokat, példaképeket keresnek.

A kevésbé ismert szlovákok és az ismertebb magyarok. De valamennyi egy fajtaból. Semmiféle multikulti. Ki tudja, mire lesznek még képesek?

Sejtem, hogy mire. Még nem veszítették el egészséges, úgymond paraszti eszüket. Nem várják az üdvösséget sem az óceánon túlról, sem Brüsszelből. Még képesek a megbékélésre. De az is elég, ha egymás mellett élnek, és nem acsarkodnak. Köszönnek. Kezet fognak. Néha mosolyognak. Csak úgy természetesen, emberien. Persze mindketten.

Aztán az ajtóhoz mennek. Biztonságban érzik majd magukat a nem kívánt látogatókkal szemben.

Csendesen és közelebb.

Ennek az ideje van érkezőben.

2016. április

KARÁCSONY SÁNDOR FEJLŐDÉSLÉLEKTANA A MAI PSZICHOLÓGIA TÜKRÉBEN

Deme Tamás

A Heltai Miklós vezette Csökmei Kör színvonalas konferenciát tartott 2015 őszén. A téma – hogyan viszonyul a mai pszichológia Karácsony Sándor társaslélektanához – nem csak szakemberek számára volt tanulságos. Jómagam a társaslélektani rendszer alapján álló neveléstudomány, pedagógusképzés és iskolakísérletek felől szólok hozzá a témához. Jó látni, hogy sokféle megfelelés található Karácsony 1940-es évekbeli szemlélete és a mai pszichológiák összevetésekor, noha a halálát követő fél évszázadban hatalmasat fejlődött a lélektan. Specializálódott és általános kereteit is kitérítette.

A mai szociálpszichológia, az ágazati, alkalmazott pszichológiai iskolák magukban foglalhatnák Karácsony társaslélektanát is. És mégsem teszik. Az ok ismeretlen. A gyakorló pszichológusok többsége nem olvasta Karácsony műveit. A mundért védő mentegetőzések nyomorúságosan laposak: úgymond nem eléggé nemzetközi, gyér az impact factora, nem amerikai, nem tananyag, túlzottan nemzeti (?), túlzottan vallásos (?), stigmatizált, nehezen olvasható és nem is ajánlották a doktori iskolában.

Örvendeteseink viszont a rá hivatkozások egyre több tudós életművében, így Kontra György, Pataki Ferenc, Buda Béla, Kopp Mária, Lendvai L. Ferenc, Fülel-Szántó Endre, Szilágyi N. Sándor, Vargha Balázs, Varga Tamás, Szépe György, Bagdy Emőke, Pléh Csaba, Lányi Gusztáv, Pál Ferenc és mások írásaiban. Mindezt tudomásul véve apró részeket emelnék ki a Karácsony-életmű és a „psychology as the big science” összevetésekor. A fejlődés-lélektani, teológiai és persze a nevelésfilozófiai (s andragógiai) részeket, utalásokat találok a legösszevethetőbbnek.

Különböző egyetemeken, tanár szakos növendékeim a neveléstudomány elméleti tárgy hallgatásánál többnyire már hátuk mögött hagyták a pszichológiai stúdiumokat. Nagy figyelemmel vártam, hogy korábbi, lélektanra alapozó ismereteik visszaköszönnek-e a Karácsony Sándor-i elvekre alapozott fejlődés-lélektani részleteknél. Tanári várakozásom hiábavalónak bizonyult. Meglepődtem a visszatérő hiányokon, a félreértelmezéseken. Kiderült, hogy vannak tipikus elvétések. Érdekes

példa volt, hogy a gyermek lelki fejlődésének életkori szakaszainál hol a prepubertást vonták össze a pubertás korrallal, hol pedig a kamaszkorba csomagolták bele az ifjú felnőttkort, mintha „adoleszcens” időszak nem is létezne. Tétélezzük fel, hogy ez csak néhány gyenge diák hibája volt. Ám a dolgozataikban rendre visszaköszött a társas viszonyok nem ismerete, az egyoldalú gondolkodás, a reflexió hiánya. Lélektani ismereteikből tehát teljesen hiányzott a karácsonyi szemlélet.

Karácsony Sándor fejlődéslelektana rendkívül szemléletes, egyszerű és viszony-elvű. Jól szemlélteti az adott életkori szintek viszonyulásait:

Érett felnőtt	jog	művészet	tudomány	társadalom	vallás
Adoleszcens	harc	liturgia	dogma	rítus	kétely és kritika
Pubertáló	totem, tabu	remek	fogadalom, szabály	szerves/rend	eskü, átok
Prepubertás	verseny	munkakedv	gyűjtemény	csapat	mítosz
Gyermek	játék	spontán öröm	utánzás	ad hoc társaság	mese

A társas életézés, azaz a jog relációjánál emelkedő életkor szerint, gyerekkortól az ifjúkorig a JÁTÉK / VERSENY / TOTEM / HARC fejlődési fokozatai lényegre tapintóan mutatják az adott korszak lelki jellemzőit. Ugyanígy a társas értelmi, azaz tudományos relációban az UTÁNZÁS / GYŰJTEMÉNY / SZABÁLY / DOGMA emelkedő tudatosság-fokozatai azonnal behelyettesíthetők saját viszonyaik tapasztalataival. Ezek mellett a társas hit, azaz a vallási reláció MESE / MÍTOSZ / ESKÜ-ÁTOK / KÉTELY és KRITIKA összefüggései figyelemre méltóak. Különösen az adoleszcencia leírásánál nagyon szemléletesek Karácsony elemzései, hiszen nyilvánvalóvá válik, hogy pl. a fiatal felnőtt kételye s kritikája nem negatív sajátosság, hanem egyszerűen: ez a vallása. Még egyszerűbben: aki nem részesül a kétely és a kritika „áldásában” (egyúttal nem vívja meg időben saját világnézeti harcait), az később lesz csak felnőtt. Miután az órákon részletesen megbeszél-tük ezen összefüggések idejét, társadalmi helyét, a hallgatók maguk jelezték, hogy a karácsonyi modell számukra érthetőbb és világosabb, mint a pszichológiatudomány eddig általuk olvasott tankönyveinek vonatkozó leírásai. Érveik szerint azért, mert itt nem egy szempontú, nem lineáris változássort látnak, hanem viszonyhálózatot. Ugyanezen meglátás még erősebb „aha-élményét” lehetett észrevenni az andra-

gógia szakos hallgatók ráismerésénél, ott, ahol Karácsony megrendítő hatással kifejti a fejlődés kései felnőttkori lelki változását, vagyis annak megforduló irányát a vissza-gyermekesedésig. Így ír erről Karácsony a *Magyar nevelés* című művében: „Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenésnek, a lassú elmúlásnak is ugyanez az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé. Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni: elgépiesednek a gesztusai, megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtelenebbé bátortalanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik, a művészet kultikus kényszercselekedetté gépiesedik, a tudomány dogmatikussá merevül, a társadalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik, vallás helyébe a finom kétely vagy a kevésbé finom kritika lép. Ne szaporítsuk a szót, menjünk egészen végig példaképpen a tudomány vonalán. Ha tovább tart az előregedés folyamata és a szellemi arterioszklerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel, még későbben már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. (Ez az a fok, mikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket.) Legalsó fokon már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven: a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak.

Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók seregét, lehetetlen nem látnunk az előregedésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellenmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhítat fokán csak az eskü és átok kettősségét élik. Nem vallanak, nem bizonytságot tesznek, hanem híveik felé enunciálnak (*autosz efa*), ellenfelüket pedig exkommunikálják (*anathema sit*). A nevelő nem tehet egyebet: figyelmezteti növendékeit az áruló jegyekre, s kellő óvatosságot ajánl. Ahogy bizonyos bőrkiütések valószínűvé teszik, hogy bizonyos egyén bizonyos betegségben szenved, úgy teszi valószínűvé bizonyos szellemi magatartás a közösségek bizonyos frakcióinál, hogy – öregedés folyamata állott be köreikben, működéjük ennélfogva bajosan lehet tartósan és gyümölcsözőan hatékony.”

Bár napjainkban komoly kutatások, felmérések írják le (helyesen) az időskor, öregkor fizikai, társadalmi, mentális változásait, a fenti tömör, szellemes megfigyelés ritka érték, hiszen folyamatában mutatja a lelki visszafejlődés tüneteit is. Az andragógia, gerontagógia, gerontopszichológia, valamint a kórházi és öregotthoni ápolás is sokat meríthetne Karácsony lényegkiemelő, modellalkotó megfigyeléseiből. (Fájdalmasan ironikus megállapításai hasznosak lennének a politikai pszichológia tanulmányozói és a politológusok számára az ellenségüket kiátkozó „osztályharcra agitálók” visszamaradt lelkiállapotáról.)

A fejlődéslélektan mellett a teológiai, illetve világnézeti és vallási viszonyok esetében a pszichológia tudománya és Karácsony társaslélektana érdekes különbségeket mutat. Miközben a spirituális megközelítés a modern pszichológiákban vitatott, de lehetőségként elfogadott irány, az emberkép megfogalmazásánál, a transzcendens utalások iskolai alkalmazásában ma is hiányzik a „pneumatikus ember” szemlélete, megértetése. Igaz, a keresztény „hitoktatók” sem jeleskednek a pneuma bemutatásával (vagy akár említésével), s következetesen csak kételemű, dichotomikus test–lélek modellről szólnak a trichotomikus test–lélek–szellem helyett. Ezért a tanulók folyton összekeverik a lelki (pszichikus) jelenségeket, folyamatokat és a szellemi (spirituális, pneumatikus) tartalmakat. Tanulmányos, hogy az emberkép hiányosságai mellett még szóba sem került az ember–Isten viszony és az istenkép mint olyan.

Ezt a problémakört (az érintett lényeket racionális merevséggel kezelő) nagy tudomány finom eleganciával stigmatizálja, vagy csak patológiáját elemzi, vagy „ami nincs, arról minek beszélni” jelszóval a kukába ejti. Így a téma átkerül szekták, parapszichológiák, new age-hívők és médiaguruk asztalára. Pedig ennek a megismerő megfogalmazása, elemző leírása nemcsak a teologizáló, filozofáló vallás feladata, hanem az objektív fogalmi apparátust használó tudományé is. Akár pízsi (political correctness), akár pepszi (pedagógiai pszichológia), akár nem. Ami Karácsonyt illeti, semmit sem tekintett „lealacsonyító” témának. Egyrészt bizonyítva valotta, hogy transzcendencia nélkül a nevelés (valamint az emberi élet...) nem is értelmezhető. Másrészt sohasem keverte össze a tudományt a vallással – épp azért, mivel viszonyokban gondolkodott, relációt viszonyított relációhoz és azokat az egészhez, az élet egészéhez. Azaz, tudott erről szemléletesen gondolkodni, szólni.

A pneumatikus relációval, vallási neveléssel pozitívan foglalkozó példák sorolása előtt pár szóval érdemes kitérőt tennünk bizonyos negatív, „lélekre ható tudások” irányában.

Amiről tisztán, közérthetően beszélt Karácsony Sándor (valamint olyan kortársai, mint Henri Bergson, Teilhard de Chardin és Dienes Valéria), azt sterilizálta a hitet semmibe vevő, magát „értéksemlegesnek” mondó tudományosság és a tudományos kontroll nélkül maradt álpszichologizálás, meg a lelki sarlatánság.

A teljes emberi létezéssel foglalkozó lélektan normális fejlődését a szekuláris kultúrákban hol politikai, hol filozófiai előítéletekkel nehezítették, néhol felszámolták. A liberalizált korszakokban pedig a „lelkületi protézist” terjesztő (olykor anarchikus) tömegkultúrák lelki és szellemi alapokat elvető, tudományt és vallást helyettesítő pótszerei kerültek forgalomba az ifjúsági, rockzenei és alternatív életmódbeli láza-

dások, a keleti vallásokból merítő tinimozgalmak révén. Ezek az általuk kisajátított „spirituális” divatra, a lelki hatást kiváltó hiedelmekre hivatkoztak. A technikává züllesztett zen-buddhizmus, a Maharishi-féle transzcendens meditáció, a reiki, a távgyógyítás és társai végül rátaláltak olvasztótégelyükre, a new age-re. Ez még nem volt elég a torzulásból, sorozatban jöttek a pszichedelikus zenék s anyagok, a cannabis, pszilocibin, meszkalin, az LSD, a designer szerek, a tudatmódosító drogok. S jöttek az erőszakot alkalmazó szekták, összekeverve a pszichologizálást a biznisszel, az ügyes, globális pénzügyi zsenik álegyházait a világnézetre alapozott vallásokkal.

Mind a maguk házi „lélektanára” hivatkoztak. Az „egyházi ügyekkel” nem foglalkozó, magát objektívnek, elfogulatlanak mondó nagy tudomány erre csak legyintett, szóltanul. Az inga persze kilengett az előző oldalra is, a történelmi egyházak egy szűk, tradicionális zárvénya verbális háborút hirdetett a „new age fertőzés” ellen. Ez még nem lett volna baj. De az ekkleziogén téveszmék sérültjei nekiláttak ítélkezni. Jöttek a rövidlátó megmondók s a szerencsétlen, ártatlan torna-jógát, a sok ezer éves akupunktúrát, természetgyógyászatot tokkal-vonóval, hársfavirággal-mézzel bevarrták az „okkultizmus” fekete zsákjába. Hát, ilyen az inga törvénye. A bezárkózó tudósok, a divatozók és az ítélkezők lelke rajta.

Az elvakult hadakozást sikerült a tradicionalista csőlátóknak akkora tökélyre vinni, hogy napjaink egyik igen hasznos, pedagógiai célzatú újítását csaknem elgáncsolták. Amikor az országosan elismert, kitűnő magyar pszichológusnő a relaxációs tananyagát kidolgozta és tantervi hasznosításra javasolta, azzal vádolták meg, hogy a buddhizmust és más keleti világnézeteket akarja terjeszteni. „Gondolta a fene”, mondhatnók Arany Jánossal, de egy államtitkári elutasítás és a lazítás-tananyag időleges letiltása miatt a nagyszerű klinikai pszichológus asszony maga is időlegesen klinikára került, kardiológiára. A relaxáció-tananyag csak később rehabilitálódott, amikor nyilvánvalóvá lettek valós értékei.

Félreértések elkerülésére: mindezeknek nem felelőse, nem egyedüli okozója a „nagy tudomány”. Ám tanulságos példa a történelmi egyházaké. A vallási hierarchia egy része, az alsópapság, a lelkészek egy része ma már (megkésve) azt vallja, hogy a szekták elszaporodásának egyik oka mégiscsak az volt, hogy az egyház önmagára figyelt, nem a világra, nem az életre, nem a változó élet-világ viszonyokra. Lehet, hogy valamikor a pszichológia is bevallja saját korábbi (eufémiával: ideiglenes) életidegenségét, közönyét?

Karácsony a társaslélektanában nem a spekulatív öndefiníciók absztrakcióival foglalkozott, hanem lehetőleg minden jelenséggel, történetesen, amihez az ember viszonyulni szokott.

Az ellenkező irány felé haladóknál sűrűn adódtak példák a lélekre ható „kanyarokra”.

Ken Wilber szerint egyesítenünk kellene Freudot Buddhával, az alsóbb pszichológiát a magas spiritualitással. Wilson szerint a lélektan feladata csak a pszicho-neuro-szomatikus rendszer vizsgálata, vagyis a lelki élmények hatására az idegrendszerben felszabaduló kémiai anyagok elemzése. Sheldrake morfogenetikus rendszere tanulságosan egyoldalú. Morfogenetikus (alakteremtő, formaadó) mező-teóriájára húzza rá az egész pszichológiát. (A lelki viselkedések idegi tevékenységre és a kémiai hatásmechanizmusra visszavezethető okai tények, de nem tehetők felelőssé mindenért.) Wilber víziója tovább kanyarog. Vélekedésében a csúcspont a helyhez nem kötött kvantumrendszer. Ebben rejlik a legmagasabb, térhez-időhöz nem kötött Énünk, ami szerinte már nem is nevezhető külön énnel. Hirdeti, hogy paranormális, transzcendens állapotok válnak általa magyarázhatóvá. Ehhez teszi hozzá ún. „Teljes spektrum” pszichológiai elméletét, ami a lehetséges emberi növekedés skáláját fogná át. Pszichológiai, pszichiátriai ismereteket ötvöz transzkulturális spirituális formákkal (kabbala, szufizmus, védanta, buddhizmus stb). Nos, ennyi talán elég volt a pszichológia labirintusaiból. A lélektani főút nyilván nem erre vezet.

Három kommentár: Mi lehet tudományos cél? *„Autonómia-vesztett, mellérendelés-hiányos, ökológiai katasztrófa közeli, értékrendjében és mentálisan is szétzilált világunk diagnosztizálása és gyógyítása”* (Lányi Gusztáv). *„A pszichológia és a spiritualitás képviselői között sok esetben éles ellentét alakul ki: az egyik oldalon a fősodrású pszichológia képviselői állnak, akik a tudatossággal, a spirituális élményekkel kapcsolatos ismereteket figyelmen kívül hagyják, és elutasítanak mindent, ami tudományosan nem mérhető. A másik oldalt a spirituális hagyományok képviselik azzal a nézetükkel, hogy a psziché csak illúzió, és a pszichológiai munka nem több, mint a hamis én megerősítésére tett gyenge próbálkozás. A két véglet között számos megközelítés foglal helyet, amelyek a személyes és az énen túli élményeket is figyelembe veszik, elfogadva, hogy egyes élmények empirikus módon bizonyíthatóak, és olyanok is vannak, amelyek rendkívül misztikusak, de attól még valódi élmények. Sok pszichoterapeuta és páciense számára rejtve maradnak a spirituális bölcselvek jótékony hatásai, miközben a nyugati spirituális tanítók és követők súlyos hibát követnek el a pszichológiai ismeretek elutasításával, ahelyett, hogy megfelelő és hatékonyan alkalmazható készségeket fejlesztenének ki. A fősodrású pszichológiai iskolák közül jó néhány nem vesz tudomást az egyébként szélesebb perspektívát nyújtó spirituális ismeretekről. A spirituális élményeket egyszerű neurotikus fantáziáknak, infantilis regresszióknak, idealizált projekcióknak tekintik.”* (Mariana Caplan). *„Ma már nincs olyan jelentős pszichológiai irányzat, ami például a neurózis tünetének tartaná a vallást. A közgondolkodásban persze*

*A budapesti Szabadság tér 12., az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége 1956-ban.
(Fotó: Fortepan, Nagy Gyula jóvoltából)*

még előfordul ilyen vélemény, de a tudományos világban egyértelműen túlhaladottá vált. A lélektani irodalom ma már egyre inkább arról beszél, hogy a spiritualitást el kellene ismernünk, mint az emberi személyiség másra vissza nem vezethető dimenzióját. Magyarul nem arról van szó, hogy a vallás valaminek a tünete lenne, például hogy a biztonság utáni vágyakozás miatt idealizálunk egy személyt, akit magunk fölé helyezünk, és vallásos áhítattal veszünk körül. [...] Ugyanakkor »a spirituális dimenzió« nem egyenlő a vallásos dimenzióval. Létezik ugyanis 'természetes spiritualitás', ami kifejeződhet vallásos formákban vagy egyéni formákban. Emellett van Isten-központú spiritualitás és nem Isten-központú spiritualitás is.” (Pál Ferenc)

Személyek, életművek Karácsony-modellt követő szemlélete

Öt olyan különleges személyt, tudóst találtam, akik a kortárs pszichológiatudományban (illetve annak határterületein) kifejezetten a Karácsony-féle szemlélet szerint gondolkodnak, tanítanak, vagy munkájuk által közvetítik azt. Ám mielőtt őket megnevezném, előttük megemlítem azt az egyet, aki nélkül ma nem is beszélhetnénk Karácsony életműve folytatójáról – mert ő volt, aki átmentette mesterét az elhallgatásból, ő adta tovább barátainak, tanítványainak, s az utókornak a 20. század legnagyobb magyar pedagógus-tudós teljes szemléletét, tanítását –, Kontra Györgyről van szó. Eltávozása után a tanítványként, Karácsony szemléletét követő, ahhoz hasonlóan gondolkodó öt jeles személyiség: Buda Béla, Kopp Mária, Bagdy Emőke, Pál Ferenc és Henri Boulad.

Buda Béla esetében (pszichiáter, szociálpszichológus, családterapeuta, szexológus, kommunikációkutató, s még tíz más diszciplína művelője, akit nemrég veszítettünk el) egyszerű a megközelítés: ő a Karácsonyt jól ismerők (Muraközy Gyula és Kontra György) hatására „merült el” Karácsony Sándor társaslélektanában. Elfogadta, követte és sok mindenben újrafogalmazta, továbbgondolta a „nagy hírű professzor” szemléletét. Rendkívül gazdag életművéből itt csak három fontos könyvet, illetve területet emelek ki, melyek Karácsony elveit közvetítik. Az *Empátia – a beleélés lélektana*, *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, valamint *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája* című könyveire gondolok. Ezekben tetten érhető a karácsonyi viszonzásosság, a nyelvi-kommunikációs elv, s a természetes társaslelki reláció ismerete.

Kopp Mária orvos, pszichológus, magatartás-kutató esetében szerencsésen ötvöződött (szociológus férjével, Skrabski Árpáddal közös munka révén) a pszichológiai, orvosi és társadalomtudományi meg-

közelítés. Az új tudományág, a „magatartás-kutatás” voltaképpen Karácsony híres „tett-rendszerének”, a társadalmi relációnak a kutatását valósította meg. *Hungarostudy*-elemzései, a *Magyar lelkiállapot*-könyvek az *Ocsúdó magyarságban* leírt generációs feszültségek és a társadalmi, társadalompolitikai felelősségek napi állapotát boncolgatták, jobban mondva oldani próbálták. Kopp Mária – Karácsonyhoz hasonlóan – rendkívüli kommunikációs, szónoki képességgel volt megáldva. Országjáró előadásain, tévéműsorok adásaiban komoly sikereket ért el az ifjúság megszólításában (s a népesedéspolitika meggyőzésében). Az ismert „*Három királyfi, három királylány*” nevű demográfiai akció, feltételteremtés, országos mozgalom voltaképp Karácsony társadalmi gondolatainak, ifjúsági szervezéseinek egyik folytatása is lehetne.

Bagdy Emőke klinikai szakpszichológus, pszichiáter, egyetemi tan-székvezető, korábbi dékán, professzor emeritus – egyszerre műveli a szaktudományt, az interdiszciplináris kutatásokat és az ifjúságnevelést. Karácsony viszonzszemléletét alkalmazza, hatalmas pedagógiai eszköztárát, charme-os előadási gesztusait „bedobva”, szinte személyében képviseli az említett diszciplínák alkalmazott tudományágait. A viszonzszemléletet életszerű példákkal mutatja be a családkultúrában, a férfi–nő viszony elemzésében. Róla mondható el, hogy a pedagógia pszichológiáját és a pszichológia pedagógiáját műveli, tartja egyensúlyban. Könyvei és kutatási tanulmányai (*Hogyan lehetünk boldogabbak? Személyiségünk titkai, Álmodok, szimbólumok, terápiák, Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*) bizonyos értelemben a karácsonyi szemlélet alkalmazott példatárai.

Pál Ferenc atléta, mentálhigiénikus, párterapeuta, pap szinte megtestesítője Karácsony állításának: a fiatalok nevelésére nem az értelmiségi alkalmas, hanem a „szofokrata”, a „lélek professzora”, az isten bölcse, aki az áhítat, szeretet szintjén képes a tudás átadására, az életével való nevelésre. Elkötelezettsége akár Karácsonyé, szabadideje zéró, hetente tart több száz fős előadásokat, amelyek „online” nézhetők. Műveli a tudományt (ismertebb könyvei: *Természetes spiritualitás, Tükör által világosan, A szorongástól az önbecsülésig, A magánytól az összetartozásig, A függőségtől az intimitásig*). Állandóan növekvő tábora, közönsége rendszeres párkereső beszélgetéseket, bibliodrámá és önismereti csoportokat, zenés bulikat, valamint nyári szabadidős táborokat szervez. A karácsonyi gondolkodást idéző jellemzői: következetes mellérendelői reláció, állandó szemléletesség, képszerű példázatok az előadásokban, filozofáló összefoglalásait anekdotákba csomagolja, senkin nem ítélkezik, támogatja a kis autonómiákat, bölcs lélektani tapasztalatait a társas lelki viszonyok mindennapos életéből meríti.

Henri Boulad SJ a külföldi példa. Szír, olasz, arab, kopt ősöktől származó egyiptomi gondolkodó, jezsuita, ökumenikus szemléletű görögkatolikus pap, pszichológus, karitáselnök, kollégiumi igazgató, lelkiségi előadó, író. Karácsony fogalmát megszemélyesítő „szofokrata”, a lélek professzora, vagy Bibó terminusával – lényeglátó. Összefüggéseiben ragadja meg az emberi viszonyokat, rendszerszerű egészben mutatja meg az élet és a világ jelenségeit és történéseit. Minden paposkodó szóhasználatot kerülve, a mai léthelyzetekről beszél, mai kifejezésekkel, újra- és újrafogalmazva a lényegét. Társasfilozófiai képeit szinte beleégeti hallgatóinak gondolkodásába. Társaslogikai következtetései meglepőek és aktualizálók. Keleti emberként természetes mellérendelésekben és szemléletességekben utal emberlétünk szomatikus, pneumatikus „beágyazottságaira”. Egyetemes elemzésekben bírálja a hatalmi struktúrák hypotaxisát, az agresszív globalizáció kizsákmányoló jellegét. Ismertebb könyvei, beszédei: *Teózis, Az önátadás fényében, A szív okossága, Szexualitás, Aki megbocsát, Istenhez hasonló, A nők szenvedése és küldetése, Ha az Isten nő lenne...*

Ellentétes világfelfogások

Jelentős ellentét feszül az emberi szükségletekről szóló tananyag, illetve Karácsonynál a társadalmi reláció igény–ajándék–szolgálat–áldozat–szeretet rendszerének felfogása között.

A felsőoktatás szociológiai és pszichológiai tanulmányaiban ma fenntartás nélkül tanítják nálunk az amerikai Maslow közismert „piramismodelljét” a szükségletekről. Abraham Maslow 1943-ban publikálta elméletét, szinte ugyanakkor, amikor Karácsony a magáét. A szükséglet-piramis alján az egyén elemi létfeltételeit találjuk, a piramis csúcsán pedig az önmegvalósítást. Itt látszik a legnagyobb ellentét a két modell között. Maslow alapvetően egyénre épített elmélete a személy önmegvalósítását tartja legnagyobbra. Ugyan említi a valahová tartozás, intimitás érzelmekközpontú kapcsolatát, de felfogása zárt, individuális. Ezzel szemben Karácsony ismert elmélete „a másik emberhez” való viszonyunkra épül.

A Maslow-piramist ma már sokan kritikusan fogadják. Egy amerikai pszichológusokból álló csapat 2010-ben újragondolta ezt az elméletet, különösen a piramis legfelsőbb részét, s kiegészítették új elméletekkel az idegtudomány, fejlődéspszichológia felől. Nálunk Maslow szükségletmodelljét (tapasztalataink szerint) kritikátlan felfogással tanítják. Szempontunkból a különbség nyilvánvaló. Maslow elmélete a globalizáló, liberális kapitalista világrend tetejét mutatja, amelynek

tetején ott ragyog az „önmegvalósítás”. Ennek a modellnek a hasító csúcsa az „ego” kiteljesedése. Ez az inverze Karácsony Sándor szemléletének, ahol az egyén minősége a másik emberrel való kapcsolatában látható. Még érdekesebb összevetni ezt a képet – napjaink jeles előadója – Henri Boulad nézeteivel. Boulad megfordítja a képet, Maslow modelljének mind irányát, mind csúcsát kritizálva. Már a kiindulása is meglepő: Boulad-nál megfordított piramist látunk, ahol az egyéni létből induló fejlődés a társaslét magasában teljesedik ki. Lényegi különbség van a modell egészében. Míg Maslow matéria-alapozású elképzelése teljesen zárt a transzcendens felé, addig Boulad-nál (miként Karácsony Sándornál) elengedhetetlen a szellemi dimenzió jelenléte. A pneumatikus fejlődésmodell Boulad-nál radikálisan átformálja a személyiség-ről ismert, bevett tételeket is. A boulad-i személyiség-zónáknál csak az elején meghatározó az anyagelvű világ színpada, ahol a megélhetésért vívott küzdelemben alakul ki a fogyasztói „persona”, aki a köveket is kenyérré igyekszik változtatni (napjainkban erős technikai, tudományos, kommunikációs eszközökkel). Ez a „persona” ráadásul másokat is saját kenyérévé igyekszik tenni ahelyett, hogy önmagát adná kenyérként – mondja Boulad. A következő fejlődési szint elérése előtt egy sötét zóna van, melyet Boulad „kis halálnak” nevez: ezen kell áthatolni, ha teljesebb élethez akarunk jutni. A második szinten, az egzisztencia szintjén van az érettebb egyéni személyiségünk, amelyet környezetünk, kultúránk is formált. Itt már függetleníti az ember magát mások véleményétől, „hisz tudjuk, a közvélemény hol felemel, hol leejt”. A személyiség kiemelkedik. A fejlődés harmadik rétege az ontológiai szint, az ember nembeli lényegének kísértésével, ahol a létezés méltóságának vélhető a látszat-személyiség is. A virtuális önérték mindenhatónak tűnik, minden az én, az „egó” függvénye, úgy véljük, minden a miénk, mintha abszolút szabadságunk lenne a lét birtoklására. Avagy ellenkezőleg. Ez a harmadik szint a személyiség irányt választó „szellemi helye”. A második és harmadik szint között volt egy másik sötét zóna (Boulad szavaival „a nagy halál”) az önmegtagadás (vagy inkább önátadás) döntésével. Boulad szerint, ha meg akarjuk találni magunkat, el kell veszíteni magunkat. Ez az ego halála: bár az egóba, mint egy héjba előbb elrejtőzünk, így védve magunkat - ám, hogy az élet élhessen, ezt a héjat meg kell nyitni. Itt a meglepetés: méltóságunkról, utolsóánk vélt legnagyobb kincsünkről végül önként lemondhatunk. Szó sincs önmegvalósításról. Az ontológiai szint: kiteljesedés az egyetemesben. Már nem az „én” a fontos, hanem a másik ember, vagy emberek, akikben a társaslény eredendő lényege megvalósul. (Karácsony szeretet-felfogásához hasonlóan.) Orisek Márta nevelésfilozófus mindezt a következőképpen kommentálja:

„Ez a fejlődésmodell az ember három kísértésének egymásra épülése. Karácsony Sándor szemlélete alapján világos, hogy Boulad személyiség-zónái is a társaslény társasviszonyának (a transzcendensben való) kiteljesedését modellezik. Megfeleltethetők a Názáreti háromszori megkísértésének az anyagi értékektől a hatalom felkínálásán át az eszmei érték választásáig. Karácsony s Boulad rendszere látszólag Maslow-hoz hasonlóan rétegzett, de tartalmilag, értékrendi viszonyaink kiteljesedése tekintetében homlokegyenest ellentétesek egymással. (Fordított piramis.) Ebben a képben a szabadság-szükségletem – Isten szükségelt társas szabadsága énbennem. A lényeg: átadni a szabadságot másokért egészen és megtalálni magamat másokban. Ez az ego teljes és végső megsemmisülése a pneuma hagiosz erejétől áthatva a maradéktalan alázat révén. Csak ekkor tudunk maradéktalanul egymásért élni.”

A fentiek summája: Maslow fejlődés-modellje és Karácsony (valamint Boulad) pszichikus és pneumatikus világképe közötti különbség alapvető, lényegi. Hozzátehetjük: világnézeti.

Társadalmi szerepeink, kétség és egyetemesség

Amit Karácsony 1939-ben írt könyvében „magyar észjárás” néven nevezett, azt élete vége felé újragondolva már egyetemes észjárásnak minősítette (ez nem jelenti a nemzetfogalom előnyben részesítését), általános érvényű értéknek mutatta be társaslogikai rendszerében.

Karácsony ebben az egyetemes észjárásban hasonló általános értéknek, evidenciának tartotta a család anyai, apai erejét, a természet rendje szerint. Egyetlen sorral megidézhető az is, miként vélekedett a női szerepről, hivatásról: „A nőnek a hivatása – azt hiszem, mindnyájan egy véleményen vagyunk – ma is ugyanaz, mint Éváé volt: az emberiség anyjának lenni.” Aki érti szerzőnk Madách művére utaló képét, az tudja, Karácsony evidens értékről, természetes biológiai, lelki, társadalmi állapotról szolt. A pszichológia mai tükre(i)ben azonban ez hol így, hol ellenkezőjére torzulva jelenik meg. Jelen sorok írása idején (2015-16 tele) jelentek meg dr. prof. Bagdy Emőke interjújában azok a gondolatok, amelyek a jelenkori női hivatásban ugyanezt az alapértéket tartják fontosnak. A klinikai pszichológus professzor asszony a női hivatás egyik boldogság-faktoraként említette a családi öröm és a saját gyermek felnevelésének élményét. A nemi szerepeknek a gender-elméletbe csomagolt extremitásaival szemben, saját emberi s szakmai tapasztalata alapján óvatosságra intett. („A genderidentitás-elmélet egy bizarr, teljességgel képtelen és a fejlődési törvényeknek ellentmondó áramlat.”) Interjút követően egy héten belül két pszichológus intézmény (Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Pszichológusok Érdek-

védelmi Egyesület Etikai Bizottsága) tette céltáblává mind a leírt szót, mind a személyt. Szavait tendenciózusan tálalva, azzal vádolták Bagdy Emóké, hogy a nő egyetlen (!) feladatának a családot és a gyerekszülést tartaná. Idézet az ellene szervezett „szakmai” kampányból: „A Heti Válasz *hasábjain közölt – Bagdy Emőke* Hogyan lehetnének boldogabbak? című könyvéből vett – idézetben *szexista módon (sic! D. T.) a »természetes működés« eszményítése jelenik meg, amely továbbra is fenn tartja a nőkkel szemben a Magyarországon jelenleg is fennálló társadalmi, politikai és anyagi egyenlőtlenségeket [...] A személyiségfejlődés folyamata [...] összetettebb folyamat, mintsem hogy le lehetne egyszerűsíteni egyetlen olyan céllá, amelyben mindenki – minden nő – kizárólag ugyanúgy lehet boldog.”* A szakmaiból politikai síkra csúsztatott kritika látványos. Rövid idő alatt a személyét támadó állásfoglalás több mint hatszáz támogatót hordott össze. Ez lenne a jelenkori, korszerű pszichológia? Az anyai, családi értékek pozitívumait bemutató pszichológust ültetik szégyenpadra a szakmai egyesületek? Egy hiteles személy ezen szavait kifogásolják a kollégák: „A nő nembeli beteljesülése az anyaság. [...] Mi, nők magunk mellé, fölé helyezzük párunkat, hogy védjen és szeressen meg minket. [...] Ez az alárendelődő, szeretetteli odatartozás, amely határtalanul átadja magát, nem félve, hogy önmagát kiszolgáltatja, és rábízza magát a férfi szeretetére.” Fő vádpontként *szexizmussal* vádolni a nőiség tiszteletének professzorát, etikai számonkérés elé állítani a pszichológia egyik legnépszerűbb, etikus magyarországi tudósát – érdekes tanulság. Nem témája ezen írásnak a helyzet politikai pszichológiai elemzése. Emlékezetünk viszont felidézi, mennyi „désá vu” élményt mutat a magyar tudománytörténet a saját tudományos állításuk mellett kiálló egyéniségek meg- és elítélésében. Karácsony Sándort elveinek következetes, hiteles képviselőtéért mondták le katedrájáról, tudása teljében kényszernyugdíjazták. Emlékszünk még a számtalan diszciplína nemzetközileg elismert tudósának, Buda Béla pszichiáternek kollégái általi megtámadására, szakmai szervezetek általi kitesztálására, s korai halálának sokak által ismert okaira.

Mit tanult Karácsony Sándortól a mai pszichológia? Öröm lenne olvasni szemléletének befogadását. Addig pedig... mestere sorsában osztozik a tanítvány.

Karácsony Sándor az esetlegességen, ideiglenességeken, tévedéseken felülemelkedő társaslélektani rendszert természetes rendszernek mutatta be. Azt az észjárást, amely az életet, világot természetes módon képezi le, egyetemesnek mondta. A kor, amelyben élünk, ránk bízta a döntést: mi célból és miért (kiért) élünk, mit tartunk természetesnek, mit tartunk egyetemesnek.

A témához felhasznált irodalom:

- Bagdy Emőke: *A klinikai pszichológia horizontja*. L'Harmattan, 2011, Bp.
- Bagdy Emőke: *A személyiség titkai*. Helikon, 2014, Bp.
- Bagdy Emőke: *Hogyan legyünk boldogabbak*, Kulcslyuk Kiadó, 2010, Bp.
- Bagdy „vita”: http://index.hu/tudomany/2016/01/11/kiakadtak_bagdy_emokere_a_pszichologusok/
- Boulad, Henri: *A nők szenvedése és küldetése*. Márton Áron Kiadó, 1997, Bp.
- Boulad, Henri: *Az önátadás fényében*. Ecclesia, 1988, Bp.
- Boulad, Henri: *Használd szabadságodat*. Szegletkő Kiadó, 1994, Bp.
- Boulad, Henri: *Teózis*. Kairosz, 2009, Bp.
- Boulad, Henri: *Személyiségünk*; <https://www.youtube.com/watch?v=ivn0v7wXkUs>
- Buda Béla: *A pszichoterápia alapkérdései*. OAI-TÁMASZ, 1993, Bp.
- Buda Béla: *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1986, Bp.
- Buda Béla: *Empátia*. KRE–L'Harmattan, 2012, Bp.
- Buda Béla: *Mentálhigiénié*. Animula, 1994, Bp.
- Csikszentmihályi Mihály: *Életre hangolva*. Nyitott Könyvműhely, 2011, Bp.
- Deme Tamás: *Ami történik és ami van*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, Bp.
- Deme Tamás: *Bagdy Emőke pedagógiai, teológiai és esztétikai szemlélete*. in: *A Klinikai pszichológia horizontja*, KRE–L'Harmattan, Bp., 27–38.
- Deme Tamás: *Az irodalom, mint a lelki egészség forrása*. in: *Vitalitásgenerátorok* (Szerk. Deme T.) HÁLÓ–Sándor Kör–ORTT, 2008, Bp.
- Deme Tamás: *Az „ész trónfosztása” és a teljesség-elvű, alkotó, társaslelki nevelés*. in: *A magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság közleményei*, 2013, Bp. 67–91.
- Deme Tamás: *A másik ember képe Buda Béla „elmebajtársi” leveleiben*, in: *Ki látott engem* (Buda Béla 75), KRE–L'Harmattan, 2014, Bp., 46–63.
- Deme Tamás: *Henri Boulad értelmezése avagy Isten és az ember anatómiája*. in: *Embertárs*, 82–87.
- Deme Tamás: *Karácsony Sándor természetes rendszeréről*. in: *Magyar Szemle* XXIII. évf., 2014. december, 73–91.
- Deme Tamás: *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot? És ki a szofokrata? Karácsony Sándor egy neveléstudományi alapondatának időszerű kibontása*. in: *Tanulás és művelődés*, D.E., 2012, Debrecen, 75–87.
- Deme Tamás: *Viszonyulok, tehát vagyok*. in: *Gyökerek és gyümölcsök*, KLTE, 2002, Debrecen, 73–97.
- Deme–Czakó–Bagdy–Gömböcz: *A hit magánügy, a vallás közügy*. in: *Magyar Nemzet*, 2006. április 18. 6.
- Farkas József: *A pneumatikus ember*, s.k., 1995, Bp.
- Gyulai Árpád: *Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről*. in: *Új Ped. Szemle*, Bp., 1993.
- Heltai Miklós (szerk.): *Karácsony Sándor pedagógiája*. Kairosz, 2012, Bp.
- Heltai Miklós: *Az igazi kompetencia*. in: *Katedra*, Bp., 2016. február 27.
- Karácsony Sándor: *A könyvek lelke*. Széphalom Könyvműhely, 2006, Bp.
- Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Széphalom Könyvműhely, 2009, Bp.
- Karácsony Sándor: *A magyarok istene*. Széphalom Könyvműhely, 2004, Bp.
- Karácsony Sándor: *A magyarok kincse*. Széphalom Könyvműhely, 2008, Bp.
- Kontra György: *Ezerszer ember: gyermek*. Gondolat Kiadó, 2009, Bp.

- Kontra György: *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. BIP., 2009, Bp.
- Kopp Mária–Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot*. Végeken, 1992, Bp.
- Kopp Mária–Skrabski Á: *A boldogságkeresés útjai*. Heti Válasz Kiadó, 2016, Bp.
- Kövendi Dénes: *Függelék*. in: *Karácsony: A magyarok kincse*, Széphalom Könyvműhely, 2008, Bp., 277–283.
- Kövendi Dénes: *Karácsony Sándor, az alkotó*. in: *Gyökerek és gyümölcsök*, KLTE, 2002, Debrecen, 13–25.
- Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológia*. Balassi Kiadó–ELTE, 1996, Bp.
- Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan*. Osiris, 2000, Bp.
- Lányi Gusztáv: *Mi a történelmi szociálpszichológia?* in: *Pszichológia*, 1988/1. 123–135.
- Lendvai L. Ferenc: *Egy magyar filozófus: Karácsony Sándor*. Akadémiai Kiadó, 1993, Bp.
- Lukas, Elisabeth: *Spirituális lélektan*. Új Ember Kiadó, 2014, Bp.
- Miklóssy Endre: *A másik ember keresése*. Széphalom Könyvműhely, 2009, Bp.
- Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya*. Akadémiai Kiadó, 1996, Bp.
- Pál Ferenc: *A függőségtől az intimitásig*, Bp., 2010, Kulcslyuk Kiadó
- Pál Ferenc: *A magánytól az összetartozásig*. Kulcslyuk Kiadó, 2014, Bp.
- Pál Ferenc: *Természetes spiritualitás*, Kairosz, 2011, Bp.
- Polihistória (Buda Béla '70.)*. Akadémiai Kiadó, 2009, Bp.
- Szenczi Árpád: *Jubileumi évkönyv, hallgatói tanulmánykötet: Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*. KRE, TFK, 2005, Nagykőrös
- Victor András (Kontra Györggyel, Franyó Istvánal): *Az iskolai műveltség belső arányai*, MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság, 1989, Bp.

HÚSZ ÉV – HUSZONKÉT ÉV

Jakabffy Elemér és Mikó Imre

Csapody Miklós

Mesternek és tanítványának, a magyar kisebbségvédelem, politika és történetírás e két jelesének életműve a 20. század nagy magyar erkölcsi és szellemi teljesítményei közé tartozik, önzetlen, a nemzedéki-felfogásbeli különbségeket áthidalni tudó együttműködésük pedig ma is példaadó. Jakabffy Elemér örmény eredetű, a 18. század végén nemességet nyert, katolikus bányászati földbirtokos családban született, felmenői Krassó-Szörény vármegye és a kormány szolgálatában álltak. A harminc évvel fiatalabb Mikó háromszéki köznemesi székely, unitárius családból származott, kolozsvári elődei között a magyar közjogi felfogást követő bírákat, egyházjogászokat találunk. Neveltetésüket családi hagyományaik és a magyar múlt tisztelete határozta meg, egyházukhoz szorosan kötődtek; Jakabffy az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alelnöke, Mikó Imre huszonöt évesen az Erdélyi Unitárius Egyház Főtanácsának tagja, élete végén kétszeres főgondnoka volt.

A klasszikus műveltségű „kisebbségideológus” Jakabffy és a kiemelkedő tehetségét korán megmutató Mikó nagy formátumú intellektusok, koncepciózus demokraták voltak – a konzervatív liberális Jakabffy, amint éppen Mikó mondta róla, az „elvhű liberalizmus utolsó hazai magyar képviselője”, Mikó pedig bal felé is nyitott „modern szabadelvű”. Jakabffy, a genfi népszövetségi kisebbségi küzdelmek egyik legtekintélyesebb részese az erdélyi közéletben politikusként és szerkesztőként működött. Mikóra ugyancsak alapos felkészültsége miatt tekintettek úgy, mint akitől a legtöbb várható. Jakabffynak az a mentalitásformáló hatása, amely nagyban elősegítette a reális kisebbségi helyzet tudat kialakulását, egyfelől a korszak legjobb szepírói, másfelől az *Erdélyi Fiatalok*, Mikó nemzedéke munkásságához fogható. Mikó útkeresésében családjának hagyománya mellett döntő szerepe volt „az öreg” Jakabffy közügyi-kisebbségvédelmi működésének. Kapcsolatuk a harmincas évek elején kezdődött, pályafutásuk „az erdélyiség fordulóján”, Jakabffy férfikorában, Mikó közügyi pályakezdése idején kapcsolódott össze. Mikó később is jórészt Jakabffy szellemében művelte

a „nemzetpolitikának” nevezett kisebbségi jogot és a politikát, miközben a *Magyar Kisebbség* ifjú szerzőjét Jakabffy is megbecsült „műhelytársának” tartotta.

Önmagában is jelképes kapcsolatuknak különös súlyt adott az erdélyi magyar közéletben mindinkább kiéleződő nemzedéki kérdés. Az első kisebbségi évjáratok, a Jakabffy-féle „elszakított magyar elit” nyomán felnövő ifjúság, amint 1933-ban Venczel József írta *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása* című, a *Magyar Kisebbségben* megjelent tanulmányában, még „feltétlen függvénye az apák nemzedékének”. A második nemzedéket az 1905–1910 között születettek, az *Erdélyi Fiatalok* bázisához tartozó fiatalok alkották. Ez a generáció Vita Sándornak *A harmincévesek problémái* című, ugyanott közölt írása szerint „az összeomlást serdülő fejjel élte át, de pályája, munkája már az új rendszerben kezdődött”. Mikó *Erdélyi politika* című híres összefoglalója szerint a két első kisebbségi nemzedék „politikai problémái a román államhoz és a magyar néphez való viszonyából adódtak”. Jakabffyval való kapcsolatainak fontos szerep jutott a nemzedék felkarolásában; Jakabffy nagy hangsúlyt fektetett a magyar értelmiségi-utánpótlás számontartására, Mikó pedig, a népszerű ifjúsági vezető össze tudta egyeztetni tudományos ambícióit a politikával.

Jakabffy, aki 1910–1918 között a magyar parlament Tisza-párti képviselője volt, nem hagyta el a politikát Trianon után sem. A Magyar Szövetség 1921. júliusi kolozsvári megalakulásának hírére Krassó-Szörény megyében Sulyok Istvánnal és Willer Józseffel állt a mozgalom élére. 1922 nyarán ugyanez a „lugosi triumvirátus” alapította meg a *Magyar Kisebbséget* is, melynek célja „az erdélyi magyar kisebbség kérdéseinek elméleti és adatszzerű tárgyalása, Erdély szerves gazdasági életének tudományos védelme, Erdély történelmének kutatása. Ezen kívül állandóan teljes szemlét nyújt elsősorban a román, valamint a külföldi sajtó és közélet minden, az erdélyi magyar kisebbségre vonatkozó megnyilatkozásáról.”¹ Amint Mikó a *Huszonkét év forrásjegyzékében* megjegyzi, „a kisebbségi magyarság politikai történetírásának legértékesebb adattára a Lugoson megjelenő »Magyar Kisebbség« című nemzetpolitikai szemle. A folyóiratot dr. Jakabffy Elemér, dr. Sulyok István és dr. Willer József alapította, ténylegesen azonban az első évektől eltekintve egyedül Jakabffy Elemér szerkesztette, és ő adta ki román, német, francia nyelven a »Magyar Kisebbség« idegenek számára készült testvérlelapját is. A »Magyar Kisebbség« 1922-től napjainkig [1942-ig] a romániai magyarság minden jelentős politikai eseményével foglalkozott. Emellett részletes beszámolókat közölt a kisebbségi kongresszusokról, helyet adott a magyarságot érintő politikai pereknek és bírói ítéleteknek, leköszölte a magyar képviselők parlamenti felszólalásait, és állandó figyelemmel kísérte a román sajtót. Munkatársai között az erdélyi és magyarországi kisebbségpolitikai és jogi írók legjava szerepel.”²

Bár a szemle nem a Magyar Párt hivatalos lapjaként jelent meg, miután Jakabffy és Willer vezető politikusává lett, a Magyar Párt félhivatalos elméleti fórumaként tartották számon. Jakabffy és a fiatal Mikó hamar szót értettek, mivel Mikó véleménye szerint *„a kisebbségi sérelmek jelentős része megalapozott volt. Ez hozott közel a Magyar Párthoz.”*³ A Magyar Szövetség betiltása után létrehozott konzervatív Magyar Nemzeti Párt és a radikális Magyar Néppárt 1922. decemberi egyesülésekor Jakabffy elfogadta az új alakulat, az Országos Magyar Párt bányásági alelnöki tisztét. Felfogása szerint az OMP csupán névleg politikai párt, ténylegesen *„nemzetképviselő, melynek csak másodlagos célja a politikai érvényesülés, elsődleges hivatása ellenben, hogy szervezetbe tömörítse mindazokat, akik akár származásuknál, akár anyanyelvüknél, akár érzületüknél vagy műveltségüknél fogva magukat magyaroknak vallják. A Magyar Párt tehát olyan kultúrközösség, melynek öncélúsága az, hogy fenntartsa és ápolja azt a nemzeti gondolatot, mely egy évezrednek köszönheti kialakulását, megizmosodását és térhódítását.”*⁴

Az Erdélyi Fiatalok 1930 elején indult mozgalma kezdettől szemben állt az OMP konzervatív politikájával, temesvári szervezetével azonban Mikón és a bányásági születésű Méliusz Józsefen, Tóth Zoltánon keresztül jó kapcsolat jött létre közöttük. Nemcsak Jakabffy felfogása és tevékenysége állt közel a fiatalokhoz – a tömegszervezésben egyedülálló eredményt elérő bányásági tagozatot, amelynek irányvonala eltért a kolozsvári centrum politikájától, kulturális tekintetben is mindig pozitív ellenpéldaként hozták fel.⁵ Méliusz úgy emlékezett, hogy a temesvári OMP karakterét Jakabffy adta meg. Ez a szervezet ugyanis abban különbözött az erdélyiektől, hogy *„nem volt »gentry« jellegű, az iparosok nagy szerepet játszottak, (társadalmilag) hangsúlyozott polgári jellege volt.”*⁶ Vita Sándor is úgy vélte, hogy *„Temesvár vidékén, a Bánátban a Magyar Párt tényleg a magyarság legfelsőbb irányító fóruma lett, amely a magyarság tevékenységének minden ágát magába öleli és egységesen vezeti. A Bányásban a Magyar Párt megalakította mindazokat a szakosztályokat, amelyeket máshol csak elhatároltak. Így pl. a temesvári Magyar Párt kulturális szakosztálya irányíthatja a vidék egész kulturális életét, egységes program szerint előadásokat tart, és meddő tanácskozások helyett tudja, hogy mi a teendője a falvakban, és annak az ifjúsági csoport útján igyekszik is megfelelni. A központi Magyar Pártnak is ilyenformán kellett volna megszerveződnie, tudjuk, hogy ehelyett az egyházak külön-külön vették kezükbe a kulturális nevelést, és a Magyar Párt a meglévő erőket nem tudja felhasználni és azokat egységbe fogni.”*⁷ Mikó Imre közben – aki szerint a tagozat a párt balszárnyát képezte –, miután a kolozsvári Unitárius Kollégiumban sikerrel tette le a bakkalaureátusi vizsgát, 1928 őszén az egyetem jogi karára iratkozott be. A Székelyek Kolozsvári Társasága, a Dávid Fe-

renc Egylet Ifjúsági Köre és az unitárius egyetemi ifjúság vezetőjeként hamarosan az *Erdélyi Fiatalok* alapító főmunkatársa lett. A lapról hamarosan a *Magyar Kisebbség* is hírt adott.

Jakabffy, aki az 1931–1932-es választásokon Szatmár megye képviselője lett, a másodéves Mikó írásait 1931-től adta közre a *Magyar Kisebbségben*. 1938-ig tucatnyi ismertetése, kisebbségvédelmi-jogi tanulmánya, történeti áttekintése jelent meg a folyóiratban, mígnem 1936–1944 között fő publikációs fóruma a *Hitel* lett. Közelebbi munkakapcsolatuk akkor kezdődött, amikor Mikó 1931 őszén *A Magyar Népliga Szövetség emlékirata a „Les Minorités Nationales”-ban* címmel írt összefoglalót Jakabffy folyóiratába. Kevéssel ezután, majd megszakítva tanulmányait, 1932 januárjában tíz hónapra Bukarestbe költözött, hogy az OMP parlamenti irodájában vállaljon állást. Kiválasztásában szerepe lehetett Jakabffynak is, akivel folyamatos kapcsolatban állt. Bukarestben találkoztak a magyar hallgatók Koós Ferenc Körében is, ahol Jakabffy 1933-ban az új nemzedék hivatásáról tartott előadást.

Kapcsolatukban *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* 1932. karácsonyi megjelenése hozott fordulópontot. A méltán nevezetessé lett történeti szociográfia ifjú szerzőjét Jakabffy ettől kezdve számította a legnagyobb ígérettek közé, a fiatal jogászt bekapcsolva a *Magyar Kisebbség* első, 1932. tavaszi nemzedéki vállalkozásába is. Amint beszámolt róla, az első januári számban Mikó „nagyszerű művéről, melyet az »Erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés« cím alatt jelenített meg [!], adtunk bírálatot.”⁸

Mikó 1934-ben szerzett diplomát, *A székely kulturális önkormányzat* című értekezését Jakabffy magyarul és románul is közölte.⁹ 1934 végén Budapestre, 1935 elején Párizsba utazott, miközben Jakabffy második kezdeményezése *Fiatalságunk bevezetése a politikai életbe* címmel indult útjára. „Mikó Imrétől most Párizsból kaptam újévi üdvözetletet. Azt hiszem, ahhoz a lehetőséghez, hogy most Párizsban folytatja tanulmányait, szintén valamelyik öregnek segítő keze juttatta. Ezt a példát talán mint legjellemzőbbet hozom fel. Ha feltűnik egy fiatal tehetség, aki valóban komoly munkával igyekszik nemzetkisebbségi ügyünk szolgálatára állani, akkor felfigyelnek Kézdivásárhelyen és Kolozsborsán egyaránt és mindent megtesznek az öregek, hogy az ilyen fiatal kellő érvényesüléshez jusson.”¹⁰ 1936-ban, a Párizsi Magyar Diákegyesület 10. évfordulóján jelent meg *A franciaországi magyarság* című könyv, melynek tanulmányai közül „bennünket kétségtelenül leginkább az érdekelhet, amelyet dr. Mikó Imre írt. Ennek jelentékeny részében a fiatalág szemüvegén át vizsgálja az erdélyi magyar politika problémáit, történelmi és statisztikai, nemzetiségi és szociális vonatkozásban”.¹¹

A *Magyar Kisebbség* harmadik nemzedéki vállalkozása egy fiatal ügyvéd, Parecz György felhívásával kezdődött, aki az 1900–1917 között született, felsőfokú végzettségű magyar fiatalok lajstromának összeállítását

kezdeményezte. „Ugyanezt a kérést intézte [...] Jakabffy Elemér dr., mint az Országos Magyar Párt alelnöke az egyes megyei tagozatok vezetőihez. Eredeti tervünk az volt, hogy az így kapott névsorok alapján majd felkérjük az azokban szereplőket életrajzi adataik beküldésére, és így közölni fogjuk minden főiskolát végzett és magát magyarnak valló férfiú rövid életrajzát”.¹² A kolozsváriak között található „Dr. Mikó Imre ügyvédjelölt” is.

A negyedik megmutatkozással „az erdélyi fiatal magyar ügyvédek egy csoportjának ugyanilyen szerű kívánságának tesztek eleget – írta Jakabffy. – [...] Ez a füzet is tanúbizonyságot tehet arról, hogy e tekintetben nem reménytelen a jövő. Az alábbi tanulmányok írói közül azonban csak egy tanulmánynak írója az, aki a »Magyar Kisebbség« olvasói előtt ismeretlen. Kiss Árpád dr., Mikó Imre dr., és Parecz György dr. már több értékes tanulmánnyal gazdagították ezt a szemlét és általában a magyar közírást.”¹³ Mikó újabb nevezetes írása *Elzász-Lotharingia, a nyugati Transzilvánia* címmel jelent meg.¹⁴ Az ügyvédek különszáma után Jakabffy ezt írta: „Még csak tíz napja, hogy szemlénk utolsó száma olvasóink elé került és máris megállapíthatjuk, hogy »A fiatal magyar ügyvédek füzeté« meglehetősen feltűnést keltett kisebbségi közéletünkben. [...] Mikó Imre dr., Parecz György dr. és Szilágyi Olivér dr. tanulmányairól csak a legnagyobb elismeréssel emlékezhetem meg [...]”¹⁵ Mikó másik tanulmányát a *Magyar Kisebbség A reform előtt álló népszövetségi alapokmány* cím alatt közölte.¹⁶ „Annak, hogy kelet-európai kérdések a nyugati, vagyis európai köztudatba bekerüljenek, egyetlen módja van, a világnyelveken íródó sajtó és irodalom” – állította Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt [az] 1865–1920. években című háromrészes párizsi összefoglalóban.¹⁷ A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt megjelenésekor Jakabffy büszkén írhatta: „Mikó Imrét nem kell bemutatnunk olvasóinknak. Úgy ennek a folyóiratnak a hasábjain, valamint máshol megjelent tanulmányai eléggé igazolják: az erdélyi fiatal magyar értelmiség egyik legértékesebb tagja. Aki a hasábjainkon most megjelenő bibliográfiáját végignézi, az megállapíthatja, mennyire nem kímél fáradtságot akkor, ha kötelességérzete céltudatos munkára serkenti.”¹⁸

Jakabffyt 1936 novemberében az OMP bánsági elnökének választották meg. Székfoglalójában „szükségesnek látta – írta később Mikó –, hogy kitérjen az akkor vitatott kérdésre: alkalmazható-e a Führer-elv a kisebbségi kérdésben? Az új elnök, aki annak idején sem tűzött sem tulipánt, sem őszirózsát a gomblyukába, kijelentette, hogy most sem akar hódolni a politikai divatnak, és megvalósíthatatlannak tartja kis nemzetek és néptörödékek életében azt a vezérelvet, ami nagy népeket eredményesen vezethet. Programja a múlt és az alkotmányos berendezkedések tisztelete, a demokrácia és a liberalizmus, ha ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értik.”¹⁹ Jakabffy szerint az állam az egyénnek meg kell hogy hagyja „azt a szabadságot, ami az ő öncélúságához nélkülözhetetlen, ami nélkül egyszerű sróffá süllyed [...] Lehet, hogy rövidesen a mi nemzetünk ifjúsága is félrelöki azokat, akik így gondolkoz-

Clark Ádám tér és a Lánchíd 1957-ben. (Fotó: Fortepan)

nak. Én is szívesen félreállok, de megváltozni nem tudok. Önöknek tehát nem lesz Führerjük, Önöknek az én személyemben csak egyszerű elnökük lesz, aki tiszteli a múltat, aki fanatikusa az alkotmányos berendezkedésnek, aki mindég demokrata volt és demokrata lesz, a szó igazi értelmében, aki mindég liberális volt és liberális lesz, ha ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értjük. [...] ezeknek a célkitűzéseknek csak egy része az, amely szoros értelemben vett politikai pártra hárul, nagyobb részének elvégzése csak nemzetképviselet feladata lehet. És ez a rész az értékeesebb, ez a rész az, melyért a történelem előtt is felelő-

sek vagyunk. Ez a rész az, melyet röviden így jelölhetünk: biztosítani a nemzeti öntudat fennmaradását és fejlődését, biztosítani azt, hogy utódaink is a szó igazi értelmében olyan magyarok maradjanak, mint amilyenek mi vagyunk.”²⁰

Jakabffy ötödik, az új nemzedéket támogató kezdeményezése a Magyar Kisebbség jogi melléklete volt. A szemle nagy érdeme volt annak felismerése, „milyen nagy szükség van a fiatal jogásznemzedékre, s főleg arra, hogy e generáció írásban kapcsolatot teremtsen az olvasók széles köreivel. Ezért Jakabffyk megindították a fiatal ügyvédek számára megnyilvánulási lehetőséget biztosító »Kisebbségi Jogélet« című mellékletet, s ennek szerkesztését a Párizsból 1936 végén hazatért Mikó Imrere és Asztalos Sándorra bízta.”²¹ 1937 januárjától ebben a műhelyben sorakoztak föl az Erdélyi Fialatok jogi szemináriumában indult jogászok;²² Asztalos Sándor és Mikó Imre beköszöntő sorai szerint „A fiatal erdélyi magyar jogászok egyik népes csoportjának elhatározása folytán és a »Magyar Kisebbség« szerkesztőségének szíves közreműködésével, szemlét indítunk »Kisebbségi Jogélet« címen. [...] Kisebbségi társadalomban a jogász nemzedékre is sajátos feladatok várnak s a magyar ügyvéd munkája többé nem magánügy, hanem intézményeinknek és magánosoknak nyújtott jogvédelem útján közéleti tevékenység, népközösségi funkció.”²³ Mikó Az ügyvédi arányszám kérdése cím alatt közölt tanulmányt,²⁴ de Jakabffy közölte Mikónak azt a hozzászólását is, amely 1937 májusában hangzott el az OMP kisebbségi szakosztályának kolozsvári ülésén, és amelyben „a nemzeti kisebbségek kollektív jogalanyként való elismerését és nemzetközi védelmét sürgette.”²⁵

Jakabffy 1937 nyarán úgy látta: „Az utóbbi idők jelenségei közül derűlátókká tehetnek: az erdélyi magyarság gazdasági megszervezésének komoly megindulása, a Magyar Párt egységének rendíthetlensége, fiatal értelmiségünknek térfoglalása a kisebbségi közéletben, és ennek az ifjúságnak kitartása nemcsak a nemzeti gondolat, de a valódi keresztényi erkölcs parancsai mellett is.” Jakabffy arról is biztosította lapja olvasóit, „ifjaink közül nem egy az új ideológiák nagyképpű hirdetése helyett szorgalmas gyűjtőmunkával igyekszik nemzeti ügyünk szolgálatára állani. Az a seregszemle, melyet Parecz György dr. az új nemzedékről adott, amelyben számba vette a romániai kisebbségi magyar nemzet diplomás ifjúságát, éppen olyan bizonyítéka ennek, mint Kiss Árpád dr. tanulmánya az állami magyar tannyelvű elemi iskolákról és magyar tagozatokról, vagy Mikó Imre dr. tanulmánya, melyet »Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920« cím alatt közölt.”²⁶

Az 1937-es választásokon Jakabffy ismét képviselő lett, Mikó Székelyudvarhelyen nyerte mandátumát. Mégsem kaphatták meg mandátumukat, mivel II. Károly 1938 elején feloszlatta a pártokat és a parlamentet. Mikó nagy hatású udvarhelyi választási beszédét Jakabffy közölte,²⁷ Udvarhely vármegyei választási szociográfiája ez után jelent meg.²⁸ „Románia új alkotmánya a választójogot is új alapokra helyezi, s ezzel

Nagyrománia politikai történetének az első korszaka, a parlamenti kormányrendszer ideje, befejezést is nyert” – írta ekkor Mikó,²⁹ aki a Népközösség bukaresti irodájának főtítkára lett. Amikor Jakabffy kisebbségpolitikai munkássága elismeréseként nagy művével, *A bánásági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938* című munkájával akadémikus lett, Mikó üdvözölte. *A bánásági magyarság...* mégsem részesült olyan lelkes fogadtatásban, mint a második bécsi döntés után Mikó *Huszonkét éve*. Ennek legfőbb oka, hogy a kötet megjelenését, nem úgy, mint a *Huszonkét évét*, nem kísérte – nem előzte meg – a nemzeti elnyomást megszüntető, a békeszerződés előtti viszonyokat helyreállító, vágyott politikai változás. Jakabffy úgy vélte, olvasója azt a „hűvös, nyugodt hangot” is kifogásolhatja, amellyel „*csalódásainkat és veszteségeinket előadjuk. Kérjük, értsék meg: célunk nem a sebek feltévése, a panaszkodás vagy vádaskodás, hanem a tények egyszerű lerögzítése*”. Az Erdély elszakítását egyoldalúan kimondó gyulafehérvári határozatok huszadik évfordulóján megjelent *A bánásági magyarság...* tehát, mondhatni szerzője „önhibáján kívül” olyan munka maradt, amelyhez nem társult az európai politikának a magyarság által rég várt fordulata. Jakabffy műve mindazonáltal tárgykörének teljes adattára és a politikai, társadalmi, gazdasági, művelődési folyamatok értelmezése, röviden szólva példaszzerű regionális köz- és művelődés-történeti korszak-monográfia.

1939 januárjában, miután az OMP is belépett a Nemzeti Újjászületés Frontjába, létrejött a Romániai Magyar Népközösség, amivel egyúttal „*örsegváltás, sőt talán még ennél is több: nemzedékváltás*” is végbement.³⁰ A második bécsi döntés után Jakabffy, aki gróf Bethlen György pártelnök híveként nem rokonszenvezett Bethlen politikai ellenlábásával, Bánffy Miklóssal, a Népközösségben sem vállalt szerepet. Dél-Erdélyben maradt, és Tătărescu miniszterelnök 1939. végi programnyilatkozatára saját kisebbségi törvénytervezetével válaszolt.³¹ 1940 novemberében a dél-erdélyi Magyar Népközösség alelnöke lett, Mikó pedig, aki 1940 októberében elhagyta Bukarestet, a magyar parlament erdélyi párti képviselőjeként, a párt főtítkáraként folytatta pályafutását (az Erdélyi Párt képviselői életrajzai között Jakabffy az övét is közölte). A második bécsi döntés után Jakabffy ötödik, egyszersmind utolsó, az új nemzedéket támogató kezdeményezése *A második nemzedék seregszemléje* volt, amely a magyar értelmiség számbavételében, mindennek előtt a szociográfiában hozott várakozáson felüli eredményeket. A budapesti parlamentben dolgozó Mikó ebben már természetesen nem vett részt, kapcsolatuk azonban a két ország már-már katonai összecsapásig fokozódó szembenállása idején is megmaradt. *A román törvényalkotás és a kisebbségi magyarság* című írását (1940), amely a *Huszonkét évhez* szolgált előtanulmányul, Mikó Jakabffynak is elküldte véleményezésre.

Amíg Mikó *Huszonkét éve* az egyszerű kronológia szerint, Jakabffy műve mondhatni „mélységben” halad, első részében a hatalomváltás idejét hat fejezetre osztva tárgyalja. Az új államhatalom felé (*A Bánság a háború végén, A forradalom és megszállások és A román államhatalom berendezkedése*) az ország rész többszöri megszállásának áttekintése, amely sokat merít *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében* című 1919-es naplószerű forrásművéből. *A magyar társadalom átalakulását* vizsgálva a 18. századi telepítésektől 1918-ig tekinti át a folyamatokat, különös tekintettel a Jakabffy által *A nemzetköziség hatásának* nevezett kommunista befolyásolásra, majd a svábságnak és a zsidóság túlnyomó részének a magyar társadalomból való sajnálatos kiválására. *A magyar közművelődési tényezők átalakulása és első veszteségei* a katolikusok, reformátusok, evangélikusok és a zsidóság, valamint a magyar iskolák tragikus helyzetét elemzi a temesvári, temes-torontáli és krassó-szörényi közművelődési egyesületek, továbbá a magyar sajtó mindinkább akadályozott tevékenységével. Az egyre nehezebb agrár-, ipari, kereskedelmi és pénzügyi viszonyok számszerű adatait *A gazdasági élet az új államhatalom első hónapjaiban* című fejezetben adja meg.

A könyv második fele a bánsági magyarság kisebbségi életének teljes, ugyancsak hat fejezetbe foglalt panorámája. *A politikai szervezkedés* című történeti áttekintés a Magyar Párt bánsági tagozatának tevékenységét tárgyalja. *A Közművelődési, társadalmi, jótékonyági és hitbuzgalmi szervezetek* című fejezet a magyar kulturális, oktatási, egyházi és gazdasági élet adatainak gazdag összegzése (Arany János Irodalmi Társaság, dalárdák, Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület, nő- és leányegyletek, Katolikus Népszövetség, Katolikus Női Misszió Szervezete, a református, evangélikus és baptista kulturális-szociális munka, a múzeumok, könyvtárak és társaskörök működése, a színészet, a művészet, irodalom és a sajtó helyzete, a temesvári Magyar Ház és a testedzés). *A Magyar nyelvű iskolák* az állami, községi és magán elemi iskolák-tagozatok, középiskolák, a katolikus óvodák, iskolák, valamint a református tanintézmények működésének összefoglalója, *A magyarság az egyházi életben* pedig a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyház, a baptista és a zsidó felekezet történetének és működésének adatokban ugyancsak gazdag részletezése. *A magyarság új gazdasági helyzetének kialakulása* az „agrárreformot” és következményeit,³² a magyar telepések vagyoni körülményei mellett a gazdasági szervezetek belső viszonyait tárgyalja, különös tekintettel az ipari munkásság, az értelmiség, a köztisztviselők és a lelkészek, tanárok, tanítók, szabadfoglalkozásúak, magánalkalmazottak életviszonyaira.

A huszadik év végén... című utószavában a reálpolitikus Jakabffy a kézirat lezárását egy hónappal megelőző, etnikai revízióhoz vezető első bécsi

döntés (1938. november 2.) után sem területi revíziót kívánt. Nagy-Románia adott keretei között megelégedett volna az OMP újjászervezésének lehetőségével is: „A magyarság egyetlen szervezete egyelőre csak a lelkekben él, a jövőtől várva, hogy számára újra külső keretet is adjon, amely a feloszlatottnál is tökéletesebben egyesítsen minden magyart és sikeresebben mentsen meg minden magyar értéket, az erkölcsieket és anyagiakat egyaránt.”³³

Jakabffy művének párja, Mikó *Huszonkét éve* nagyszabású, optimális terjedelmű, komplex kortörténeti szintézis, az erdélyi magyar kisebbség politikai történetének korszak-monográfiája 1940 őszéig. Szerzője külön fejezetet szentel az OMP Jakabffy vezette regionális tömbjének, amely elismerő szavai szerint egy év alatt építette fel a temesvári Magyar Házát, ahol „*otthont talált a Magyar Párt, a népkisebbségi szakkönyvtár, a Bánsági Magyar Gazdasági Egylet, a Temesvári Magyar Nőegylet és Leányegylet, [a] Temesvári Dalárda és a magyar cserkészek, előadóterme pedig minden magyar megmozdulásnak központja lett. Dr. Páll György főtítkárral vezetésével a bánsági tagozat főként a népszervezés terén minta-tagozattá nőtte ki magát.*”³⁴ Mikó műve módszerét tekintve hagyományos, szemléletére és stílusára nézve a maga korában modern, tárgyát illetően egyedülállóan újszerű monográfia volt Erdélyben és Magyarországon egyaránt. Ésszerű korszakolása két évtized esszenciáját öt arányos fejezetre osztotta, az erdélyi magyar kisebbségi politizálás alapvonalát a kezdetektől a királyi diktatúráig Mikó előbb a passzivitás és az aktivitás, később a kényszerkoalíciók és az önállóság ellentétpárjain belül húzva meg. A „keretes szerkezetet” a két oktrojált békeszerződés adja; könyvét Mikó ennek megfelelően Erdély elszakításával kezdi, és Erdély visszatérésével zárja.

A politikai passzivitástól a Magyar Szövetségig 1918–1922 című első fejezetben Mikó, csakúgy, mint Jakabffy, visszamegy Erdély elszakításáig, majd azt a szemléleti átalakulását elemzi, amely elvezetett az új államkeretek közé való beilleszkedéshez. *A Magyar Párt és a politikai paktumok 1922–1928* című fejezet a politikai küzdelem érzékletes eseménytörténete, amelyben a szerző a zászlóbontástól a parlamenti küzdelmeken át a román liberálisok „végnapjaiig” követi nyomon a csucsai paktum következményeit, az avereszkánus kormányzás kisebbségi politikáját, az OMP belső őrsváltását és a Krenner Miklós (Spectator) vezette reformcsoport tevékenységét. *A Magyar Párt a függetlenség útján 1928–1933* című fejezet már a számottevően megerősödött, és az alkalmi koalíciók után a nemzeti érdekérvényesítés korlátozott, ám önálló politikáját folytató Magyar Párt küzdelmének története. A román parlament második legnagyobb pártja ebben az időben a demokrácia és a kisebbségvédelem (nyelvhasználat, közigazgatás, templom és iskola) összekötésével folytatta a harcot, melynek bemutatásában II. Károly trónra lépése, a „szakértői kormány”,

a kisebbségi alminisztérium éppen úgy jól kidolgozott alfejezetet kapott, mint Iorga kultúrpolitikája és a magyarokban nagy csalódást keltő konkordátum, a Nemzetek Szövetsége, Jakabffy genfi munkaterepe és a magyar vasutasok tragédiája.

Az *Erdély magyarsága a revíziós harcok keresztjében 1933–1938* című fejezet a Hitler hatalomra jutásával kezdődő, és a második világháború kitörésével záruló történelmi korszak vészterhes lajstroma. Ebben a periódusban a parlamentarizmus fokozatos megsemmisítését a revízióellenes mozgalmak és a numerus valachicus, Bethlen György és Nicolae Titulescu külügyminiszter vitája, a magyar vagyonok elkobzása és a közigazgatás „reformja” kísérte. Saját nemzedéke, az Erdélyi Fialatok fellépését és eredményeit a szerző e rész *Az új nemzedék* című alfejezetében teszi mérlegre. Az erdélyi magyar kisebbség politikai történetének utolsó szakasza megírásakor még jelenkortörténetnek számított; a könyv zárófejezete *A rendi Románia és a Magyar Népközösség 1938–1940* címet viseli, amely Octavian Gogának a magyarsághoz való viszonyát tárgyalja a királyi diktatúrával, az új alkotmánnyal és az OMP feloszlásával. A „kisebbségi státútumot” és a rendi Románia alaptörvényeit a Nemzeti Újjászületés Frontjába való belépés és a Magyar Népközösség megalakulása követte. Ezután Bánffy közeli munkatársaként Mikó maga is e politikai szervezet román egyenruhájában folytatta a magyarság sziszifuszi küzdelmét a közösség jogaiért a front feloszlásáig, Észak-Erdély visszatéréséig. A *Huszonkét év* mindazonáltal nemcsak a Magyar Párt és a Magyar Népközösség történetét összegző politikai történet, hanem kisebbségi művelődés- és eszmétörténet is. Iskola- és egyházpolitikai összefoglaló, a nemzeti kisebbségnek okozott sérelmek, mérhetetlen károk és veszteségek számbavétele, „a román politikai erővel kiépített viszonyrendszer mozgásirányának felrajzolása, sőt a kisebbségi kérdés történelmi elhelyezése a nemzetközi koordináták közé, beleértve ebbe a magyar–román viszony alakulását is.”³⁵ Két évtized eseményeinek ábrázolása, amely nem nélkülözi sem a transzszilvanizmus heroikus erdélyiségét, az egymásra következő nemzedékeknek a magyarság fennmaradásáért vívott küzdelmét, sem a megélhetés nehézségeinek, a gazdasági válság által súlyosbított nyomor és a brutális csendőrterror érzékletes rajzát.

A Jakabffy és Mikó „hús és huszonkét éves” monográfiái közti legfőbb különbséget nem a regionalitás, és nem is a tárgyalt időszak kétesztendő tartambéli (még kevésbé megjelenésbeli) eltérése adja, hanem mindaz, ami a kritikus két év alatt történt. Jakabffy egy országrész elcsatolásának évfordulóján, a rész változatlan állami hovatartozása idején, Mikó egy valamivel hosszabb, ám egy lezárt korszak végén Erdély egészéről adott összegzést. Jakabffy a második bécsi döntés, tehát Erdély kettészakítása

előtt, az 1938. februári alkotmány és a márciusi rendelettörvény után zárta le munkáját, Mikó pedig már a bécsi döntés után, a visszacsatolt Észak-Erdélyben. Jakabffy évtizedeken át gyűjtötte anyagát, Mikónak a magyar csapatok 1940. szeptember 11-i kolozsvári bevonulásától alig egy év állt rendelkezésére,³⁶ hogy megírja művét, a nyomdába adás előtt megmutassa Bánffy Miklósnak, Bethlen Györgynek, Gyárfás Elemérnek.

Jakabffyt 1944 augusztusában internálták Lugosra, onnan Bukarestbe 1945 áprilisáig. Mikó Vita Sándorral 1944. augusztus végén folkereste Horthyt, hogy a háborúból való kiugrást sürgesse, Kolozsvárra hazatérve azonban 1944 októberében elhurcolták az oroszok. Jakabffy 1945 derekán került haza Zaguzsénba, ám amikor a MADOSZ megkísérelte bevonni a politikai életbe, megromlott egészségére hivatkozva elhárította visszatérését. Hamarosan Hátszegre toloncolták családjával együtt; „március 5-én, reggel szánon indultunk abba a városba, amelyben – a londoni rádió június 8-i bemondása szerint – éhen pusztulhatnak, ha családtagjaim, barátaim és ismerőseim anyagilag nem támogatnának.”³⁷ Amikor a Securitate naplójáról faggatta, „lakásomon van – felelte Jakabffy, de abban, amit itt írok, semmiféle politikai megjegyzés nincsen. Mielőtt Hátszegre jutottam, politikai naplót is írtam, amely volt lakásomban, Zaguzsénban maradt. Ha az állambiztonsági hivatal ezt megszerezhetné, nagyon érdekes olvasmányhoz jutna, mert az 1939. szeptember 1-jén kitört háborútól a németek fegyverletételéig minden nevezetesebb eseményhez megjegyzést fűztem, amikből megállapíthatná, hogy mindig helytelenítettem a Hitler-féle diktatúrát, és győzelmeben sohasem bíztam. – Mióta ír Ön naplót? – Ötven év óta [...]”³⁸ 1992-es feljegyzése szerint Gáll Ernő is hozzájutott Jakabffy Elemér gépírási emlékiratához. „Nagy formátumú, művelt, a magyar vezető elit még Tisza Istvánhoz kapcsolódó képviselője – írta Gáll. – Eddig csak a Magyar Kisebbség c. folyóirat szerkesztőjeként, a spanyol köztársaságiakkal rokonszenvező és az antiszemitizmus ellen fellépő politikust ismertem – felületesen. Most meglevően elöttem a földbirtokos, a katolikus vezető egyéniség, a kiemelkedő magyar párti politikus, s az az etikus lény, aki a csapásokat (földreform, kényszerlakhely, sorozatos letartóztatások, vegzatúrák) felemelt fővel, töretlen gerinccel, nagy türelemmel viseli el. Példás élet és pálya, amelyet – általános okulás, a politikai kultúra kifejlesztése végett – publikussá kell tenni [...] Szégyen, hogy nem ismertem meg jobban, hiszen folyóiratának szerkesztése, amely a régi Korunk kortársa volt, hatalmas teljesítmény. Szégyen, hogy nem figyeltem oda kálváriájára, s úgy halt meg a hatvanas évek elején, hogy (akárcsak Balogh Artúr esetében) nem is tudtam róla, nem emlékeztünk meg elhunytáról.”³⁹

Az erdélyi magyarság első, két évtizedes kisebbségi korszakát – melynek krónikáját a letartóztatásig tevékeny Jakabffy Zaguzsénban és Lugoson a második bécsi döntés után is működő Magyar Kisebbség lapjain folytatta – Kolozsváron Mikó ezzel zárta le: „Leírhatatlan örömujjongás fo-

gadta a bécsi döntést az egyik oldalon. Huszonkét éves idegen uralom után megtörtént a nagy csoda, és vér nélkül visszakerülhetett az anyaországhoz Erdély egy része, ahol most már minden gáncs és félelem nélkül lehetünk ismét magyarok. Végtelen elkeseredés fogadta a döntést a Romániának maradt erdélyi részeken, főként ott, ahol biztosan számított a magyarság a visszacsatolásra. A románok közül augusztus harmincadikán még kevesen tudtak minderről. A döntés után egy órával a román miniszterelnök [Ion Antonescu] lakására siettem valami közérdekű magyar ügyben, ami a visszamaradó magyarságot is közelről érintette. A német követség előtt az antirevizionista liga országos elnökével, egy kolozsvári egyetemi tanárral [Ioan Lupuş történésszel] találkoztam össze, aki megállított, és az iránt érdeklődött, hogy tudok-e valamit a döntésről. Elmondtam neki az új határt, úgy [,] ahogy a pesti rádióban hallottam. Nem akarta elhinni, hogy Kolozsvár is visszatért Magyarországhoz, az a Kolozsvár, ahonnan annyiszor kiáltották világgá, hogy egy barátját sem adnak vissza. Pedig másnap már megindult az ösztönös lakosságcsere, s a Kolozsvár felől menekülő románok tízezrei szembe találták magukat a Kisrománia minden részéből visszavándorló magyarokkal, akik a honvédség bevonulása előtt sietve tértek haza, a felszabadult Erdélybe.⁴⁰

Mikót 1948-ban engedték haza a Szovjetunióból, néhány évig orosz taníthatott, az '56-os forradalom megtorlása után rakodó, könyvügynök, bolti eladó volt. Jakabffy 1957-ben költözött fiához Szatmárra; ahol egy istállóból átalakított udvari melléképületben nyomorgott. Beteg volt már, amikor Mikó a hatvanas évek elején visszatérhetett az erdélyi magyar szellemi életbe. Utolsó évtizedében a Kriterion kolozsvári szerkesztőségében dolgozott, ismertetéseket, esszéket és tanulmányokat írt, nekifogott „unitárius regénytrilógiájának”, közben megörökítette mindazok arcképét, „akik előtte jártak”. Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség című emlékezését Gáll Ernő közölte a *Korunkban*,⁴¹ amiért a szerkesztőségi rovatban Jakabffy özvegye mondott köszönetet: „Mikó Imrét, néhai férjem lelkes műhelytársát ismeretlenül is tisztelve köszöntöm. Jakabffy Elemér szerepe a *Korunk* 1973. 8. számában megjelent tanulmányában tárgyilagos, elismerő méltatásra talált; fogadja ezért az elégtételért magam és egész családom köszönetét.”

JEGYZETEK

¹ *A Magyar Kisebbség kiadóhivatalának felhívása*. Husvéth és Hoffer, 1922, Lugos.

² *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, 1941, Bp., 309.

³ Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó. 1978, Kolozsvár–Napoca, 148.

⁴ *Amire a magyar nemes testőrök példája tanít*. In *Ünneplő beszédek* [1. sor. Szerzői kiad.] Husvéth és Hoffer, 1933, Lugos.

⁵ Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok*. Tiszatáj, 1984. 7. 53.

- ⁶ Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, 1986. [1989], Bukarest, 409.
- ⁷ Uo.
- ⁸ A „fiatalok füzeté” elé. A „Magyar Kisebbség” Nemzetpolitikai Szemle, 1933. 3–4. 73–74.
- ⁹ A székelly kulturális önkormányzat. Uo. 1934. 13. 365–378. (I), 1934. 15–16. 441–464. (II) és *Autonomia culturală a comunității secuiești*. Glasul Minorităților. Különlenyomat. 1934.
- ¹⁰ Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920. A „Magyar Kisebbség” Nemzetpolitikai Szemle [MK] 1936. 20. 543.
- ¹¹ Uo. 1936. 1. 31.
- ¹² Parecz György: *Az új nemzedék seregszemléje* [I–V]. Uo. 1936. 5–21–22.
- ¹³ Jakabffy Elemér: „A fiatal magyar ügyvédek füzeté” elé. Uo. 1936. 15–16. 401.
- ¹⁴ Uo. 1936. 15–16. 416.
- ¹⁵ Uo. 1936. 17. 456.
- ¹⁶ Uo. 1936. 19. 522–532.
- ¹⁷ Uo. 1936. 20. 543. (I), 21–22. 588–598. (II) és 23. 614–628. (III).
- ¹⁸ Uo. 1936. 23. 636.
- ¹⁹ *Huszonkét év* 156.
- ²⁰ *Elvek, sérelmek és kérelmek*. Bethlen György gróf és Jakabffy Elemér dr. beszédei a timișoarai ülésen. MK 1935 22. 604–609.
- ²¹ Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Polis Könyvkiadó, 2003, Kolozsvár
- ²² Cseke Péter: *Metaforától az élet felé*. Kriterion Könyvkiadó, 1997, Bukarest–Kolozsvár, 155.
- ²³ *Kisebbségi Jogélet*. MK 1937. 1. 25–26.
- ²⁴ Szilágyi Olivérrel. Uo. 1937. 14.
- ²⁵ *A népkisebbségi jogok érdekében megkötött kétoldalú szerződésekhöz*. Uo. 1937. 18. 485.
- ²⁶ Jakabffy Elemér: *Derűlátó visszapillantás*. Uo. 1937. 1. 1–5.
- ²⁷ *Fiatalságunk hitoallása*. Uo. 1938. 1. 32–36.
- ²⁸ *Az Odorheiu megyei választások mérlege*. Uo. 1938. 7–8. 169–175.
- ²⁹ *A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*. Uo. 1938. 24. 581–585.
- ³⁰ Prohászka László: *A Romániai Magyar Népesség kibontakozása*. Uo. 1939. 21–22. 506.
- ³¹ *Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához*. Uo. 1940. 2. 29–66.
- ³² A magyar birtokosság tönkretételét célzó törvényről Jakabffy Gogát idézte: „Mi az agrárreformot a romanizálás, illetve Erdély visszaronmánosítása nagy eszközének tartjuk.” *A bánági magyarság* 197.
- ³³ Uo. 227.
- ³⁴ *Huszonkét év* 155.
- ³⁵ Uo. 131.
- ³⁶ Balázs Sándor: i. m. 131, 142–147.
- ³⁷ Uo. 165.
- ³⁸ *Jakabffy Elemér a „securitate”-n naplója miatt*. Gépiratmásolat a szerző birtokában.
- ³⁹ Gáll Ernő: *Napló* 2. k. 1990–2000. Sajtó alá r. Gáll Éva és Dávid Gyula. Kolozsvár, 2003, Polis Könyvkiadó, 186–187. (1992. dec. 28.)
- ⁴⁰ *Huszonkét év* 262.
- ⁴¹ *Korunk*, 1973/8., 1198–1209.

KRÓNIKA

1956. okt. 23. – 1957. márc. 15.

Feljegyzések a forradalomról

2. rész

Entz Géza

1956. dec. 1. A *Népszabadság* c. lapot több helyen összevásárolták, és elégették az utcán. Egy ilyen égetés a Körtéren történt. Kádár Tatabányán tárgyalt a bányászokkal, akik az újság szerint őszintén és szókimondóan beszéltek. Fülep[Ferenc]et a Népművelési M.[inisztérium] kinevezte a Tört.[éneti] Múz.[eum] főigazgatójának. Az É.[pítésügyi] M.[inisztériumban] ugyanaz a garnitúra ül. Máshol is így van. Nagyban szervezik a pártot. Törkenczy [a Várgondnokság könyvelője] nem lép be, mert – mint nekem mondta – elsősorban magyar ember, és elege volt a hazudozásokból. A munkástanács kimondta a bojkottot a két kormánylapra mindaddig, míg meg nem engedik a munkástanács új lapját.

dec 2. Az oroszok kezdenek a szem elől tünekezni. A Nemzeti Múzeumot szombaton kiürítették. A Gellérthegy nyugati gerincéről is eltűntek. Úgy látszik, laktanyákba vonultak.

dec. 3. Menon moszkvai indiai követ megérkezett. Tárgyalást folytatott a prágai nagykövettel. Nehru erélyesen kifogásolta az ENSZ küldöttek beengedésének megtagadását. Így természetes, hogy mindenki igaznak tartja a deportálásokat. Kádár sajtófőnöke különben beismerte, hogy deportálás nov. 4. után volt, de a kormány mindenkit visszahozott.

dec. 4. A forradalmi bizottmányokat a kormány megszüntette. Az általuk elbocsátott vezetők visszahelyezendőek, illetve róluk csak az őket kinevező hatóság dönthet. 30 000 nő tüntetett, és megkoszorúzta a névtelen katona sírját, orosz katonaság kivonult két tábornokkal és Münnichhel [ekkor a kormány elnökhelyettese, a katonai és közbiztonsági ügyek irányítója]. Menon is ott volt, és végignézte a tüntetést.

dec. 5. A Kálvin téren és a Bercsényi utcában a diákotthonban röpcédulák után kutattak a karhatalom és orosz katonák. A munkásság kivonult. Állítólag fiatalokat is elfogtak az oroszok. Izgalom.

A Népszabadság 1956. november 13-i számának szétéptett példányai. (Fotó: Fortepan, Pestisrac2 jóvoltából)

A Szabadság-téren, a Vörösmarty-téren és máshol is nagy tüntetések voltak a Kádár kormány ellen. Nagy Imrét követelték. A jelentős kivezényelt szovjet és karhatalmi erők nem használták fegyverüket. A Petőfi-téren az asszonyok ismét meg akarták koszorúzni a Petőfi-szobrot. Megakadályozták. – Bulgáriában sok katonatisztet és altisztet elbocsátottak, mert megbízhatatlanok. Moszkvában, Leningrádban és Ukrajnában a diákok mozgolódnak. A moszkvai egyetemről mintegy 100 diákot kizártak. A *Trud* élesen bírálja a munkásokat, hogy ahelyett, hogy saját dolgaikat bírálnák, mindenkit és mindent kritizálnak. A görög miniszterelnök Belgrádban a jugoszláv–török–görög Balkán-szövetség ügyében eredményesen tárgyal. Az ENSZ kedden éjjel elhatározta, hogy felszólítja a Szovjetet és Kádárt, hogy dec. 7-ig véglegesen nyilatkozzanak az ENSZ megfigyelők ügyében. Hammarskjöld kijelentette, hogy a szovjet és magyar delegátussal való tanácskozás után dec. 16-án Magyarországra megy. Útját helyettese készíti elő, aki néhány nap múlva elindul Budapestre.

dec. 6. A hivatalokat délben hazaküldték, mert délután nagy tüntetés lesz – mondták. A körúton 2 órakor nagy rendőr kísérettel „tüntető” vonul-

tak fel, akik a Kádár kormányt éltették. A „tüntetők” a karhatalom tagjai voltak, kabátjuk alatt fegyverrel. Tehát a saját rendőrséggel „tüntettek”. A tömeg felháborodása következtében a Nyugatinál lövöldözésre került sor. Két karhatalmi és egy nő meghalt. A Munkástanács és az értelmiség forradalmi bizottsága felhívást intézett a kormányhoz, hogy szüntessék be a provokációkat és a munkástanács tagjainak és másoknak letartóztatását, másképp féltő, hogy a nagy nehezen összetákolt rend felborul és újabb vérontásra kerül sor. A magyar rádió már tegnap este bemondta, hogy a Kádár kormányt Hammarskjöld nem kérdezte meg s így a 16-i látogatás, mely dátum a kormánynak nem megfelelő, elmarad. Nagy felháborodás bel- és külföldön. Lodge [az amerikai ENSZ delegáció vezetője] szerint vagy Horváthnak nincsen felhatalmazása a kormánytól, vagy Horváth félrevezeti a világszervezetet.

dec. 7. Az amerikai és más lapok követelik a magyar küldöttség kizárását a közgyűlésből és a megfigyelőknek a magyar határra küldését. A Kádár kormány nem válaszolt sem a munkástanácsok felhívására a kért határidőre (ma este 20 h), sem az ENSZ határozatára. Az elhurcolások és letartóztatások tartanak.

dec. 8. A *Népszabadság* leközli a párt határozatát a politikai helyzetről és a teendőket. Arcátlan gazemberséggel van az egész megfogalmazva. Tele hazugsággal. Külön cikk tiltakozik a békésen a kormány és a rend mellett tüntető munkásság elleni ellenforradalmi provokáció ellen. Ez úgy látszik a válasz a munkástanács komoly és igen mérsékelt felhívására.

dec. 9. Nyilvánossá válik, hogy a nagybudapesti munkástanács 11 és 12-re általános sztrájkot hirdetett. A kormány betiltotta a területi munkástanácsokat, tehát a nagybudapestit is, mert ellenforradalmi erők hatása alatt áll. Este kihirdetik a statáriumot. A fegyvereket 11, kedd este 18 óráig kell leadni. Ebben az időpontban lép életbe a statárium.

dec. 10. A nagybudapesti munkástanács nem tudta a sztrájkfelhívást mindenüvé felozlatása miatt eljuttatni. Kérdés milyen lesz a sztrájk. Versike a helyzetről:

*Lódd a várost, irtsd a népet,
Ezzel is a békét véded.*

Salgótarjánban több ezer tüntetőbe beelődtek. A *Népszabadság* szerint provokátorok kényszerítették a 2000-es tömeg felvonulását és ők lődtek

bele a tömegbe, majd a karhatalomba, mely végül is „szorult helyzetében” kénytelen volt a tüzet viszonzni.

dec. 11. Reggel a villamosok elindultak. 9-kor azonban az egész forgalom leállt. Az összes üzletek zárva. A városban rengeteg ember és fenyegető csend. Délelőtt és délután szórványos ágyúzás Érd és Kispest felől. A nagybudapesti munkástanács megszűnte után is hatalmasabb a szuronyokra támaszkodó kormánynál. A rádió adásából világos is, hogy a sztrájk teljes mértékben sikerült. Az ENSZ tárgyalja az amerikai javaslatot, mely a szovjetet teszi felelőssé a magyar helyzetért, és megbélyegzi az oroszokat. Dixon [az Egyesült Királyság állandó ENSZ képviselője] angol küldött hangsúlyozza, reméli, hogy az ENSZ ez utolsó figyelmeztetését a Szovjet megfogadja, ellenkező esetben súlyos következmények várhatók. Párisban folyik az Atlanti Tanács külügy-, hadügy- és pénzügyminisztereinek értekezlete, mely a Tanács főtákarának véleménye szerint a legfontosabb megbeszélés a Tanács eddigi működése óta. Dulles [amerikai külügyminiszter] utal nyilatkozatában a Szovjetunió nehéz belső helyzetére. Rómában folyik az olasz kommunista párt kongresszusa. India a colombói hatalmakkal javaslatot nyújt be az ENSZ közgyűlésének, elítéli a szovjet beavatkozást és javasolja, hogy Hammarskjöld Moszkvában tárgyaljon. Nehru utasítja Menon követet, hogy a lehető leggyorsabban ismét utazzék Pestre, jelentésétél végett. Menon állítólag azt jelentette előző útja alkalmával, hogy a magyar nép egységesen követeli az oroszok kivonását, Kádár lemondását és a szabad választásokat. Szabadságharc van. Kéthly Anna Bécsben beszélt. A Nagy kormány visszatérését követeli, és az összes ismert kívánásoknak hangot adott. Hangsúlyozta, hogy a szabadságharcban nem játszottak szerepet fasiszta erők. Szép, határozott és lelkes beszéd volt, melyet az angol rádió közvetített. A menekültek száma 130 000.

dec. 12. Az orosz katonákat az utcai járókelők agitálják, és magyarazzák a helyzetet. A sztrájk teljes erővel folyik. A néhány villamost, mely jár, karhatalom kényszeríti. A Körtéren délelőtt nagy lövöldözés, mert egy ilyen villamost leállítottak és felfordítottak az „ellenforradalmárok”. Az ENSZ-ben tovább tárgyalják a 20 ország által benyújtott javaslatot az oroszok megbélyegzésére. Kuznyecov kérte a közgyűlést, tűzze napirendre az USA felforgató tevékenységét a népi demokráciákban. Stettinben [ma Szczezin, Lengyelország] megtámadták az orosz konzulátust, és nagy felfordulás volt a városban. A lengyel kormány ezért bocsánatot kért és kártérítést ígért. A Szovjetben a diákmozgalmak, úgy látszik, tartanak. Az amerikai rádió bemondta, hogy Gerő ismét B[uda]pesten van. Az egyszeri bemondás sehol sem ismétlődött meg.

dec. 13. Az ENSZ 55:8 arányban elfogadta az amerikai megbélyegző javaslatot és elvetette a colombói államok javaslatát. India és Jugoszlávia nem szavazott. A sztrájk megszűnt. A volt nagybudapesti tanács elnökét, Rácz Sándort és egy másik tagot letartóztattak. Malenkovról [1953–1955-ig szovjet miniszterelnök] a *Sz.[abad] Európa* közölte, hogy már egy hónapja nincsen Moszkvában. Hollétéről felvilágosítást nem adnak.

dec. 14. Nixon amerikai elnökhelyettes Eisenhower felkérésére Bécsbe utazik a magyar menekültek ügyének tanulmányozására. Bizonyára ez a megokolás nem teljes. A lengyel munkásság Poznanban és Danzigban mozgolódik. Sztrájkveszély van. Gomulkához küldöttség ment tárgyalni. Az egyik 2[-es] autóbusz oldalán „Ruszkik haza” krétával felírt jelszóval közlekedik. Dönci [Kismarty-Lechner Ödön, mezőgazdasági építész] egy ismerőse találkozott az utcán 3 részeg oroszral, akik dülöngélve teli torokkal kiabálták: Ruszkik menjetek haza. Nagy derűltég volt az egész utcán. Miskolcon és Egerben fegyveres összetűzésre került sor.

dec. 15. Nehru Londonban, Washingtonba való utazása előtt kijelentette, hogy a magyar kérdésben változatlanul az oroszok kivonulása és a szabad választások álláspontján van. A Nemzeti Bank és a Beruházási Bank értesülései szerint nem hajtja végre a Kádár kormány utasításait. Horváth Imre útban van Amerikából Budapestre. Az angol gyarmatügyi miniszter a ciprusi kérdéstről Athénban és Ankarában tárgyal. Eden [angol miniszterelnök] visszaérkezett háromhetes betegszabadságáról.

dec. 18. A statárium végrehajtása megkezdődött. Miskolcon állítólag az oroszok átálltak. Záhony felé sok oroszot visznek vissza. Kijevet lövik az oroszok. Moszkvában a visszatérő magyarnéphadseregikultúregyüttést kokárdásan fogadta a közönség. Az előadásra minden jegy elkelt. Az együttést éjjel továbbküldték, nehogy az előadáson tüntetés legyen.

dec. 19. Nehru azt mondta: A szovjet nép nem nagyon örül a magyarországi eseményeknek. A tárgyalás Eisenhowerrel befejeződött. N[ehru] Kanadába látogat. A francia és angol parlament tárgyalta a magyar kérdést. Pineau [francia külügyminiszter] szerint a magyar semlegesség a kibontakozás útja. Lloyd [angol külügyminiszter] a magyar nehéz gazdasági helyzetet emelte ki. A bányászok állítólag ultimátumot küldtek Kádárnak. Csak akkor hajlandók termelni, ha Kádár követeléseiket teljesíti. Lengyelországban a diákok elégedetlenek Gomulkával. A lengyel-orosz megegyezés szerint a szovjet csapatok tiszteletben fogják tartani a lengyel szuverenitást, és nem avatkoznak bele a belügyekbe. Csak a len-

gyel kormány hozzájárulásával hagyhatják el a támaszpontjaikat. A *Pravda* élesen bírálja Kardelj [jugoszláv kommunista politikus és teoretikus] beszédét, mely szerintük a magyar kormány helyzetét nehezíti, a saját módszereit ajánlja és így a mai helyzetben veszélyes játékot űz.

dec. 20. Székesfehérvárra és Abára utaztam. Fehérvárt és Abán is teljes békehelyzet, mintha mi sem történt volna. A fehérvári újság érdektelen. Szajkózza a kormány álláspontját. Fehérváron alig van párttag.

dec. 21–22. Szélcsend. Ünnepe előtti hangulat.

dec. 23. Megjelent az *Esti Hírlap*. A független politikai napilap langymeleg álláspontot foglal el. Kicsit ide is, oda is kacsingat, de inkább békéltető hangot ad. Mindenesetre szimpatikusabb a többi két lapnál. Nehru Kanadából Angliába megy Edennel tárgyalni. Majd Bonnba is ellátogat Adenauerhez.

dec. 24–26. Háromnapos ünneppel üljük meg a szép fehér karácsonyt. A *Népszabadság* 32 oldalas karácsonyi száma finom vegyes jellegű. Az utált hivatalos magatartás mellett vannak népszerű hatásra törekvő cikkek (*Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak*, József Attila *Karácsonyi verse*, a Nemzeti Diák Bizottság nyilatkozata). Ez utóbbi szerint az összes diákok egyik a nemzeti büszkeségben. Tárgyaljanak azonnal a Szovjettel elsősorban a csapatok kivonásáról. Adják vissza a szent koronát és a jogart. Az USA-ra mint az utóbbi időben a magyar ügyekkel megértően foglalkozó államra hivatkozik.

dec. 28. Az autóbuszon mögöttem egy katona, aki orosz nyári sapkát visel, ezt meséli a barátjának: „Megyek az utcán, hát leköpnék s azt mondják Kádár katonája. Erre úgy begerjedtem, hogy odahívtam egy rendőrt és azt mondtam: Százados bajtárs, először is nem vagyok Kádár katonája, másodszor köpje le ez a pacák az édes anyukáját, de ne engem. Hát tehetek én róla, hogy nincsen még Bocskay sapkám? A srácok közül sokan kijelentették, hogy nem mennek ki ebben a sapkában, mert az utcán leköpi őket. Igazuk is van (ti. a leköpőknek).” A Nyugatinál ezzel a versikével árulják nagy sikerrel a lángost:

*Itt a meleg piros lángos,
Le van szarva Kádár János.*

Viccek: Ki várja a legjobban B[uda]pesten a Mikulást? Sztálin. Már mindkét csizmáját kitette (a szobor ledöntése után csak a két üres csizma maradt a talapzaton). – Mi különbség Latabár és Kádár közt?

L. okos, de hülyéskedik, K. hülye, de okoskodik. Mi a disszidálás? Viszonylag békés átmenet a szocializmusból a kapitalizmusba. Hogy hívják a kormány tagjait? Kádár Apró Dögei. – Egy 12 éves kislány géppisztollyal a nyakában becsenget. „Néni, kérem, ha szépen megtörlöm a lábamat ki szabad löni ablakon?” Milyen az új címer? Egy kalapács és egy zabszem. – A londoni rádió mondja: Magyarországon érkezett a kommunizmus. Az állam megszűnt, párt nincs, két órát dolgozunk, libát eszünk és mindenkinek mindentől elege van.

dec. 29. Kádár a világbanktól százmillió dollár kölcsönt kért, de nem kapott. Nagy gazdasági nehézségek elé nézünk. Munkanélküliséget bejelentették. Csepel teljesen egységes. A bíróságnál a régi rendszert vissza akarják állítani. Egyáltalában az a hiú törekvés, hogy más címen a Rákosi–Gerő rendszert teljesen visszaállítsák. Az ávót beolvasztották a rendőrségbe. Menon kb. egy hétig újból B[uda]pesten van, a *Pravda* a fiatalok szabadszájúságáról és külföldi befolyásoltságáról erős hangnemen ír.

dec. 30. Befejeződtek a jugoszláv–lengyel párttárgyalások. Teljes az összhang a szocializmus építését illetően.

1957. jan. 1. A Szabad Európa vezetője éjféλι beszédében idézte Churchill 1942-i szövegéből: nem tudok az angol népnek ez évben mást ígérni, mint vért, könnyet és szomorúságot.

jan. 2. Ma kezdődtek el a nagyarányú elbocsátások. Terv szerint kétszázezer embernek mondanak fel. A minisztériumok kétharmada megszűnik. Újból teljes munkaidővel dolgozunk. A termelés nagyon gyenge. Állítólag folynak a tárgyalások a koalíciós kormány megalakítására, de az ellenzéki kívánságok nem változtak. Ezért nagyon nehéz elképzelni a kibontakozást egy ilyen koalícióhoz. Hruscsov kijelentette, hogy Sztalinnak nemcsak hibái vannak, és ha az imperializmus elleni harc sztalinizmus, elítéli az agresszorokat és az ENSZ szándékainak sutba dobását. Nehru és Csou En-laj újból találkozott. Ez utóbbit a hónap közepére Moszkvába hívták.

jan. 3. Eisenhower kijelentette, hogy a Középkélet szovjettelenítése érdekében csapatszállítások lesznek, és Amerika az ottani országoknak nagyarányú kölcsönt folyósít.

jan. 4. Viccek: Miért jöttek be az oroszok? Mert beavatkoztunk a saját belügyeinkbe. Budapesti köszönés: Jó a hordó. Felelet: Nem kell Kádár.

A Népszabadság 1957. január 6-i számának a címlapja

A karhatalom tagjai napi 250 frt-ot kapnak. A volt ávosok és a személyzetisek szolgálnak. A minisztériumokból elsősorban a pártba be nem lépetteket teszik ki.

jan. 5. A *Népszabadság* tegnapi számában megjelent a romániai magyar írók nyilatkozata, melyben kifejezésre juttatják, hogy remélik, hogy a magyar írók az ellenforradalom ellenére sem tagadják meg a szocializmust. Aláírók: Balogh E[dgár], Molter K[ároly], Nagy I[stván], Asztalos [István], Kacsó [Sándor], Szentimrei [Jenő], Tompa [László], Szabédi [László], Kis Jenő, Kós [Károly] nem írták alá. Eisenhower középkeleti javaslatait a kongresszus megszavazta. A kommunista vesztély megállítása a megokolás. Az ENSZ gazdasági főtitkára és három társa tanulmányozza Budapesten a magyar segély ügyét.

jan. 6. A *Népszabadság* közli a Szovjet, Bulgária, Románia, Csehszlovákia és Kádárék közös nyilatkozatát. Hruscsov és Malenkov voltak Pesten. A nyilatkozat a szokásos semmitmondó frázisokat tartalmazza arcátlan megfogalmazásban. A kormánynyilatkozat ennek megfelelő. Nagy Imre áruló. A szovjet csapatok védenek minket az imperialista támadás ellen! A kormány nyilatkozata még jobban elmérgesíti a helyzetet. Tatabányán újabb összetűzés volt, és állítólag sztrájk van. Ezt cáfolja a kormány.

jan. 7. A Romániából segélyként küldött zsindelet a Műemléki Csoport kapta meg. Egy fedési mintának egyik zsindeletén színes ceruzával ez áll: Bereck U. I. L.¹ Székely testvéreitek küldik ezt a mintát.

jan. 8-9-10. Kádárék Moszkvában Csou En-lajjal tárgyalnak, és semmitmondó jelentést adtak ki. Csou Varsóba látogat el. Az ENSZ megszavazta azt az amerikai javaslatot, hogy 5 hatalom küldjön ki egy

bizottságot, mely Magyarországon vagy azon kívül a menekültektől szerzett értesülésekről beszámol a közgyűlésnek. Kádárék ismét tiltakoznak a belügyekbe való beavatkozás ellen.

jan. 11. A MÁVAG, az északi javítóműhely és a csepeli Vasgyár munkásai tüntetni akartak a kormány ellen az 50% elbocsátás miatt. A karhatalom rendkívül durván beavatkozott. Négy halálos áldozat, sok sebesült. A mentőautókat nem engedték be Csepelre. A csepeli munkástanács tiltakozásul már 10-én lemondott. Ezt mind mint provokációt ítéli meg a kormány. Csou Budapestre is ellátogat. Az október 23. és december közti időben az indiai magyar követséget vezető diplomata szerint a diplomáciai testület 80%-át elbocsátották, mert nem léptek be a pártba. India és személy szerint Nehru nagyon a magyarok mellett van. A taktika a Szovjettel szemben a fenyegetés és gazdasági segély ígéretének párhuzamos módszere lesz. Az ENSZ tegnapi határozata az utolsó udvarias kísérlet. A Szovjetben szerinte nagy gazdasági válság van, s ezért ezen az oldalon kell tevékenykedni. – A Köbölkúti iskolában egy Hajósné nevű Auschwitzot szenvedett tanítónő ellen a nyolcadik osztály bojkottot szervezett: nem köszönnek, nem felelnek. Ha egy héten belül nem hagyja el az iskolát, nem fog az osztály tanulni. – Attilának² az ecsédi községgazda (nő) azt mondta szemrehányóan: Miért nem mondták meg a pestiek, hogy októberben valamit terveznek. Akkor mi is mentünk volna. Karcsinak³ azt mondta a miskolci megyei titkár: Mikor lesz már vége ennek az állapotnak. Utazása alatt a vonatban a közönség összeszólalkozott egy rendőrrel. Jászapáti szilveszterkor éjjel a karhatalom két óra hosszat gumibottal verte a forradalmi bizottság volt tagjait, aztán elment.

Viccek: Akar ön élelem nélkül félni? Jöjjön üdülni Budapest vérfürdővárosába. – A kommunizmus minden társadalmi rendszer lényegét átvette. Az ősközöségtől a munkaeszközöket, a rabszolgatársadalomból a rabszolgaságot, a feudalizmusból a hierarchiát, a kapitalizmusból a kizsákmányolást és a szocializmusból a nevet.

jan. 12-13. Új rendelet jelent meg a gyorsított bírósági eljárásról. E szerint a sztrájk vagy arra való biztatás is halálbüntetés alá eshetik. Gyakorlatilag bárkit bármiért halálra lehet ítélni.

jan. 14. Egy fegyőr szerint éjjelenként állandó kivégzés van. Nem is nagyon vizsgálják az ügyet. A hegyekben lévő partizánok ellen tehetetlenek az oroszok. Állítólag rengeteg orosz sebesült van minden kórházban Budapesten, Székesfehérvárt és Kecskeméten. Állandóan újabb sebesültek érkeznek.

jan. 15. Géza iskolájába kiszállt a tanács oktatási vezetője, és kijelentette, hogy ha további zavargások lesznek, kiküldi a politikai rendőrséget, az majd megállapítja, hogy a gyermekeket ki bujtogatja.

jan. 16. Csou rövidesen jön Budapestre. Varsóban teljesen szovjetbarát beszédet tartott. Gomulka egy szót sem szólt a szovjet vezetőszeréről. Felszólította a népet, hogy a 20-i választásokon mutassa meg, hogy a kommunista párt nagy aggodalomban van. A nyugati közvélemény nagyon elítéli a statárium kiterjesztését. – Azt mondják, hogy mikor Horváth Márton arra buzdította a költőket, hogy írjanak már végre, Kuczka felállt és ezt rögtönözte:

*Az ujjamat szarba mártom
És leirom: Horváth Márton*

jan. 17. Csou a rendes hangnemben beszélt a magyar viszonyokról. Az egész beszéd úgyszólván végig hazugság volt. Kádár is ráduplázott. Csou igen szűk kör előtt beszélt. A rádióközvetítés tapsából és a *Népszabadság* fényképéből 3-400 emberre lehetett következtetni.

jan. 18. A Kádár–Csou nyilatkozat megismételte a szokásos hazugságokat. Csou már reggel elrepült. Az Írószövetséget kormánybiztos vette át. A régi alkalmazottakat egyelőre fizetéses szabadságra küldték.

jan. 19. Hruscsov a Magyarországról visszatérő Csou tiszteletére adott ebéden újra Sztálint dicsérő beszédet mondott. Sztálin amikor súlyos hibákat követett el, akkor is a szocializmus érdekét akarta szolgálni. „Adná Isten, hogy minden kommunista úgy tudjon harcolni, mint Sztálin harcolt.” Elképesztő beszédére a *New York Times* feltette a kérdést: milyen is volt Sztálin Hruscsov XX. kongresszusi beszéde szerint: „Paranoiás órült, aki végveszélybe sodorta a Szovjetuniót.” Dudás Józsefet [a forradalmi harcok egyik kommunista parancsnoka] kivégezték.

jan. 20. Az Újságírószövetség is kormánybiztost kapott. Ma vannak a nagy izgalommal várt lengyelországi választások. Megtudtam⁴, hogy Erdei Ferencet⁵ Szerov [a KGB elnöke] tartóztatta le nov. 3-án éjfélkor egy rendkívül kellemes hangulatú és eredményesnek ígérkező tárgyalás közben. 5 napig Tökölön egy pincében tartották. Két gépisztolyos mellette volt állandóan. Minden éjjel 3-kor durva kihallgatás. Alá akarták vele íratni, hogy a forradalomnak nyugati kapcsolatai voltak, Maléter a nyugatiakkal szervezkedett és a magyar semleges-

ség szovjetellenes. Nem írta alá. Öt nap múlva Maléterrel egy autóban vitték a Fő-utcába. Ott jobb dolga volt. Malétert nem látta többé.

jan. 21-22. A lengyel választások az érdeklődés előterében. A képviselők valamivel több mint fele kommunista, a többi parasztpárti, pártonkívüli, katolikus. A lengyel képviselő aránya: 235:222. Gomulka listája tehát bejött. Zelk, Tardos, Lengyel, Varga, Novobáczky és Lócsei írókat, illetve újságírókat letartóztatták. Malétert állítólag halálra ítélték.

jan. 23-5. Pécsi utazás. Oroszok nem láthatók. Megjelent a *Dunántúl* igen szép és érdekes tartalommal. Mint értesültem, 3000 pld-t Budapestre küldtek, de ezek nem érkeztek meg. A Baranya megyei tanács és a járási tanácsok kegyetlenül és törvényellenes kikötésekkel hajtják végre a racionalizálást.

jan. 26. A *Népszabadság* közli, hogy a hat író súlyos államellenes tevékenységük miatt tartóztatták le. A kubai delegátusról szóló közlemény névváltoztatásokkal teljesen ráillik a mi helyzetünkre. S még van pofájuk ilyen szövegeket lehozni!

jan. 27. Zsukov Újdelhiben Nehruval tárgyal. Csou is visszafelé menet Afganisztánon át újból Indiába ment. Erdei Sándort naponta kihallgatják, de még szabad.

jan. 28-31. Általában látszólag uborkaszazon van. Kádárék mindent visszacsinálnak, mégpedig 1953. június előtti állapotra. Az iskolában kijelentették, hogy hittant csak azok tanulhatnak, akik szeptemberben is jelentkeztek. Rendelet viszont nem jelent még meg, csak a rádió és újság közölte. Az oroszot is vissza akarják állítani.

febr. 1. A rádió bement, hogy két gyermeket a többi gyermek sáljukkal felakasztotta, mert nem jelentkeztek hittanra, és szüleik kommunisták voltak. Már csak 0-4 óráig van kimeneteli tilalom. Az egyetemek a jövő héten megkezdődnek. Ochab [1956-ban néhány hónapig a Lengyel Egyesült Munkaspárt első titkára] kijelentette, hogy a lengyel termelőszövetkezeteket teljes erővel támogatják. Tito amerikai útja egyelőre elmarad, az amerikai politikusok egy része erősen támadta Titót.

febr. 2. Biztos forrásból hallottam, hogy négy 13 éves kislány bement Kádárhoz. Közölték, hogy nem foghatja el [őket], mert az összes fővárosi iskolák tudják, hogy ők nála vannak. Követelték az orosz nyelv fakultatív tanítását, mert semmi körülmények között nem hajlandók oro-

Az egri. Zalár József utca a Dobó István tér felé nézve, 1957-ben. (Fotó: Fortepan, Magyar Rendőr)

szul tanulni, és a hittanítás visszaállítását. Kispesten az egyik tanárnőt, aki hajlandó volt oroszul tanítani, a gyermekek hóba csomagolt kövekkel súlyosan összedobálták. A tanerők nem vállalják az orosztanítást ilyen körülmények között.

febr. 3–6. A hittanítást megszüntették, csak az járhat, aki szeptemberben már jelentkezett. Az újabb általuk is támogatott jelentkezéseket visszaszívták. Az egyetem fokozatosan megindult. 4-én az egyetemek közvetlen közelében nem látható helyeken karhatalmiakat vontak össze, hogy az esetleges zavargást megakadályozhassák. Az utcán is sok járőr cirkált.

febr. 7–8. Egri–noszvaji kiszállítás. Egerben láttam egy plakátot. Dec. 10 körül tüntetések voltak, a karhatalmiak többször belelőttek a tömegbe, sőt üldözték a szétfutókat. A plakát szerint a magyar és szovjet karhatalom az ellenforradalmi provokáció következtében életüket veszítették hozzátartozóinak részvétüket fejezik ki /!/ és megtiltják, hogy a temetésen az áldozatok hozzátartozóin kívül bárki is részt vegyen vagy demonstrációt szervezzon. Egerben a középületeken vörös zászló is van.

Ez még a fővárosban sem volt eddig. A Vöröshadsereg útját Ifjúság útjának keresztelték el, és az ideiglenes utcatábla látható több helyen. A vasútról jövő út ideiglenes táblája: Deák Ferenc-u. Hogy a második világháború után minek nevezték, nem tudom, de biztosan valami „demokratikus” neve volt. Most az eredeti Deák utcára visszakeresztelték.

febr. 9. A Demokratikus Német Köztársaságban kereskedelmi tárgyalásokat folytató jugoszláv küldöttségtől azt kívánták, hogy a szerződést miniszter írja alá. Ez az NDK elismerését jelentené, tehát a jugoszlávok visszautasították. A tárgyalás abbamaradt. A küldöttség vonaton akart Nyugat-Németországba menni. Kiszedték őket a hálókocsiból, és repülőgépen egyenesen Belgrádba szállították, nehogy Nyugat-Németországba mehessenek.

febr. 10–17. Látszólag szélcsend. Megjelentek a karhatalom támogatására felhívó falragaszok. A deli karhatalmis mögött egy elvetemült ellenforradalmár látható. A Földtani Intézetnek Ausztráliából küldtek könyveket. Az egyikben egy cédulán ez állt: With sorrow for your nation's troubles S.U.S.S. Kezdik felszerelni „közkívánatra” a vörös csillagot. A *Népszabadság*ban kép jelent meg. A Ganz vagongyárra felteszik a vörös csillagot. A munkások szemében elszántság és öröm: Mindörökre megvédjük a vörös csillagot és zászlót! Országszerte kezdik helyreállítani a megrongált szovjet emlékműveket. A gellérthegy ledöntött mellékalakot áprilist 4-re akarják elkészíteni. Állandó letartóztatások. Az egyetemi hallgatók nemigen látogatják a vonalas tantárgyakat és előadókat. Az Országház pincéje tele van oroszokkal, a többi emelet karhatalmisokkal. Kívülről semmi nem látszik. A Citadellában oroszok vannak, akik vasárnap kinn labdáznak és játszanak a gyermekekkel. A Köbölkúti iskolában küldöttség ment Kádárhoz Maléter érdekében. Hajós-né miatt rengeteg zaklatás. Végül is a XIII. kerületbe igazgatónak helyezték el. A TIT [Tudományos Ismeretterjesztő Társulat] ilyen sorrendben hirdet nyelvtanfolyamot: német, francia, angol, orosz, olasz. Bulgaryin Adenauerhez intézett levelet, mely szorosabb együttműködést kezdeményez. Adenauer visszautasította. Szerinte csak egy nemzetközileg elismert Németország van, s ehhez hozzátartoznak az összes keleti lecsatolt területek is.

febr. 18–23. A *Népszabadság* a helyzet megszilárdulásáról ír. Hruscsov is meglepődésének adott kifejezést, hogy Magyarországon az ellenforradalmat sikerült levágnia a magyar népnek. Az összes csatlósokkal újabb tárgyalásokat folytattak, most a bolgárokkal. Hruscsov kifejezte:

a barátoknak bármikor szívesen segítenek. Itt perek, letartóztatások és kivégzések folynak. Ez utóbbiak nagy része titokban. Az ENSZ nem ismeri el a mostani kormányt, és szavazással döntött, hogy a jelenlegi hivatalos magyar küldöttséget sem ismeri el. Izrael példát vett a Szovjettől, és nem akar biztosíték nélkül kimenni a Gáza-övezetből. Nagy huzavona emiatt. Az amerikaiaknak ez kellemetlen, mert a középkeleti tervük következtében nem akarnak az arabokkal kikezdeni. – A fővárosban és vidéken állandó házkutatások. A megfélemlítés lesz a karhatalmi tevékenység legfőbb célja, meg aztán mindig akad horogra zsákmány. Megjelent a rendelet, hogy az iskolák 14-én az utolsó óra után ünneplik meg március 15-ét.

febr. 24.–márc. 3. Állandóan fokozódó nyomás. Főként vidéken, de a fővárosban is rengeteg lefogás, razzia, a lefogottak súlyos verése (bele is halnak nemegyszer). Főként a diákokat fogják le. Március 15-től való félelemben féktelen terror. Eisenhower állítólag azt mondta, hogy tűrhetetlen, hogy Európában szadista örültek uralkodnak. A valóság valóban ez. Miskolcon az egyetemre kitétték a vörös zászlót és csillagot. A diákok erre fazéktól kezdve nadrágon át sálig minden vörös kitéttek. 500 karhatalmis megszállta az épületet, és tanároktól kezdve diákokig mindenkit összevissza vertek, 72 diákot és 2 tanárt letartóztattak. Másnap megjelent egy újságcikk, mely ezt az eljárást helytelenítette. Az egyetem bezárult. Az utcán is verik az embereket. Ha valami gyanúsat észlelnek, elő a gumibottal. Rengeteg karhatalmis cirkál mindenütt. Sokakat a rendőrség felkeres a lakásán, és megtiltja, hogy március 15-én kimenjenek. Rengeteg házkutatás. Néha egy tömböt közrefognak, és válogatás nélkül mindenütt házkutatás. Tiszta megfélemlítésre dolgoznak, mert maga a kormány fél. Az amerikai és svéd követet kiutasították, mert nem adták át megbízólevelüket. A kormányt t.i. az ENSZ határozat után nem ismerik el. Állítólag a nyugati államokkal rövidesen megszakad a diplomáciai kapcsolat. Állítólag Nyugaton és Amerikában nagyon háborús a hangulat. Adenauer nagyon keményen válaszolt Bulgaryinnak. Újságjaink per sze semmit nem hoztak a szövegből, csak általános utalások voltak. Popovics jugoszláv külügyi államtitkár kijelentette, hogy Sztálin sem tudta őket önálló útjukról letéríteni, Hruscsov sem fogja tudni. A Komszomol vezetőségének határozata korholja: nagyszerű színvonalra milyen áldozatok árán jutottak. Ezért ócsárolják a mai helyzetet. Jellemző okfejtés. Az idegen követségeken lévő magyar állampolgárokat lefogják, faggatják, és csak egy-két nap múlva engedik ki.

márc. 5. A várban az új pénzügyminisztériumban lévő diákotthont 5 riadóautóval érkezett karhatalmisok megszállták, mindenkit igazol-

tatnak a déli órákban. Az ifjúság, népünk jövője. Szépen bánnak vele, mert nem akar „boldog” lenni. A kormányt valóban a legszélesebb nemzeti alapon, szakemberekkel egészítették ki. Biszku Béla belügy, Révész Géza hadügy, Kállai Gyula művelődésügy és Doleschall Frigyes zsidókórházi főorvos egészségügy.

márc. 6–12. A nyomás egyre fokozódik. Lefogások, házkutatások, igazoltatások napirenden. A legképtelenebb ürügyekkel kísérik be az embereket (pl. tárcájában külföldi címet találnak). A nyugati műszaki zár újból megvan. Gyönyörűen készítik elő a nemzeti ünnepet. Sem újságot nem érdemes olvasni, sem rádiót hallgatni.

márc. 13. Éjjel [Karátson] Gáboréknál házkutatás, és őt is elviszik. Az egyetemen is letartóztatások. A hallgatók nem jönnek be órára, így az előadást megtartani nem tudom. A hatóságok mindent elkövetnek, hogy mindenki „ünnepi hangulatban” legyen. Állandóan gyötrik és zaklatják a járókelőket, razziáznak fényes nappal az espressókban. Délután nagy felvonulás a karhatalmisok részéről géppuskás autóoszlopban, hogy a nép lássa, hogy védik az ellenforradalom ellen. Gézáék iskolaigazgatója múlt szombaton azzal fenyegette a gyerekeket, hogy aki hétfőn 3/4 8 előtt az iskola előtt van, azt a karhatalom elviszi.

márc. 14. A karhatalom megszállja az egész várost. Kapualjakban, padlásokon géppisztolyos és géppuskás osztagok vannak. Állandó riadóautók és igazoltatás. Éjjel a körtéren olyan forgalom volt, mint nappal. A rendőrség nyüzsgött.

márc. 15. A város ostromállapotban van. Úgy látszik, hogy provokációt akarnak. Megjelent a hírhedt 1919-i plakát: Te sötétben bujkáló, rémhírterjesztő ellenforradalmár reszkes! Ez a kormány március 15-i ajándéka a népnek. Iskolai szünet. Csak középületeken, közjárműveken van vörös zászló. Lakóházon vörös zászló úgyszólván nincs. Olyan nemzetiszínű szegélyű plakátok jelentek meg, melyek kisajátítják a jelenlegi rezsimnek 1848-at. Kiadták a Kossuth-díjat: Kodály, Haynal, Szabó-Lőrinc, Medgyessy, Németh László, Borsos Miklós, Wendt, Gillemot, Fülöp Lajos, Dávid Gyula és egy csomó tudós. Majdnem mind értelmiségi kapott, hogy lássa a világ, hogy mennyire értékelik a kultúrát. A Múzeum tömve van katonákkal. A Múzeum körúton és a Calvin téren a járművek nem állnak meg. A Kiskörút tele karhatalmival. Még a Mészáros utcán is igazoltatják az autókat. Az emberek majdnem mind jelvénnyel és nemzetiszínű szalaggal járnak.

Plakátok és a Belgrád rakpart – Irányi utca sarok, háttérben az Erzsébet híd budai hídfőjének maradványai. (Fotó: Fortepan, Nagy Gyula jóvoltából)

Révai József múlt heti cikke teljes visszamenetelt jelent. Mintha Gerő visszatérését készítené elő. Szijártó állítólag napokon belül újra építésügyi miniszter. Révai cikke hajmeresztően pimasz és aljas.

JEGYZETEK:

¹ Uzina Industrială de Lemn azaz Faipari Üzem.

² Lehoczki Attiláról, Lehotai Árpád fiáról, a nem sokkal később Amerikába „diszsidált” orvostanhallgató társbérletéről van szó, akinek a szintén orvostanhallgató felesége, Mona Judit, Mona Ilona szociális testvér és zenetörténész húga, a Corvin-közből a sebesülteket látta el. Ezt, a családi emlékezetben élő emlékünket az 1990-es években Pongrácz Gergely is megerősítette.

³ Feltehetően Kozák Károly régésze, a Várgondnokság munkatársáról van szó.

⁴ Az információ forrása Dezső Lóránt csillagász, apámtól úgy hallottam, hogy Erdei Ferenc sógora. Dezső Lóránt a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen apám kollégája volt.

⁵ Ekkor miniszterelnök-helyettes és a november 3-án éjjel Tökölön a szovjet csapatok kivonásáról Maléter Pál vezetésével tárgyaló kormányküldöttség tagja.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

1956 ÉS A MEGTORLÁS FEKETE KÖNYVE

Zétényi Zsolt

1956 és a megtorlás fekete könyve címmel összefoglaló jellegű, ám részleteiben is önállóan olvasható fejezetekből felépített könyvet tett le asztalunkra Jobbágyi Gábor, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem polgári jogi jogászprofesszora.

Miért ír a büntetőjog tárgyköréhez közelebb lévő művet egy polgári jogász, különösen akkor, amikor tudható, hogy erről az időszakról tanulmányok és könyvek százai, de valószínűleg ezrei léteznek már?

Huszonöt éve írja ezt a könyvet a szerző. Egyes részei meg is jelentek önálló könyvben vagy tanulmány formájában, mint pl. az *Ártatlan vagyok* 2007-ben, vagy *Az élet és igazság védelmében* 1998-ban. Nemkülönben az ugyancsak 1998-ban megjelent *Ez itt a vértanúk vére* című, több '56-os pert feldolgozó munkája. Szólhatunk a Kairosz Kiadónál 2012-ben megjelent *Provokáció? – Az 1956-os forradalom kezdetéről* című könyvéről is. Amint a szerző is felteszi a kérdést: miért foglalkoztatja ennyire 1956 és a megtorlás, mi is keressük a választ, és meg is találjuk ebben a könyvben.

Igaz, hogy ezres nagyságrendűek a világraszóló szabadságharcunkkal, legújabb kori nemzetté kovácsolódásunk sarkalatos eseményével foglalkozó tanulmányok és más írások, de ha tovább szűkítjük ezt a kört, s a kifejezetten jogász szemlélettel megírt könyveket keressük, századára csökken a rendelkezésre álló ismeret. Fél kézen megszámolható, hogy hány jogász foglalkozott és foglalkozik, elkötelezett szenvedéllyel, 1956 tényeivel és jogászai értékelést kívánó eseményeivel. Történések uralják ezt a terepet, s láthatólag nem okoz gondot nekik a jogi kérdések sokasága, nem kiáltanak hozzáértő jogászai elemzések után.

'56-os szakirodalmunkat jellegzetes történelmi pozitivizmus jellemzi. A szerzők előszeretettel idéznek korabeli okiratokból, jegyzőkönyvekből, esetenként hivatkoznak egymás tanulmányaira. Kevésbé találkozunk azonban olyan tanulmányokkal, amelyek a történések társadalmi-politikai-közjogi-büntetőjogi összefüggéseit mutatják meg, tehát olyan területet is érintenek, amely már a kutató képzelőerejét, kombinatív képességét, politikai-történelmi-jogi széles értelemben vett műveltségét és az igen terjedelmes szakirodalom ismeretét feltételezi. Így azután kevés elemzéssel találkozunk a szovjet–magyar kapcsolatok kérdéskörében a szovjet párt döntéseinek a magyarországi történelmi fordulatokra gyakorolt hatásáról, a szovjet tanácsadók és titkosszolgálat szerepéről a magyarországi eseményekben, a szovjet és magyar döntések és események kapcsolódásairól, mozgatórugóiról.

A szerző is megemlíti, hogy igen értékes, széles körű visszaemlékezés-irodalom áll rendelkezésünkre, hogy csak a jéghegy csúcsát említsük: Nagy Imre, Kopácsi Sándor, Hegedűs András, Szűcs Miklós és mások emlékirataiban. Igen sok és értékes tartalmat rejtenek a különböző oral history körbe tartozó visszaemlékezések, akár a hang- és videóanyagok, akár a rögzített

visszaemlékezés-kötetek sorára gondolunk. Jól ismert az ENSZ-nek a magyar ügygel foglalkozó különbizottsága, e különbizottság vizsgálati eljárása és jelentése. Mégsem olvasunk mindenre kiterjedő, részletes elemzést e jelentés keletkezési körülményeiről, tartalmának a korabeli politikai eseményekkel való összefüggéseiről, a diplomáciai jelentéseknek és a számos külföldi kutató publikációjának rendszeres feldolgozásáról.

Jobbági Gábor – összehasonlítva ténykedését a szerzők és források többségével – akár revizionista jogtörténésznek is titulálható volna, ha ez a jelző nem csak a történettudomány területén lenne elfogadott és bevett. A revizionista jelző természetesen mindig másoktól származik, azoktól, akik magukhoz képest elhajlónak és az uralkodó iránytól olyannyira különbözőnek tartanak egy szellemi teljesítményt, hogy azzal nem kívánnak közösséget vállalni. Ez a megbélyegzettség szerencsére nem mondható el szerzőnkéről, ám az sem, hogy az '56-os irodalom többi szerzője ne illették bíráló megjegyzésekkel munkásságát.

Napjainkban több múltkutató intézet feladatkörébe tartozik e történeti korszak kutatása és dokumentálása, és jelenleg nem sokak által ismert és olvasott tanulmánykötetek kiadása. Ezek a könyvek és tanulmányok azonban egy-egy részterülettel foglalkoznak, és aligha találkozunk olyannal, amely a forradalom előzményeivel, a győztes forradalommal, a megtorlás eseményeivel, a forradalom és a megtorlás áldozatainak számával és ezen a körön belül egyes sarkalatos jelentőségű vagy ismertségű perek részletes megismertetésével foglalkozna, s tenné ezt egyetlen kötetben. A könyv bírálatának nehézsége ebből is származik, hiszen a teljes könyv elemzése az egész 1956-os történetnek, a kapcsolatos szakirodalomnak ismeretét és azt feltételezi, hogy a bíráló eme terjedelmes tudásanyagának az ismertetendő könyv tartalmával történő egybevetésére vállalkozik.

A könyv az 1956-os szabadságharc legfontosabb eseményeit és összefüggéseit a sortüzekre is kiterjedően mutatja meg, s a perek elemzése a nem jogászok számára is jól követhető, érthető, világos, konkrét. Pontosan tájékoztat a történésekről és a szerző következtetéseiről.

Az egy kötetben létnek számos előnye van. Először is képet kap az olvasó az '56-os szabadságharc és megtorlás egészéről úgy, hogy a leglényegesebb részleteket is módja van megismerni. Minderre egyetlen könyv alapján is jó eséllyel vállalkozik. Másodszor egy jogász elemzését olvashatjuk, s így az eseményeknek nemcsak történeti, hanem jogtörténeti és büntetőjogi értelmezését és elemzését is megkapjuk. Ez a ma létező tanulmányok döntő többségében nem található meg. Harmadsorban a szerző karakteres, ám a dolog természeténél fogva egyszemélyes ítéletei ugyanúgy, mint más szerzőké, tartalmazhatnak vitatható elemeket. A vitatható elemek azonban nem teszik homályossá a könyvet, ellenkezőleg, árnyalják a mondanivalót. Az olvasó jól meg tudja különböztetni a szerző véleményét és a tényeket, ezáltal világos képet kap a történésekről. A jogász és történész eszközök együttes alkalmazása, összehangolása korunk '56-os kutatásának kardinális kérdése. Sajnos a kutatóintézetek többnyire nem találják meg a kétféle megközelítés megfelelő harmóniáját, sajnálatosan a jogász megközelítés szenved csorbát a történész eszközökkel szemben, vagy azokhoz képest.

Amit a jogász és egyben jogtörténész szerző megtehet saját munkásságában, amint ezt láthatjuk például Kahler Frigyesnél, azt több ember együttműködése esetén, több személy közös munkája során meg kéne valósítani a múlt kutatá-

sában. Emlékeztetünk arra, hogy a kilencvenes évek elején létezett az Igazságügyi Minisztérium által létrehozott Történeti Tényfeltáró Bizottság, melynek Kahler Frigyes volt a vezetője, de voltak történész tagjai, és ugyanebben az időben indult az 56-os Intézet, más háttérrel és érdeklődési iránnyal. A Tényfeltáró Bizottság jó tapasztalatát sajnos nem követték az utódok, és napjainkban, amikor az Alaptörvény által felállított Nemzeti Emlékezet Bizottsága rendelkezik a legnagyobb lehetőségekkel és hatáskörrel, megítélésem szerint változatlan feladat a jogászai és történészi együttműködés példás alakzatának kialakítása.

A könyv tanúbizonyságot tesz a szerző szinte polihisztorsághoz hasonlítható tájékozottságáról a vizsgált és ismertetett történeti és jogi területet illetően. A könyv jól jegyzetelt, a jogirodalom és történeti irodalom széles skálájú ismeretét nyújtja, az olvasó által is követhetők a szerző gondolatai a lábjegyzetekben is. A könyv nem kis részben a megszokottól eltérő, más 1956-ot ismertet meg az olvasóval, mint amilyent egyéb forrásokból megismert, mindazonáltal a történések lényegét illetően nem látunk szögesen ellentétes megállapításokat. Nem úgy a történések mögötti mozgatórugók és háttér elemzésekor.

A szerző ismételt hivatkozik a háttérőrökre, beismernie, hogy utalásai mögött megfelelő bizonyító adatok nincsenek. Ám vannak olyan vélemények és tények, amelyek feltevéseit valószínűsíthetik. Gondolunk itt arra az elgondolásra, hogy a forradalom kirobantása előre kitervelt volt, illetve hogy a tömegeket a sortüzek helyszínére csalták, ami azért történhetett, hogy a tragédiákkal járó népi felháborodásra keményvonalas kommunista-sztálinista választ adhasson a magyarországi és/vagy szovjet pártállam.

Az egyik rendhagyó megállapítás szerint a forradalmat KGB-módszerrel robbantották ki, amelyet Andropov budapesti nagykövete dolgozott ki. Ennek az a forgatókönyve, hogy a kiélezett társadalmi feszültségek, ellentétek, a destabilizáció során a KGB fegyverrel látja el a radikális mozgalmakat, a kirobbanó polgárháború átmeneti erőszakos hatalomátvétellel jár, amelyre válaszul a legmegbízhatóbb kommunisták átveszik a hatalmat, és visszaállítják a „rendet”, immáron az általuk kívánt formában, és nem vitásan egy baloldali diktatórikus fordulat jegyében. Idézi Nagy Imre *Snagovi jegyzetek* című, 2006-ban kiadott feljegyzéseit, melyek szerint „*mint Poznan, úgy Budapest a sztálinizmus fő képviselőinek provokációja, nemzetközi méretű akciója volt [...] a sztálinista katonai diktatúra bevezetésére és indokolására*”. A szerző ezt az elképzelést számos más fejtegetést idézve kívánja alátámasztani, Szabó Zoltán népi író emlékezéseire is hivatkozva. Ismerteti Szűcs Miklós ezredes visszaemlékezéseit, aki szerint Tyihonov szovjet tanácsadó már október 23-án 17 órakor jelentette, hogy imperialista erők ellenforradalmat robbantottak ki a magyar fővárosban, a rendet helyre kell állítani. Majd felhívta a Varsói Szerződés főparancsnokát, hogy engedélyezze egyes vidéki katonai erők bevonását.

Nem kétséges, hogy a szovjet katonai erő beavatkozására a Varsói Szerződés egyáltalán nem adott lehetőséget, a Magyarországon való nagy létszámú haderő állomásoztatásának sem volt jogi alapja.

A szovjet vezetés 1956. július 20-án különleges hadtestet állít fel, a haditerv a *Hullám* nevet viselte. Beindítására a „Kompassz” jelszó szolgált, a célja a közrend helyreállítása a magyar territóriumban, mégpedig úgy, hogy 3–6 óra alatt kellett volna elfoglalni az ország és Budapest legfontosabb objektumait. Az is tény, hogy KGB-ügynökök érkeztek Magyarországra azon túl, hogy je-

Igazoltatás kijárási tilalom alatt. (Érdekes Újság, 1956. december 29.)

lentős számú szovjet tanácsadó is tartózkodott elsőrendűen a Honvédelmi Minisztériumban. S ami a legfontosabb, október 23-án Kopácsi Sándor találkozik Szerovval, a szovjet KGB főnökével Piros László belügyminiszternél.

A szerző állítja bizonyos visszaemlékezésekre hivatkozva, hogy a polgári lakosság felfegyverzése szándékos volt az ÁVH részéről. Am azt is rögzíti, hogy végül is az események meghaladták a provokáció tervét, amely összeomlott a felkelés méretei és ereje következtében, magyarán nem történt meg a baloldali fordulat rövid időn belül való végrehajtása. Így tehát a felkelők nem félrevezetett emberek voltak, biztos bukásra ítélve, hanem egy súlyos elkeseredés állapotában kitört szabadságharc résztvevői, akiknek nem kellett tudniuk és előre látniuk a bukás szükségszerűségét.

Az események ennél bonyolultabbak voltak, de kétségtelen, hogy a végeredmény olyan volt, mintha az egész folyamat a provokáció kitervelőinek ellenőrzése alatt állt volna, ami egyéb adatokra és körülményekre figyelemmel egyáltalán nem igazolható. Gondoljunk különösen az első szovjet beavatkozás után igen erős fegyveres ellenállásra, aminek következtében kivanták a szovjet csapatokat Budapestről.

A szerző meggyőzően bizonyítja, legalábbis a valószínűség magas fokán állítja, hogy Nagy Imre Snagovból, Szabó Zoltán Londonból, ezenkívül orosz szakemberek és az ENSZ munkatársai, valamint különbizottsága azt a véleményt fejezte ki, hogy előre kitervelt folyamat zajlott. Ezt a magunk részéről életszerű feltételezésnek tartjuk azzal, hogy a folyamat a szerző által is elismerten egy ponton meghaladta az eredeti tervet, a szabadságharc túllépett az elképzelhető provokációs célokon, így méltán világtörténeti jelentőségű eseménnyé vált.

A szerző szól a Rádiónál 1956. október 23-án történekről. Határozottan rögzíti, hogy szinte minden irányadó vélemény szerint a fegyvertelen tömegbe lőttek bele. A Rádiónál a szerző szerint és a hasonló adatok alapján megállapítható módon kb. 20.30 órától bizonyosan lőtték a fegyvertelen tömeget tűzparancs nélkül, számos halott és sebesült áldozattal. A tűzparancs kiadása valóban később, kb. 22.30 órákor történt, amikor a még mindig fegyvertelen tömegre sortüzet adtak le. Ezután 24.00–1.00 óra között megkezdődött a Rádió ostroma, ami a Rádió elfoglalásához vezetett.

A szervezett provokációt, bizonyítottságát nem látjuk világosan, amint azt sem, hogy – amint a könyv helyesen mutat rá – mi lehetett a szovjet haderő szerepe a sortüzekben. Tény, hogy Székesfehérváron, Örkényben kizárólag a szovjetek lőtték a tömeget, míg a Honvédelmi Minisztérium előtt, a Kossuth téren és Salgótarjánban közösen követték el a súlyos bűncselekményt. A sortüzek első szakaszának (október 23. – október 28.) nem tudható a célja, de az volt a hatása, hogy a felbőszített tömeg által végrehajtott népi tételek indokul szolgáltak a november 4-i hatalmas erővel indított szovjet támadásra. A sortüzek második szakasza (dec. 5. – január 11.) az ellenálló nemzetet akarták megtörni, s ez végül is sikerült.

Fontos része a könyvnek az áldozatok számával kapcsolatos, amely rámutat, hogy a hatalom a korabeli statisztikai közleményekben csökkenteni igyekezett a halottak számát, A Kossuth téri vérengzés esetében például a Fehér Könyv 22 halotról ír, miközben a reális szám valószínűleg 800–1000 fő.

A könyv összegezve megállapítja, hogy az 1956. október 23. és 1957. január 11. között leadott kb. 80 sortűz központilag, előre megtervezett és végrehajtott volt. A nemzetközi és a magyar jog szerint a sortüzek el nem évülő háborús és emberiség elleni bűncselekmények, melyek felderítését és a felelősök megállapítását a magyar jogszolgáltatás a kilencvenes évek második feléig szabotálta, holott erre a jogi lehetőségek megvoltak.

A szerző is idézi a salgótarjáni sortűzügy ítéletének indokolását dr. Strausz János bíró, későbbi alkotmánybíró tollából: *„Bár a vádmonopólium folytán az ügyészség jogkörébe tartozik annak eldöntése, hogy kivel szemben lát indokot vagy alapot a vádemelésre, mégsem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az 1956-os vérontásokért és megtorlásokért kétségkívül felelős, életben lévő politikai és katonai vezetők ellen soha senki sem kezdeményezett törvényes felelőségre vonást, és erre még a jelen ügy kapcsán sem került sor.”* (Fővárosi Bíróság 1995. január 31., ítélet.)

A könyv ismerteti a jelentősebb sortüzek jogtörténeti tényeit (a HM előtti sortűz, a Kossuth téri sortűz, a mosonmagyaróvári és a salgótarjáni sortűz; 1956. október 24-étől 1956. december 8-ig). Igen részletes elemzést ad a megtorlás koncepciók pereiről, így Dudás József és Szabó János elíteltetéséről, Földes Gábor és társai büntetőügyéről, Mansfeld Péter és társai, Fáncsik György és társai, Szirmai Ottó, Angyal István és társai elíteltetéséről, nem utolsósorban Tóth Ilona, az orvosi kar mártírja ügyéről.

Esetlegesen kiragadva megemlíti Mansfeld Péter ügyét, amely a könyv szerint is súlyosan politikai koncepciójú eljárás volt, a „Pesti srácok” elrettenítése végett, amelyben a fő vádpontok, így a szervezkedés vagy az emberölés előkészülete bizonyítatlan volt. Mansfeld Péter életét áldozta a szabadságért, megmentette vádlott-társa életét azzal, hogy magára vállalta a vezető szerepet. Ezzel az önfeláldozás és hazaszeretet példájává vált.

A Köztársaság téri kommunista pártház ostromában való részvétel miatt a szerző becslése szerint a különböző perekben 30 főre tehetjük a kivégzettek számát, Eörsi László művere is figyelemmel. A Fánicsik György és társai ellen folytatott eljárás ennek a megtorlóssorozatnak szinte maradék ügye volt. A terjedelmes peranyagból levonható egyik következtetés az, hogy Fánicsik György elsőrendű vádlott minden valószínűség szerint nem vett részt a harcokban, sőt döntő szerepe volt a pártházat védő két személy életének megmentésében. Ennek ellenére halálbüntetéssel sújtják és kivégzik. A perben, mint más perekben is, tudatosan vegyítik a harcok résztvevőit a nem cselekvő mellékszereplőkkel, hogy e mellékcselekvőket is súlyosan elítélhessék. A fiatalokúakra vonatkozó hatályos szabályokat is semmibe veszik, mármint azokban az esetekben, amelyekben tilos volt fiatalokúak halálra ítéltése. Amint tudjuk, Mansfeld Péter esetében – szervezkedés kezdeményezése esetén nem volt tilalmazott a halálbüntetés kiszabása – nem sértettek formális jogot, de súlyosan megsértették az emberiség és igazságosság elveit.

Az iratokból képet kapunk Szirmai Ottó dramaturg, a Rádió párttitkára és Angyal István, a Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka büntetőügyéről és megaláztatásáról, mi több, meghasonlásáról, ami Földes Gábor esetében is hasonló volt. Az eljárás viszontagságai által megviselt ember saját kommunista múltját, zsidó származását úgy éli meg, hogy szinte kívánja a halált a büntetőeljárás során a terhére felsorakoztatott tények és koholmányok kavargásában. Szirmai Ottótól fontos adalékokat tudunk meg a Rádió ostromáról, amikor megerősíti azt aényt, hogy a Rádió őrsége fegyvertelen tüntetőkkel szemben alkalmazott fegyvert. Angyal István ténykedésével kapcsolatban feltárul a Tűzoltó utcai csoport és Angyal kapcsolata Kádár Jánossal, s mindkettejük kapcsolatrendszere az írókkal, így Obersovszky Gyula *Élünk* című újságjának előállításával.

A szerző visszatérő gyanúja és következtetése az, hogy az ítéleteket nem az eljáró tanács hozta meg, hanem csupán rövid ismertetés történt, majd az ítélethirdetés után fogalmazták meg a részletes „indokolást”. Az sem kedvezőbb változat, hogy az ítéleteket előre megkonstruálta a politikai nyomozó szerv, s ehhez igazodott az eljáró bíróság. Valószínűnek tartja, hogy az érdemi döntéseket egy eddig föl nem derített tényleges döntéshozó intézmény hozta meg, s a bíróságok csupán szócsövei voltak ennek a háttérben maradó ítélkező szervezetnek. Szinte természetes, hogy ilyen bizonyítékokat nem találunk a levéltári iratokban, bár azt tudjuk, hogy a politikai koncepciót a belügyminiszter, az igazságügyi miniszter, a legfőbb ügyész mindenképpen, s bizonyára a Legfelsőbb Bíróság elnöke is jóváhagyta. Így ennek a kritikai meghatározottságnak felelt meg a 103/1958. IM-BM-Legf.U. közös utasítás (amely titkos volt), ez megyénként bizottságot állított fel a megyei párttitkár (első titkár) vezetésével. A bizottság tagja a megyei rendőr-főkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke. Ez a bizottság minősített és döntött arról, hogy ki az, aki forradalmi tevékenysége miatt bíróság elé állítható vagy ki a „megtévedt munkás- és dolgozó paraszt származású személy”, akinek „kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye” miatt nem kell bíróság elé állnia. Ez a bizottság döntött arról is, hogy „az osztályidegen, osztályellenség, huligán és a szokásos bűnöző” körébe tartozó személyek számára megnyitja az utat a felelőségre vonáshoz, s mi több, a bitófához.

Három vonatkozásban vitatkozunk a szerzővel, ám egy valódi vita meghaladná egy recenzió kereteit. Nem mondhatjuk, hogy a szerző bizonyos állításainak ellenkezője az igaz, csupán az árnyaltabb elemzés lehetőségére hivatkozunk.

Tóth Ilona büntetőjogi ártatlansága vitathatatlan, személye is rokonszenves, a szabadságharc egyik nélkülözhetetlen, emblemikus személyisége. Az a beállítás, illetve feltevés azonban, amely szerint a Domonkos utcai szüségkórházban nem öltek meg senkit, s Tóth Ilona nem bírt tudomással sem egy elkövetett emberölésről, részünkről büntetőjogi szemlélettel tényként nem fogadható el. A szerző (és az ugyanezt az álláspontot nagy kutatási háttérrel képviselő M. Kiss Sándor és Kiss Réka) egyik ténybeli változata ez, amely nem követhető büntetőjogász logikával. Ez már a feltevések világa, megengedve, hogy talán közel van az igazsághoz, ám az általunk ismert adatok alapján most még nem így látjuk. Az ügyet árnyalhatja annak az 1994-es eredménytelen perújítási nyomozásnak az anyaga, amelyet a Legfőbb Ügyészség rendelt el, s amelyet a szerző is megemlít, s amelynek tartalmát nem ismerjük. A kezdeményezést az ügyészség elutasította.

Szólunk arról is, hogy *a nemzetközi jognak az igazságtétel non plus ultrájaként való felfogása, amelyet a szerző szakvéleménye segített, szükséges, de korántsem elégséges feltétele volt a tisztességes büntetőjogi elszámoltatásnak*. A kormány, amely a szavak szintjén támogatta az önkényuralmi bűncselekményekért való felelősségre vonást, amely azonban egyetlen saját előterjesztést sem tett a magyar jog alapján való felelősségre vonásra – ami kétségkívül szélesebb kört érintett volna –, a Zétényi-törvény megsemmisítése után villámgyorsan kihátrált ebből az ügyből a nemzetközi jog irányába. Pedig – bizonyítékaik vannak erre – voltak még lehetőségek, nemzetközi támogatás lett volna a legnagyobb szaktekintély, a nagy német büntetőjogász Jescheck professzor részéről egy, a magyar jog alapján elkészítendő újabb törvényhez. Mindez nem csorbítja a szerző érdemét a nemzetközi jogi megközelítés szakvéleménnyel történt megindokolása tekintetében.

A harmadik vitatható terület az áldozatok számának kérdése. Teljes mértékben egyetértünk azzal, hogy a halotti anyakönyvek és az állami statisztikák elégtelenek a valós szám adatok megállapítására. Azt is elfogadjuk, hogy a pontos adatokat sohasem fogjuk megismerni.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc halottainak számát a könyv szerint jóval magasabbra lehet *becsülni*, mint a forradalom után közölt – és napjainkig nem cáfolt – kb. 3000 halottat. Számbeli becsléseit a korabeli statisztikákon kívül az (1990-ig nagyrészt titkos) anyakönyvezett halottak számából, a felderítetlen események halottaiból és a visszaemlékezésekből állította fel.

A korabeli titkos statisztika szerint becsült 19 000 sebesült helyett ezt a számot 60 000 és 70 000 közé teszi, és a közülük meghaltakat 7-8 ezerre.

Az eddigi feldolgozások nem választották külön a polgári lakosság és a felkelők áldozatait. A könyv becslése szerint a polgári lakosság halottainak számát 8–10 ezer főre tehetjük, beleértve a sortüzek, az orvlövészek áldozatait és a romok alatt meghaltakat.

A felkelők halottainak számát 6-8 ezer főre becsüli, megjegyezve hogy a megtorlások során nemcsak a magyar bíróságok ítéletei alapján kivégzettek számát kell figyelembe venni, hanem az ismeretlen helyszínen vagy menekülés közben agyonlőttöket, nemkülönben a szovjet statáriális bíróság

által kivégzettek, továbbá a bírói ítélet előtt vagy a büntetés-végrehajtás során meghaltak számát.

A magyar katona halottak számát és a szovjet katonai veszteségeket együttesen 5-6 ezer főre becsüli.

Megállapítja, hogy az 1956-os forradalom és a megtorlás áldozatául esett 20 000 halott közül 6-7 ezernek az adatait ismerhetjük. Utal arra, hogy 1956-ban és a megtorlás során számos tömegsír keletkezhetett, amelyek jelentős része a mai napig valószínűleg feltáratlan.

Véleménye alátámasztására két, külföldön megjelent adatot közöl. Kiss Sándor, az ENSZ Különbizottsága előtt „több mint 20 000” áldozatról szól. A külföldi csapatok vesztesége szerinte 3500 vagy valamivel több lehet.

Egy hivatkozott német történelemkönyv az 1956-os forradalom magyar áldozatainak számát 20 000 főre, a szovjet katonákét 1500-ra becsülte. Ezeket a számokat lehet vitatni, a szerző is utal a bizonytalansági elemekre, ám biztosan nem elégedhetünk meg a korabeli statisztikai adatokkal, elég arra utalnunk, hogy a szovjet fegyverek által megölt katonákat is az „ellenforradalom áldozataiként” tüntették fel. Az adatok sokféleségére utal, hogy Horváth Miklós szerint például a Budapesten folytatott harcok következtében 1945 fő vesztette életét, az erőszakszervezetek 423 tagja halt meg, a szovjetek 2260 fős veszteségről, 584 halotról számoltak be.

A mű számadatai helyenként talán túlzottak, becslései szempontjait is megismerve a becsült szám némi mérséklését látjuk indokoltnak az összes áldozat számát illetően. Ez természetesen képzelőerő és realitásérzék arányának kérdése is.

A könyv tényekből és a szerzőnek a tényekből levont következtetéseiből épült fel oly módon, hogy a szerző nem téveszti, nem keveri össze a tényeket a saját következtetéseivel. S mi több, következtetéseinek feltevés jellegére is utal ott, ahol ez indokolt. Minden szerzőnek joga van erre mindaddig, amíg a tények tények, a feltevések feltevések, az okszerű következtetések okszerű következtetések maradnak. A könyv becslületére legyen mondvá, nem téveszt meg az embereket az előbbi megkülönböztetés összemosásával.

Jobbági könyvének erénye, hogy átfogja a szabadságharc egészét, annak legfontosabb előzményeit, és a megtorlás tényeiről megfelelő képet nyújt. Ha valaki semmi mást nem olvas el 1956-ról, csak ezt a könyvet, akkor is megközelítőleg hiteles, átfogó – s ami nem gyakori a harcok irodalmában – jogász szemléletű képet alkothat a történésekről és a nagyobb eseményekről. Egyetlen könyv sem adhat egyedül teljes hitelességű képet erről a sok fénytörésű történetről, Jobbágié sem kivétel. Mégis: nem tudunk hasonló műfajú átfogó, jogász írta műről.

A szöveg kiválóan tükrözi a terjedelmes szakirodalom ismeretét, irodalomjegyzéke és hivatkozási apparátusa pontos, lényegretörő. Kiváló erénye, hogy a szerző elkötelezett témája iránt, elszenvedője volt gyerekként a megtorló szovjet ágyútűznek, távol áll tőle az egyrészről–másrészről ál-tárgyilagosság. Elkötelezettsége azonban nem elfogultság, a tényeket ugyanúgy becsüli, mint tárgyát. Jogász szemléletéhez jól társul a hozzáértés és a képzelőerő, ami kiváló eszköz – a továbbgondolás útján is – a történeti és jogi igazság megismeréséhez.

A könyv azoknak is ajánlható, akik tudni szeretnének, de nem kívánnak belemélyedni '56 irodalmába. A könyv olvasásával ugyanis észrevétlenül

ott találja magát 1956 véres, ám mégis emelkedett, a szabadságért és emberi méltóságért nálánál százszorta nagyobb hatalommal szemben kiálló nemzet szellemiségében, a kor mámoros levegőjében.

(Jobbágyi Gábor: *1956 és a megtorlás fekete könyve*. 2016, Kairosz kiadó, 443 oldal)

KOCSIS ZOLTÁNRA EMLÉKEZÜNK

Interjúrészlet a Nap Kiadó készülő kötetéből

Juhász Előd

KOCSIS ZOLTÁN: De én igazán a Bartók *Mandarin*ról akartam beszélni, amit nemsokára csinálunk, a *Kékszakállúval* együtt, egy új, izgalmas rendezésben, azt mondanám. Káel Csaba lesz a rendező, és azért mondom, hogy izgalmas, mert én ezeket a rendezéseket már nem tudom követni, szóval nem akarok itt titkokról fátylakat föllebbenteni, de aki látta ennek a technikai próbáját, az meglepetéssel vehette észre, hogy Judit, valamikor a darab folyamán teherbe esik a *Kékszakállútól*. Most azt hiszem, hogy erre irányuló rendezés még nem volt, hacsak valaki nem látott ilyet, mert nagyon sokat megy most már a világ operaházaiban. Valóban egyébként van egy olyan rész a darabban, mármint a *Kékszakállúban*, ahol elképzelhető, hogy létrejött közöttük az a kapcsolat, amiből a gyermek megfogant, és ez, egészen pontosan a hetedik és a nyolcadik? jaj, mit beszélek? nyolcadik? – ez már öregkori dementia, szóval a hatodik és a hetedik kapu között van.

JUHÁSZ ELŐD: *Miért mondasz kaput? A múltkor is így mondtad.*

KZ.: Ajtó. Hát, mert a léleknek kapuja van.

JE.: *Inkább kapuja van, mint ajtaja? Balázs Bélánál, vagy még korábban?*

KZ.: Nálam. El lehet ezen vitatkozni, de ez körülbelül olyan vita lenne, mint hogyha elkezdenénk azon vitatkozni, hogy most bulgár, vagy bolgár.

JE.: *Igen, mert van, aki így mondja, van, aki úgy mondja. De ez azért mélyebb téma, mert a lélekről van szó.*

KZ.: Igen. Szóval, amikor a hatodik ajtó föltáruul, és látta már a *Könnyek tavát* is, és ahhoz nem kell valami nagy magyarázatot fűzni, hogy kié ez a sok könny, akkor Judit számára teljesen világos, hogy a hetedik kaput soha nem fogja kinyitni, hacsak előtte meg nem történik a szerelemnek a fizikai része, vagy vetülete. És ez valóban meg is történik, de valami rettenetes sötét harmóniákkal. Játsszam ezt is? Tulajdonképpen énekelni kéne, tehát azt éneklei a *Kékszakállú*, elébe megy a dolognak, hogy „Az utolsót nem nyitom ki!” És akkor van egy ilyen háromtrombitás megszólalás, tulajdonképpen domináns akkordnak is tekinthető az a-mollhoz. Ez éppen a-mollban van. Ez is nagyon fontos, hogy a-mollban van, és ha jut még időnk egyáltalán a *Mandarinra*, akkor beszélnek még sokat a 12 hangról. És azokról a tritonus, illetve a tritonus

közötti kisterc-relációkról, amire Bartók zenéje épül. Egyrészt, amire Bartók zenéje épül, másrészt, hát az általános zenekultúrában is rengeteg példa van.

Tehát a-mollban vagyunk, egy fisz-moll darabban, tulajdonképpen nevezhetjük a *Kékszakállút* fisz-moll darabnak, mert hiszen: (zene). Na, most visszatérve a-mollba: (zene). „Nem nyitom ki.” „Kékszakállú, szeress engem!” (zene). E-dúr, D-dúr. És itt ez a lényeg, ami most jön: (zene).

Ezekkel az akkordokkal lesz tökéletes boldogság – annak érzem. Itt, ezen a ponton: „Nagyon szeretsz Kékszakállú, te vagy várom fényessége, csókolj, csókolj, sose kérdezz!” Itt, ezen a ponton elképzelhető, de csak ezen a ponton. Itt vannak tulajdonképpen a legközelebb, hogy aztán úgy szétmenjenek, hogy soha többet...

JE.: *Hát igen, mert Judit tovább követelőzik, de „Nem nyitom ki, nem nyitom ki”, de mégis.*

KZ.: Hát nem, nem követelőzik, elkezd gyanakodni. Na most, ugye, a vért, a „te várad fala véres”, azt mindig egy kis szekund jelzi: (zene) és ebből a kis szekundból lesz a kétely-motívum: (zene) „Mondd meg nekem, Kékszakállú, kit szerettél énelőttem?...” Satöbbi, satöbbi. És a Kékszakállú mintha meg sem hallaná. „Te vagy várom fényessége...”

JE.: *Nem is hallja. Szerintem ő nem hallja.*

KZ.: Olyan szinten eufóriában van, hogy ezt valóban nem hallja.

JE.: *Mármint lehet, hogy azért ez az eufória, mert beteljesült a szerelem.*

KZ.: Nem, mert utána egyre kétségbeesettebben próbálja Juditot abba az irányba terelni, amerre ő akarja. De Judit csak nem tágít, csak kérdez, kérdez, és ez az utolsó érve, hogy „Nyisd ki a hetedik ajtót!” Na, most én ezt a mondatot egyrészt egy kulcsmondatnak tartom az operában, másrészt pedig rendkívül sok irányból lehet megközelíteni. Lehet ezt gúnyosan mondani, lehet ezt naivul mondani, lehet gonoszul mondani, és még sokféle módon. Vagy sokféle mód keverékéből, árnyaltabban ennél, és akárhogy is, itt a zenekar éppen fiszen zárul: (zene), és amikor „nyisd ki a hetedik ajtót!” (zene) – akkor kezdődik el ez az óriási fokozás, ami végül is ahhoz vezet, hogy Judit itt már a legyilkolt, vérbefagyott asszonyokról beszél, és előtte a Kékszakállú sokszor mondta, hogy: „Judit, Judit!”, meg könyörgő is volt, fenyegető is volt, közömbös is volt, minden volt. De itt, az a feljajdulás, egyszer, nem többször, egyszer, amit a Kékszakállú produkál, ez tulajdonképpen olyan, mint amikor valaki elvesztett mindent, és akkor kiteríti a lapjait. Nincs adu ász már a kezében, amivel Juditot mederben tarthatná, úgymint hát feltárul természetesen a hetedik kapu!

De hogy mindez most miért jutott eszünkbe? Azért, mert hát a rendezésről is, meg arról, amivel kapcsolatban a *Mandarin*-ról szeretnék majd beszélni, hogy Bartóknál nagyon fontos a hangnemi rend. Mert ha ő a tritonust a Kékszakállú várának a sötéttségét szembeállítja az ötödik kapu világosságával, akkor neki a közbülső hangok is nagyon fontosak. És mi a két közbülső hang? Az *a* és a *disz*. Na, de hát a *diszt esz*-nek is értelmezhetjük, mert ugye enharmonikus a két hang, és mi az *f* a darabban, a *Kékszakállú*-ban? Ezt a kérdést a közönségnek tenném föl, mi van *f*-ben a Kékszakállúban? Tudja valaki? Mert isteni lenne, hogy ha most tömegével érkeznének a válaszok. Nem tudom, a „*Ki nyer má-ban*” olyan jól tudtak válaszolni!

JE.: *Ilyeneket azért nem!*

KZ.: Hát nézzük a kapukat, ajtókat. Ugye: a kínzókamra

JE.: *A születés jelképe.*

K. Z.: Igen, azt is lehet, úgy is lehet mondani. Na most igen, csak a kínzókamrának, ha nagyon akarok neki valami hangnemet találni, akkor C-dúr, de ott is: (zene) ilyen akkordok vannak. C-dúrban megállapodik, de azonnal jön a tritonus, „ez a kínzókamra, Judit” (zene), és közben megy ez is, ez is a tritonus szerint, mert ez így megy (zene) végig. Tehát, a kínzókamrának ugye nincs igazán hangneme. Jön a fegyveresház...

JE.: *Szinte feloldódás ezután.*

KZ.: Igen, na, most ez, ha nagyon akarom, akkor h-moll, (zene), ha nagyon akarom, de ennek sincs igazán hangneme. Aztán jön egy egyértelmű hangnemes kapu, és ez valahogy így a D-dúrjával, és mi az Esz-dúr? A virágoskert, a legintimebb szféra, ami Juditot leginkább megérinthei abból, amit a Kékszakállú hajlandó megmutatni neki. Mert először csak kettőről, aztán plusz három ajtóról van szó. Ebből, mondom, a legintimebb szféra a virágoskert. (zene)

Mondjuk, ez sem igazán Esz-dúr, de legalább egyértelműen van tonalitása. Aztán jön a C-dúr, az ötödik kapu, majd h-moll, a hatodik, és a befejező, az megint csak C. Satöbbi. Ez is c, csak moll. Ez már nem dúr, hanem moll. Tehát ő tartalékolja a fiszt a végére.

JE.: *Visszatér ugyanaz a kezdő dallam.*

K. Z.: Igen, szóval nagyon fontos neki a tritonus is, ugye, ezt a Kékszakállúban meg tudtuk figyelni, és ugye, jön a következő színpadi mű, *A fából faragott királyfi*, ahol viszont a felhangsor a legfontosabb neki.

JE.: *Bocsáss meg, csak azért szólok közbe, mert a Kékszakállú legvégén, ott van egy ilyen belső kis rezdülés. És sokan azt azzal magyarázzák, hogy nincs teljes sötétség, hanem ott van az ígéret, a Fából faragottnak a napfelkeltéje...*

KZ.: Igen, és utána a Mandarin halála?

JE.: *És utána a Mandarinnak a halála, a nagyvárosban való kegyetlen lezárás. Nem tudom, de hát ez ilyen is lehet.*

KZ.: Előd, bele lehet magyarázni sok mindent. Az tény, hogy Bartók akart még színpadi művet írni, szóval ő nem tekintette a színpadi ügyet lezártnak a Mandarinnal. Csak aztán elkedvetlenítette, hogy a Mandarint nem adták elő az életében. Pesten legalábbis, mert ugye Kölnben előadták a botrányos bemutatót.

JE.: *Mondjuk meg, hogy ki volt ott akkor a polgármester!*

KZ.: Adenauer. És Ferencsik eldirigálta '42-ben, Milánóban, színpadi előadás keretében. Milánó igen, Budapest nem. Szóval mondvacsinált ürügyekkel meg-híúsították a bemutatót. Nem tudni, hogy miért, hát azért annyira nem obszcén az a sztori.

JE.: *Mai szemmel nem.*

KZ.: Nemcsak mai szemmel, hát örömtánya mindig is létezett, már elnézést kérek, de már az ókori egyiptomiaknál is volt örömtánya. Nem kupleráj ez tulaj-

donképpen, mert csak egy lány van, és három csavargó ezt a lányt akarja megkapni. Ez nem is kupleráj, ez egy egyszerű New York-i lakás.

Szóval, azt szerettem volna mondani, hogy Bartóknak aztán a természetes felhangsor jóval fontosabb lesz, mint maga a tritonus, és ez az ő művészi fejlődésének a természetességét igazolja. Most nem akarom *A fából faragott királyfi* jeletereit sorba venni, csak egy dologra hívnám fel a figyelmet, hogy C-ben indul, és a királykisasszony B, a királyfi viszont D, ez: (zene), látom magam előtt a Róna Viktort, ahogyan ezt táncolta. Meg hát a Forgács Józsit is, ahogy a bábút...

JÉ.: Igen, az a Harangozó-féle koreográfia, zseniális volt!

KZ.: Igen, az elképesztő volt.

(A Kocsis Zoltánnal felvett utolsó beszélgetést, melyet Juhász Előd készített, 2016. szeptember 17-én rögzítették a MÜOSZ székházban. A könyv a Nap Kiadóban 2016 decemberében jelenik meg.)

A RENDSZEREN KÍVÜL

Tóth Klára

Érzek egy kis lelkiismeret-furdalást, hogy egy nyári filmsikerről télen számolok be, de utána néztem: a júliusban, a Karlov Vary-i fesztiválon fődíjat kapott film, Hajdú Szabolcs *Ernellának Farkaséknál* című, szeptemberben bemutatott munkája novemberben még több moziban látható. Úgy látszik, nemcsak a film gyártása egyedi – állami támogatás nélkül, Hajdú Szabolcs „gründolta” össze a rendkívül alacsony költségvetést –, de a forgalmazása is, hiszen a magyar filmek többsége manapság két-három hét alatt kikopik a mozikból.

Hajdú Szabolcs a rendszerváltás után bemutatkozó filmes generáció egyik legígéretesebb tehetsége, jóllehet a Színház- és Filmművészeti Főiskolát harmadévből abbahagyta. A 2006-ban rendezett, életrajzi ihletésű *Fehér tenyér* eddigi talán leghibátlanabb és legkomolyabb munkája. Szikár realizmusa, már-már dokumentarizmusa gyökeresen eltér pályakezdő munkáinak – *Macerás ügyek*, *Tamara* – olykor szürreális, a filmi kifejezőeszközök határait feszegető, könnyed, játékos stílusától. A 2010-ben bemutatott *Bibliothèque Pascal* is lenyűgöző mesterségbeli tudást mutat, bár kissé eklektikus. A siker itthon és külföldön sem maradt el. Nincs két egyforma filmje, vállalásai merészségről, kísérletezőkedvről tanúskodnak.

A filmes rendszerváltás (miután a Magyar Mozgóképek Alapítványt felváltotta az Andy Wajna vezette, amerikai szisztémán alapuló Nemzeti Filmalap) mérlege ugyan még korántsem készült el, de Hajdú Szabolcsot e váltás legnagyobb vesztesének nevezték egy cikkben, amikor Tar Sándor *Ház a térkép szélén* című novellája alapján készült, s a Mozgóképek Alapítvány által már elfogadott forgatókönyvét a Nemzeti Filmalaphoz volt kénytelen folytatni. A társadalmi

drámából műfaji film lett – western! –, s a főszereplő egy idegenlégiós focista lett, akinek bundázás miatt menekülnie kell, s eltéved a tanyavilágban. Hogy ráismerne-e valaki a Tar Sándor-i gyökerekre a filmből, azt nem hiszem, de hogy Hajdúnak nem sikerült beilleszkedni az új, műfaji filmeket forszírozó gyártási szisztémába, azt a film kudarca bizonyítja. A film kalandos történetéből nyomon lehetne követni azokat a nemzeti filmgyártástól tökéletesen idegen módszereket, amelyek lényegében a magyar film identitásvesztéséhez vezettek. *„A Délibáb idején az alkotó energiáim nem arra mentek el, amerre kellett volna. Hülyeségekre mentek el... Teljesen értelmetlen szkanderozások, pitiáner dominanciaharcok mindenféle csoportokkal és emberekkel. A rendszeren kívül is van élet.”*

A rendező levonta a tanulságot, és szakított a Nemzeti Filmalappal. Készített egy igazi low-budget filmet úgymond a saját szakállára. Talán nem is helyes az „úgymond”, hisz valóban a saját bőrét és a családját vitte a vásárra, amikor a lakásukban, saját családjával a szerepekben forgatott egy filmet egy családi konfliktusról.

Egy fiatal házaspár már épp lefeküdni készül egy késői órán, amikor csengetnek, s bőröndökkel a kezükben megjelenik az asszony nővérének családja. Skóciából érkeztek váratlanul haza, s kérnek szállást. Maradhatnak természetesen. A néhány napig összezárt testvérek és sógorok között hamar felszínre törnek a korábbi, felszínes érintkezések során szőnyeg alá söpört problémák. Ernelláék ugyan csak egy évig voltak távol, de a rokonok kapcsolatában évtizedes repedések vannak, amelyeknek keletkezéséről egyszerűen nem vettek tudomást. A vendéglátók tágas, szép lakásában a vendégek amolyan hajótörteknek tűnnek. Hogy mikor vesztették el lábuk alól a talajt, vagy épp annak hiánya miatt próbálkoztak idegenben munkát vállalni, az nem derül ki pontosan. Ők a kapkodó, sodródó „lúzerek” a viszonylagos jómódban, stabilitásban élő értelmiségi család mellett.

De ahogy óhatatlanul vizsgálódnak, kérdéseket tesznek fel, vagy éppen feltörő vallomásokot hallgatnak meg a másik életében, a magukéba is egyre inkább belelátanak. A fő feszültség a „mintacsaládban” épp a gyerek. A kislány a fejükre nőtt, nem következetesen vele, az apa komolyabb fegyelmet várna el a laissez faire módszert követő anyától, s ez napi konfliktusokhoz vezet, rombolja kettejük kapcsolatát is. *„Ezt a gyerekdolgot nem tudtuk megugrani. A kettőből nem lett három”* – diagnosztizál pontosan az asszony. A vendégek nagyobbacska, kiskamasz lánya a bizonytalanságtól, szülei ad hoc döntéseitől, pénztelenségétől szenved, s a maga módján segíteni is akar: elveszi a háziasszony komódon hagyott borítékjából a pénzt. Persze bevallja, mielőtt elvadulna a helyzet. *„Nektek akartam segíteni”* – mondja szüleinek, hisz tudja, hogy egy forint nélkül jöttek vissza Skóciából.

A lányok gyerekkori konfliktusokat, rivalizálásokat boncolnak, apjuk szeretetén civakodnak, s persze az apanázs is szóba kerül, ki és miért kapott többet a szülőktől. Közben a házigazda döbbenet hallgatja sógora – aki sosem állt közel hozzá, kicsit le is nézte – bizalmas vallomását, hogy felesége kint megcsalta egy „taknyossal”, a munkahelyükön, egy lovarda tulajdonosának fiával. *„Te mit csinálnál, ha megtudnád, hogy a feleséged...”* A higgadt, okos Farkas, aki mindenkinek imponál, magából kikelve részletezi, hogy milyen képeket tenne föl az internetre, ha hűtlenségen kapná asszonyát. Ez az élveboncolás egyetlen helyszínen, a lakás különböző zugaiban zajlik, hol kettesben, hol együtt. S a kimondott szónak mintha varázsereje lenne, nem meggyűlölik, inkább figyelni s érteni kezdik egymást.

Széll Kálmán (Moszkva) tér 1957-ben. (Fotó: Fortepan)

Kik vagyunk, milyen minőségűek az emberi kapcsolataink – ilyen egyszerű alapkérdéseket feszeget a film fesztelenül, könnyedén, de mégis mélységeket is felvillantva, hasonlóan Reisz *Van valami furcsa és megmagyarázhatatlan* című filmjéhez, amely szintén minimalista eszközökkel ábrázolt emberi viszonyokat és érzelmeket, bár tágabb milióban. Érdekes, de az is a rendszeren kívül készült, a költségvetés nagyobb hányada a baráti összefogás volt.

Bár vannak filmes előzményei, kétségtelenül kockázatos egy egész estés filmet egyetlen lakásban forgatni. Ráadásul itt fokozottan fenyegetett a teatralitás veszélye, hiszen korábban, ugyanők ezt a történetet színházban már előadták.

„Ez a történet, és a történet az minket különösebben nem érdekkel. Minket a színészek, a jó helyzetek és az izgalmas filmnyelvi megoldások érdekelnék, és ha ezen keresztül sikerül még a történetet is elmesélni, akkor azt mondjuk, hogy ügyesek vagyunk” – nyilatkozta Hajdú Szabolcs, talán nem is erről a filmről, de mondatai itt is tökéletesen megállják a helyüket. Hiszen itt sincs történet a szó klasszikus értelmében. Ezt a záró képsorok is sokat sejtetően érzékeltetik. Semminek nincs vége, a két család mindkettejük számára izgalmas, tanulmányos találkozási folytatódik. Most éppen egy vacsorával, ahová az apát is meghívta a háziasszony. Mindenki elszántan készülődik, megfelelni vágyva, csak Eszter ül, rezignáltan szeletelve a szalvétákat, egy érzelmes slágert hallgatva. Béke lesz-e, vagy újra kiborul a bili? Minden megtörténhet.

Ebben a filmben valóban minden a színészeken múlik. S bár Hajdú Szabolcs kapta Karlovy Varyban a legjobb színésznek járó díjat is, a rendezésért kapott Arany Glóbusz mellett, kaphatta volna Török Illyés Orsolya is. De ne legyünk igazságtalanok, Tankó Erika és Szabó Domokos remek partnerek. És mit mondjunk a 13 operatőréről, akik a rendező tanítványai? Ki volt a legjobb közülük? Szerencsére szétszalazhatatlan. Ez egy csapatmunka!

Mint minden film, amely a rendszeren kívül készül. *„Bennünket mindig sokkal jobban megvisel, ha nem dolgozhatunk a saját értékrendünk szerint, mint az, ha mindent gyakorlatilag önerőből kell megoldani.”* Szerencsére nem Hajdúék az egyetlenek, akik így gondolják. Lényegében így készült Pálfi György *Szabad-és* című, Karlovy Varyban szintén díjazott filmje, Reisz Gábor már említett munkája, és már befejeződött Buvári Tamás veszprémi színészekkel, Janku Laura *Szeretföld* című regénye alapján forgatott filmje. Ám az ideális mégiscsak az lenne, ha a magyar filmgyártás rendszere lenne olyan, hogy segítségével a saját értékrendjük szerint készíthetnék filmjeiket a rendezők.

WITTENBERG, LUND, RÓMA

Fáy Zoltán

Az ökumenizmus a jelennek erőfeszítés és remény, de erős túlzás lenne pontos tartalmakkal körülírt, vélelmezhető határidőkkkel megjelölt lehetséges eseménynek tekinteni a keresztény egyházak leendő egységesülését. Pontos útja senki számára nem ismert, hiszen a kereszténység nagy történelmi szakadásai mögött hosszú és bonyolult teológiai és szociokulturális folyamatok zajlottak, amelyeket további divergencia kísért. Az ökumenikus törekvések előmozdítói a széttöredezettségben rejlő botrány megszüntetését akarják, mert abnormálisnak tekintik, hogy a többé-kevésbé azonos ó- és újszövetségi tanítás ennyire ellentétes interpretációkat eredményez. Arra kevésbé gondolnak, hogy az elkülönülés sok egyaránt értékes lelkiségi kialakulásának

is lehetőséget adott. Valószínűleg káros és meddő vállalkozás lenne például a katolikus egyház sokféle szerzetesrendjét egy nagy közösségbe kovácsolni, akár még csak az azonos töről fakadtakat is újból eggyé alakítani. Hitük azonos, lelkiségük viszont eltérő.

Az „ökumenizmus” műszó története és jelentése sokat elárul a bizonytalan tartalomról. A görög 'oikoumené' eredetileg az emberek által lakott földkerekséget jelentette a korábbi szűkebb közösségekkel szemben, vagyis a kisebb identitások ellenében a nagyobb közösség értékét tanította meg a hellenizmus idején. Ezt a kifejezést használták az egyházi zsinatokra is, és a fogalom újraértelmezői számára a korai jeruzsálemi, niceai, konstantinápolyi zsinatok egyetemes jellege mintául szolgált. Ám az ökumenizmus kifejezés a keresztény egységtörekvések kulcsfogalmává csak a 19-20. században vált, főként az amerikai és angol protestantizmus törekvéseinek eredményeként.

Persze hiba lenne azt gondolni, hogy a római katolikus anyaszentegyházat hidegen hagyta volna a hasadások sora. Az 1054-es keleti egyházszakadás után sok évszázados sikertelen próbálkozásokat követően az 1439-es basel-ferrara–firenzei egyetemes zsinaton karnyújtásnyi távolságra volt a tartós megállapodás. Mégsem sikerült hosszú távú egységet teremteni a keleti és a nyugati egyház között. Voltaképpen az egység létrehozását gondolták szolgáltni évszázadokon keresztül a sokféle verbális és tényleges agressziót tartalmazó viták, disputák, alkalmasint még a háborúk is. Az ellenfél tévedésének bebizonyításával az eltérő meggyőződésű felekezetek híveinek visszatérését remélték, sokszor nem minden alap nélkül.

Ám a legújabb kori, döntően protestáns kezdeményezésre létrejött ökumenikus mozgalmak más utat képzeltek el. Az Egyházak Világtanácsa (World Council of Churches) több évtizedes szerveződés után 1948-ban, Amszterdamban alakult meg, százötven tagegyházzal. A szervezet nem a csatlakozók fölötti „szuperegyházként” akar működni, nincs hatalma tagegyházai fölött, hanem inkább az egység további munkálásának fórumául. Vagyis a teológiai eltérések elsimítása nem célja, erre nincs is lehetősége, ezért sok szembenállás megoldása csak akkor várható az Egyházak Világtanácsától, ha az egyes csatlakozó vallási közösségek lemondanak valamely hitelvükről. Megfigyelők szerint jól érzékelhető működésében a protestáns és a katolikus vonal megléte – és a protestáns értelemszerű dominanciája. 1961 óta katolikus megfigyelők is részt vesznek a munkájában; VI. Pál pápa 1969-ben látogatást is tett a genfi központban, de a katolikus egyház nem csatlakozott a szervezethez.

Bár az Egyházak Világtanácsa is a korábbi meghasonlottságok és szembenállások leküzdésének gyakorlati eszköze, 1949-ben alakult ökumenikus szerzetesrend, a taizéi közösség az életvitelszerű, gyakorlati kommuniót próbálja megvalósítani.

Őket viszont katolikus dominanciájúnak szokták tartani, nem ritka az a protestáns nézet, hogy ez a szervezet nem tekinthető ökumenikusnak. Pedig az alapító Roger Schutz evangélikus volt, aki azonban nagyon korán fölfeledezte, hogy a protestantizmus minden ok nélkül vetette el a monasztikus életmódot és az imádság ma már csak a katolikusokhoz köthető számtalan formáját. A taizéi közösség képviselői részt vettek a II. vatikáni zsinaton, találkoztak XXIII. János pápával, majd VI. Pállal is. Az ökumenikus szerzetesrendhez 1969-től egyre több katolikus csatlakozott. II. János Pál kifejezetten jó kapcsolatot ápolt a mozgalommal és különösen vezetőjével, Roger Schutz alapítóval. 1986 októberében el is látogatott Taizébe.

Bár a lengyel egyházfő számtalan gesztust tett az egység előmozdítása érdekében, és több pápai dokumentum is őrzi ennek emlékét, nem minden ilyen törekvése volt sikeres. A mozgalmas 1989-es esztendőben II. János Pál pápa is ellátogatott Svédországba. Június 1-jén Norvégiába, 3-án Izlandra, majd Finnországba, Dániába, s végül június 8-án Svédország fővárosába, Stockholmba érkezett. Bár a hivatalos protokoll és a tömegtájékoztató nyomán kialakult kép sokat tompított az események karcosságán, valószínűleg a szent pápa legkellemetlenebb utazása volt ez. Az elvallástalanodó, de erendően protestáns skandináv államok meglehetősen rideg fogadtatásban részesítették a lengyel származású egyházfőt. A norvég miniszterelnök úgy vélte, elérkezett a pillanat, hogy a katolikus egyház vezetőjét az óvszerhasználattal kapcsolatos „maradi” álláspontjára emlékeztesse. Dániában, a roskilde-i lutheránus székesegyházban a felekezeti sérelmek miatt II. János Pál egyszerűen nem kapott szót. A szertartáson, amelyre meghívták, nem beszélhetett. Később mikrofont kapott ugyan, de Ole Bertelsen, Koppenhága evangélikus püspöke félbeszakította a mondandóját. Nem is csoda, hogy a pápa a koppenhágai bencés kolostor parkjában pontifikált miséjén mondott szentbeszéde sok prófétai keserűséget tartalmazott: *„Szomorú valóság a mostani: válások, széthullott családok, a férfi és a nő szerepe közötti zavar, az élettel szembeni ellenséges magatartás, mesterséges fogamzástólók és abortusz jellemzi a mai világot.”*

Svédországban talán kevesebb konfliktus kísérte a főpapi látogatást, bár a Banco Ambrosiano és konkrétan Paul Marcinkus érsek ellen sok ezer szórólapot osztottak szét a látogatással egy időben, amely gesztust nehéz lenne jószándékúként értelmezni. Ám a látogatás végén, az uppsalai lutheránus székesegyházban tartott szertartáson testvéri volt a hangulat. Bertil Werkstrom evangélikus püspök megölelte a pápát, és emlékeztetett rá, hogy 1920-ban ebből a katedrálisból indult útjára az ökumenikus mozgalom.

Ilyen előzményei voltak Ferenc pápa 2016 októberében tett svédországi látogatásának. A svédországi székhelyű Lutheránus Világszövetség meghívására érkezett, méghozzá Luther kilencvenöt pontja kifüggesztésének negy-százkilencvenkilencedik évfordulóján. Ez a tény már önmagában is kérdéseket vetett föl sok katolikusban, hiszen Róma püspöke az egyházszakadás ünnepére érkezett Malmöbe illetve Lundba. Persze a gesztusok értelmezésének és félreértelmezésének valóban tág tere van, Kurt Koch, a Keresztény Egység Előmozdítása Pápai Tanácsának elnöke például úgy kommentálta a történeteket, hogy a pápa nem a nyugati skizma megünneplésére utazott Svédországba. Ráadásul – ahogyan Ferenc pápa homíliájából is kiderült – a katolikus–evangélikus párbeszéd elindulásának is éppen ötvenedik évfordulója lesz jövőre.

Mindenesetre ezúttal a katolikus egyházfő sokkal melegebb fogadtatásban részesült, mint elődje huszonnégy évvel korábban. A repülőtéren Stefan Löfven svéd miniszterelnök fogadta, majd látogatást tett XVI. Károly Gusztáv svéd királynál és feleségénél, Szilviánál. Ezután következett az utazás legfontosabb célja, a közeli lundi evangélikus székesegyházban tartott ökumenikus szertartás. Többek között Antje Jackelén, a svéd lutheránus egyház primás-érsek asszonyával, Stockholm katolikus főpásztorával, Anders Arborelius püspökkel, a Lutheránus Világszövetség elnökével, Munib Yunan püspökkel, Martín Junge tiszteletes főtítkárral vett részt a szertartáson. Mind a palesztin származású Munib Yunan beszédére, mind a pápai homíliára

a diplomatikus egyházi politikai korrektség és aktualizálás volt jellemző: „*Ne legyen több idegengyűlölet és utálkozás a vallás nevében*” – hangsúlyozta a Lutheránus Világszövetség elnöke. A pápa pedig köszönetet mondott azoknak a kormányoknak, amelyek menekülteket fogadnak be, és kijelentette, hogy a keresztények meghívást kaptak arra, hogy a gyengédség forradalmának főszereplői legyenek.

Ám a látogatás fő célja az ökumené előmozdítása volt. Ehhez pedig elkerülhetetlenül szembe kell nézni a szakadás tényével. E ponton némi bizonytalanság volt felfedezhető a beszédben – vagy a katolikus egyházfő szándékosan alkalmazta a posztmodern retorika elemeit. Ferenc pápa ugyanis úgy vélte, van lehetőségünk, hogy kijavítsuk történelmünk sorsdöntő mozzanatait. Pár mondattal később viszont arról beszélt, hogy ne követeljük a múlt megvalósíthatatlan kijavítását, hanem meséljük el a történetet másféle módon. Nem csoda a bizonytalanság, hiszen az ökumené legnehezebb kérdése a múlt és az önazonosság. A történeteket megváltoztatni nem lehet, a „kijavítás” legföljebb a jelenre vonatkozhat, de az egységre törekvő felek aligha akarhatják saját identitásuk feladását. Kérdés, hogy az események megváltoztatott interpretációja milyen egységet eredményezhet, megkerülhető-e az igazság kérdése.

Mindenesetre ez a – nyilván előre egyeztetett – gondolat bekerült „*A szembenállástól a közösség felé*” címet viselő közös nyilatkozatba is: „*Miközben a múltat nem tudjuk megváltoztatni, megváltoztathatjuk az emlékezést és az emlékezés módját. Imádkozunk sebeink és emlékezetünk gyógyulásért, melyek elhomályosítják egymás szemlélését.*”

A pápa a következő eseményen, a Lutheránus Világszövetség küldöttségeinek a malmói jégstadionban tartott találkozásán elismételte az ökumené sokat hangoztatott kulcsfogalmait: párbeszéd, kölcsönös megértés, bizalom, szeretetközösség. És elhangzott az mondat is, amely jelen körülmények között talán a legpontosabban jellemzi az ökumenikus törekvéseket: „*A megkezdett út, hogy elérjük az egységet, már önmagában véve nagy ajándék, amelyet Istentől kaptunk.*” Mert valószínűleg nem az 1517 előtti egység helyreállítása a lényeg, hanem ez az út.

PÁRHUZAMOS VÁLASZTÓI VILÁGOK

Új értékrendek bukkannak fel a közvéleményben

Bod Péter Ákos

Ma különösen nehéz értelmezni és előrelátni a világ folyamatait. Lám, elemzők hada vizsgálta a brit névszavazás ügyét, és mégis nagy meglepetést okozott a tényleges kimenet. Az amerikai elnökválasztási kampány végeredménye is rácsáfolt az elemzői konszenzusra: a leadott szavazatok kis többségét ugyan hozta a demokrata jelölt, de a republikánus színekben induló ingat-

lanmágnás a két nagy párt között billegő államokat elnyerve az elektorok számát tekintve nagy többséggel győzött.

De ha a szavazói viselkedés világa eleve impulzívnak és ingatagnak tekinthető, akkor nézzük a gazdasági életet: éveken keresztül érthetetlen magasságban volt a kőolaj világpiaci ára, majd 2014-ben csaknem harmadára esett. Vagy vehetjük az arany árát, a dollár vagy svájci frank árfolyam-alakulását – tele van az élet meglepő mértékű kilengésekkel. Egész iparágak sorsa is gyors fordulatokat vesz, legyen az olyan érett ágazat, mint az autógyártás, vagy államilag szabályozott, mint a banki szolgáltatás. Egyáltalán nem biztos már, hogy tíz év múlva ugyanazt értjük gépkocsin, mint most, és hogy a mai értelemben vett bankokban intézzük pénzügyeinket.

A társadalmi folyamatok a gazdasági trendeknél elvileg lassabban módosulnak, ám a jelen erre az alapigazságra is képes rációfolni. Hirtelen társadalmi mozgásokat tapasztalunk, és nemcsak az ingatag arab világban vagy Észak-Afrikában, ahol a demográfiai robbanás önmagában elég lett volna a korábbi évtizedekben kialakult rezsimek megroppantásához. Meghökentő fordulatok álltak be a legtehetősebb, elvileg tehát megállapodott, stabil térségekben is. Pedig nem volt olyan régen, csupán egy negyedszázada, amikor valóban úgy látszott, hogy itt a „történelem vége”. Fukuyama könyvcíme persze akkor is provokáló volt, de legalábbis abban az értelemben sokkal választhatott ilyen címet, hogy a globális kapitalista rendszer egyedül maradt a porondon, amint a szocializmus-kommunizmus megszűnt komolyan vehető alternatívaként létezni: ezzel egy kardinális ügy eldőlt, és minden jel szerint megszületett a végleges rend. Manapság már efelől sem annyira biztos az ember, ámbár az látható, hogy a kommunista párt által vezetett Kína vagy Vietnam nem megdönteni, hanem kihasználni akarta a szabad áru- és tőke mozgásokat szavatoló világméretű piacgazdasági rendszert, a maradék kommunista rezsimeknek más gondjaik lettek, mint hogy miként exportálhatnák az eszmét.

Mindez persze negyed évszázada volt, amikor még a győzedelmes globalizáció korában éltünk. Abban a történelmi helyzetben nem maradt kétség afelől, hogy mi jön a pártállami centralizált rezsimek után: tranzíció, azaz átmenet a nyitott piacgazdaság és liberális demokrácia világába. Igaz, akkor még körvonalai sem látszottak a nagy pénzügyi krízisnek. Ma pedig már az a szakmai vita tárgya, hogy a globalizációs folyamat megakadásáról, lassulásáról, netán visszafordulásáról helyesebb-e beszélnünk.

Csupán másfél évtizede, az évezredforduló körül lendületes gazdasági növekedést produkált az Egyesült Államok, szépen növekedett az Európai Unió gazdasága, bővült a tagsága. A vilákapitalizmus peremvidékén és a fél-periférián (hogy ezt az új-marxista fogalmat használjuk) különösen imponáló gazdasági adatokat láthattunk. Ragyogó ütemet mutattak fel a piacgazdasági modellt választó ázsiai országok; nemcsak a kínai gazdaság szárnyalt, meglepően erősen nőtt India, Indonézia, Vietnam és sok más valaha szegény ország. De a mi vidékünkön is a lendületes gazdasági növekedés évei voltak ezek: a magyar gazdaság a kétezres évek elején 4 százalék körüli növekedési trendet mutatott fel, Szlovákia vagy Lengyelország gazdasága ennél is jóval gyorsabban fejlődött, mint ahogy az ír vagy a görög (igen, a görög) gazdasági mutatók is szépen alakultak mindössze egy évtizeddel ezelőtt.

Nemcsak a gazdasági növekedési mutatók adhattak okot optimizmusra. Ezekon felül világméreteken – bár sokan akkor sem hitték el – csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek. Igaz, különös formát öltött az igen gazdag és

a nagyon szegény országok közötti jövedelmi szakadék mérséklődése, egyidejűleg ugyanis szinte minden országban belül nőtték az egyenlőtlenségek. Abszurdnak hangozhat a két állítás együtt, pedig mindkettő igaz lehet egyszerre, és az is volt, mint ahogy most is ez a trend érvényesül. Ugyanis a valaha roppant szegény, jellemzően agrártöbbségű ázsiai társadalmakban a gyors gazdasági növekedés nyomán az országos jövedelmi átlag valóban sokat mozdult felfele, és komoly méretű – Kínában több százmilliós – városlakó középosztály teremtődött. A peremhelyzetű országok sorában jól mérhető elmozdulás ment végbe a gazdag országok nivója irányába.

Eközben a fejlett triász (USA, Nyugat-Európa, Japán) gazdasága is nőtt, noha csekélyebb ütemben. Mindeközben a felemelkedőben levő országokon belül az addigi általános szegénységhez képest megjelentek, sőt rögtön szét húzódtak a jövedelmi különbségek: a nemrég még egalitárius Kínában ma nagyobbak a jövedelmi differenciák, mint a régóta kapitalista országokban. Ám a gazdag társadalmakban is megnöttek az országban belüli jövedelmi aránytalanságok. Legfőképpen amiatt, mert a globális gazdasági versenynek közvetlenül kitett hagyományos ipari munkahelyek költségnyomás alá kerültek. A nyugati országok ipari bérei még az általános gazdasági növekedés éveiben sem tudtak már nőni, sőt az állások egy része pontosan a szegénységből akkor kiemelkedő (emerging) gazdaságokba vándorolt át, ágazati munkanélküliséget és területi válságot hagyva maga után a régi ipari központokban. Több más ágazatban azonban a fejlett világ gazdasági előnye változatlanul fennmaradt. A Nyugat makrogazdasági mutatóinak zöme folyamatos gyarapodást jelzett, amit csak rövid időre szakított meg a 2000-es év körüli tőzsdei túlfutás („lufi”) kipukkanásának epizódja.

És nincs még egy évtizede, hogy világméretű pénzügyi válság robbant ki. Világválságnak szokás nevezni, holott elsősorban és legfőképpen a nyugati fejlett gazdaságok és társadalmak válsága volt. A mai szoros kölcsönös függés mellett a Nyugat pénzügyi válsága természetesen minden más társadalomra kihat. Ebben az értelemben valóban hívható világválságnak, de okait és tektonikus következményeit tekintve a fejlett triász került gyors lefolyású krízisbe 2008-2009-ben.

Mára az Egyesült Államok a szokásos gazdasági teljesítménymutatók szerint egyértelműen kilábalt a 2008/2009-es gödörből, az Európai Unió átlaga is utolérte a krízisév előtti szintet, noha a tagországok teljesítménye nagyon szóródik. Japán pedig, a triász harmadik tagja, alig növekszik, immár negyed évszázada stagnálás közeli állapotban található. Kína és néhány más gyorsan felzárkózó ország még a válság éveiben is növekedett, ám mostanra jutott el a közepes gazdasági fejlettség szintjére, és hirtelen azzal szembesül, hogy ott már megnehezül a növekedési folyamat fenntartása, sőt lehetetlen az addigi módon tovább fejlődni. Ha pedig a kínai növekedési ütem hirtelen megtorpan, amire van esély, akkor a kölcsönhatások révén odaveszhet a fejlett világ mostani szerény gazdasági növekedése.

De miért kellene egyáltalán nőni? Nem elégséges-e már az elért szint? Sőt egyáltalán, szabad-e tovább erőltetni a természeti környezetre nézve sokféle veszélyt hordozó gazdasági növekedést? Jogos kérdések ezek; nemrég éppen Budapesten találkozottak a 'no growth' mozgalom képviselői, akik a meghatározó szellemi és politikai irányzatokkal (a „fősodorrál”) szemben fogalmazták meg érveiket. Ám a gazdaságpolitikai fősodor képviselői is jó ideje arról cikkeznek, hogy a fejlett világra mélyen fekvő okok miatt tartós

(„szekuláris”) gazdasági stagnálás vár. A legkeményebb magyarázó tényező a demográfia: a csekély gyerekszám és a hosszabb élettartam következtében a gazdag társadalmak előregszenek, elapad a munkaerő-állomány növekedése. Továbbá: nagy a megtakarítás, ám kevesebb a jövőt szolgáló beruházás, emiatt a kamatszintek sosem látott mélységbe estek. A fejlett világot már nem az inflációs veszély, hanem a defláció fenyegeti, amely tovább gyengíti a növekedési ütemet. Itt van elgondolkoztató példaként a csökkenő népességszámú Japán, hatalmas megtakarítási többletével és immár több évtizedes gazdasági stagnálásával, a maga zárt társadalmi keretein belül, elzárkózva a bevándorlók elől. Az amerikai gazdaság ennél jóval dinamikusabb, ám ott jelentős a bevándorlás, amely mind a munkaerő kínálata, mind fogyasztási kereslet révén serkentőleg hat, noha emellett társadalmi feszültséget is generál. Hasonló jegeket mutat Nyugat-Európa is.

Baj-e a jómódú országok gazdasági stagnálása, a „nem-növekedés”? A komoly érvek és ellenérvek számbavételére itt nincs hely. Érdeemes viszont a növekedés elakadásából fakadó lényeges következmények egyikeként egy új jelenségre rámutatni: a fejlett világ társadalmában a ma dolgozó közepgeneráció az első hosszú idők óta, amely nem számíthat arra, hogy a szülei nemzedékét meghaladó anyagi szintre jut majd életpályája során. E generáció jövedelememelkedése elé, különösen az ipari munkásság esetén, a globalizáció és a technikai haladás (digitalizáció) emel falat. Ha tehát azt halljuk, hogy a szabadkereskedelem fellegvárának tekintett Egyesült Államokban soha nem látott arányúra nőtt a nemzetközi tőke- és termékáramlás ellenzőinek aránya, és hogy a középkorú ipari munkások nem az inkább internacionalistának tekintett Demokrata Párt jelöltjére szavaznak, hanem a kínai import leállítását hirdető ellenfelére, akkor már kevésbé meglepő az amerikai elnökválasztási versengés kimenete. Lehetne alapos szakmai érveket hozni amellett, hogy az amerikai polgárok, sőt fogyasztóként maguk a legelégedetlenebb kékgallérosok is egészében véve sokat profitálnak a külkereskedelmi nyitottságból. Ezek az érvek a jelek szerint el sem jutnak, és mindenképpen lepatannak az érintettekről. Ők ahhoz túlságosan frusztráltak, bizonytalanok, perspektíva-nélküliek. Nem erős érveket, hanem inkább védelmet várnak és igényelnek.

Hasonlóan tanulságos volt a brit referendum is, mely szoros, bár politikailag egyértelmű eredményt hozott (52:48), ám markáns belső aránytalanságok mellett. A hatvan év felettiek hatalmas többsége voksolt, és döntően az európai unió kilépés mellett; a 30 alatti korosztály részvételi aránya ennél kisebb, noha jelentős volt, ők döntően a bent maradás mellett szavaztak. A képzetebbek inkább a maradás pártján álltak, az ipari munkások zöme a kilépésre szavazott; az angolok többsége távozna, a skótok és észak-írek maradnának. Lehetne megint tárgyilagos elemzést folytatni arról, hogy milyen várható következményekkel jár egy több évtizedes intézményi rend megváltoztatása, valamint arról, hogy egy új geopolitikai rendbe való átlépéssel vajon megvalósíthatók-e azok a remények, amelyek a kilépés mellett szavazókat motiválhatták. Ám ez jórészt felesleges erőfeszítés lenne, mivel az EU-tagságot elutasítók között sokan pontosan a szakértőket szavazták le. Ahogy Michael Grove, volt tory miniszter, a kilépés egyik élharcosa mondta: *„ebben az országban az embereknek elégük lett a szakértőkből”*.

És valóban. A Trumpra szavazók és a brit kilépés hívei között sokan voltak, akikben a fennálló elittel, annak szakértőivel (mi itt így mondanánk: értel-

miségével) szembeni elutasítás munkálkodott. Az elit- és szakértő-ellenesség meglehetősen általános, gyorsan terjedő jelenség. Okait inkább értjük, a következményeit már nehezebb prognosztizálni.

Ami az okokat illet: súlyos pénzügyi válsággal a hátunk mögött nem csoda, hogy az emberek jelentős része csalódott a vezetőiben, a hivatallóságban, a túl jól kereső bankároknak, a szaktekintélyekben, akik – lám – mennyire melléfogtak. Ezt a széles körű kritikát semmilyen hivatás nem negligálhatja, legkevésbé a politikusi. De nyilván az üzleti világ, a közgazdaság-tudomány, a véleményvezéri kör is jól teszi, ha alapos önvizsgálatot folytat.

Ha a csalódottságot, a tekintélyvesztést a gazdasági recesszió okozta, akkor idővel vissza kellene állnia a szakértői renoménak. Működnek azonban másféle folyamatok is, amelyek tartósítják a szakmaiság tévesztését. Ahogy egy fiatal belga elemző diplomata fejtette ki a brit népszavazási fejleményekkel foglalkozó szakmai rendezvényen: bárkivel érintkezett az ő Twitter és Facebook csoportjában a referendum előtti időszakban, mindenki teljesen biztosra vette a Remain (maradás) győzelmét, *de „ezek szerint voltak, vannak más csoportok, amelyekről nem tudok, érveiket nem ismerem, hozzájuk az én érveim és szempontjaim nem jutnak el”*.

Hát igen, éppen a leginkább előrehaladottnak számító világban sorvadtak el a leglátványosabban azok a társadalmi intézmények, amelyek a közvéleményt (így, egyes számban) kialakítják és folytonosan karban tartják. Ehelyett párhuzamos közvélemények jönnek létre, csekély keresztkapcsolattal. Országos média helyett mindinkább „social media”: ma már mindenhol visszaszorul az országos napilap mint olyan. Valaha a középosztálybeli emberek ugyanazt az egy (vagy néhány) lapot olvasták, és vagy egyetértettek a véleményrovattal, vagy sem, de a világ tényeiről jórészt közös képet formáltak. Volt egy (vagy csak néhány) általánosan nézett tévécsatorna, amely a maga adott beállítottsága mellett bizonyos közös ismeretanyagot, valóságleírást szolgáltatott a tévénézőknek. Ma rengeteg tematikus tévécsatorna, az érdeklődésünknek megfelelő internetes portál létezik, sőt az automatikus keresők készségesen ellátják az olvasót a hobbijához, beállítottságához kötődő hírekkel, tartalmakkal. Amiből az is következik, hogy a mai információs bőség mellett eleve szűkül az esélye, hogy más nézetekkel, érdeklődésétől távoli hírekkel és tényekkel szembesüljön a világháló embere.

Módosult a munka világa és a nagy társadalmi szervezetek (egyházak, katonaság, pártok) szerepe; korábban ezeken belül formálódtak a nézetek, értékek és szokások. Most már kevés helyen működnek tömegpártok. A párt eleve pártos, benne közel álló nézetrendszerű tagok érintkeznek – de azért egy széles bázisú tömegszervezetben mindig sokféle ember, különféle nézet keveredik. Valaha milliós tagságú pártok léteztek a nagy országokban, mint a GOP és a Demokrata Párt az Egyesült Államokban, a szocdemek és a CSU Németországban, a gaullisták és szocialisták (sőt egy időben: kommunisták) a franciáknál. De ez már jórészt a múlt: az aktív tagság kisebb, a pártok professzionalizálódtak – és ezzel távolabbra is kerültek az emberektől.

De térjünk hazai dolgainkra: minálunk sincsenek már tömegpártok. Valójában az MSZP kivételével nem is nagyon léteztek a rendszerváltoztató folyamat kezdetén, amikor a mainál sokkal erősebb volt a közügyek iránti érdeklődés. Az elmúlt évtizedek során folyamatosan elsorvadtak a múltban még széles tagságú szakszervezetek a legtöbb nyugati országban, minálunk pedig különösen gyorsan lefutott ez a zsugorodási folyamat.

Egy szó, mint száz: a nagy szervezetek, széles mandátumú szerveződések, országos orgánumok korszakának vége. A társadalom vagy véglegesen atomizálódik, vagy az emberek a hasonszórúékkal közös hálózatokba tagozódnak. Az első esetben az ember hamar tájékozatlanná válik, és mint ilyen, manipulálható. A második esetben nagyon is sok kapcsolata létezhet, csak éppen belezárul a maga és a hozzá hasonlók világába. Párhuzamos társadalmak fejlődnek ki, egymástól eltérő evidenciákkal és értékekkel.

Látszólag toleráns és demokratikus az internet világa: te ezt gondolod, én azt, te ebben hiszel, én abban. Ezáltal viszont egy platformra kerül az orvoslás és a kuruzslás, a történelemtudomány és az annál mindig sokkal frapársabb összeesküvés-elmélet, a közgazdaságtan és a vudu-gazdaságtan. Igen, tudjuk, az akadémiai tudományosság megcsontosodhat, ortodox jegyeket vehet fel, a tudomány hírességei tévedhetnek. Csak éppen ki vannak téve tételeik bizonyítása kényszerének – és mindig jönnek új kutatók, eredeti gondolkodók, akik vitatni fogják a vitatható tételleket. Okunk van ezért azt remélni, hogy tudományos ismeretek kumulatív építkezése minden külső zavar, terjedő válságérzet, politikai kakofónia ellenére folytatódni fog. A tudományos vita természetszerűen megmarad a tudományosság (akadémiai valóság) keretein belül, és így nincs semmi garancia, hogy a szakértői következtetés elbizonytalanítaná a más valóságban élők hitét.

Közbevetethetnénk: a kuruzslók, a média által felkapott kóklerek, a politikai életbe beszabaduló demagógok, a komoly szakembereket a közbeszédből kiszorító celebritások idővel csődöt mondanak, a tényleges teljesítmény elmaradása pedig lerántja a leplet. Ez talán így van, de inkább csak hosszabb távon, sőt akkor sem bizonyosan. Vehetjük a mai védőoltás-ellenesek mozgalmát: azt egyelőre féken tartja a hivatalos (állami, evidencia-alapú) egészségügyi szabályrendszer, hiszen nem engedhető meg, hogy tragédiák sora végezze el a felvilágosítás munkáját, ám hatósági intervenció nélkül egyáltalán nem biztos, hogy nem válna elterjedté ez a mozgalom, és nem kapna népszavazáson többséget az a javaslat, hogy mindenki maga dönthesse el, mi a hasznos a gyerekeknek.

Az elvontabb, összetettebb ügyekben a realitások győzelme még bizonytalanabb kimenetű. Amint a dél-amerikai populista rezsimnek története (például Argentínában) megmutatta, viszonylagosan magas fejlettségi szintről indulva a gátlástalanul ígéretgő politika ugyan valóban visszavetette a fejlődési ütemet, de ettől még a politikai rendszer hosszú-hosszú időkre stabil maradhat. A csalódottak külső-belső emigrációba vonultak, külföldre költöztek, a hanyatlás igazi vesztesei viszont pontosan ahhoz a politikai rezsimhez fordultak védelemért, amely a lassú lecsúszás folyamatáért első helyen felelős. A szocialista tervgazdaság javíthatatlan szerkezeti defektjei is elég hamar világossá váltak a realisan gondolkodó elmék előtt, de attól hosszú évtizedekig működhetett a szub-optimális rendszer, és nemcsak a külső erőszak általi megtámogatottsága okán, mivel a rezsimnek bizony elég hosszú időn át kellően sok híve maradt, minden evidencia ellenére – és nemcsak a rezsim közvetlen haszonélvezői, hanem áldozatai között is. A propaganda jó ideig hatékonyan bizonyul az „alternatív valóság” – azaz a hazugság – fenntartásában; a rezsim nézve kellemetlen tények letagadhatók, kisebbsíthetők, és végső soron valami jól megválasztott ellenség aknamunkájaként is beállíthatók.

A múlt tehát egyáltalán nem támasztja alá a magunk megnyugtatóra használt érvet, miszerint nincs különösebb baj, mert majd a puding próbája

eldönti a hivatalos és az önjelölt szakácsok vitáit. Most pedig még kétsége-
sebb, hogy az evidenciák nyomán, a tényleges következmények megismeré-
sével gyorsan képes korrigálni a társadalom, ha valami okból melléfog egy-
némely ügyben. A valóságshow világában szocializálódtak, a számítógépes
játékon felnőttek gondolkodásában összerosódhat a tényleges valóság, ami
mindig egyszeri, visszajátszhatatlan pillanatok sorozata, és másfelől a virtuá-
lis valóság, amelyben nincs igazi szenvedés, kár, visszavonhatatlan esemény,
és ahol a megdöntetlen döntésnek legfeljebb a játék (game) újraindítása
az ára. Nem kevés adatunk van arról, hogy meghozott szavazói döntés más-
napján szaporodik meg az internetes keresés a referendum tárgyáról: való-
jában mi is volt az ügy, amiről – vagy aminek kapcsán – leadtuk voksunkat.
Sokakban akkor tudatosul, hogy „game over”: a tényleges világban sokkal
nehezebb, leginkább lehetetlen az újrajátszás, a gyors korrekció.

E jelenségek nyilván nem szűkíthetők a legfejlettebb világra. Ezért sem
gondolom, hogy ismét a Nyugat alkonyáról kellene értekeznünk. Inkább
a szakértők alkonyáról – és okot, magyarázó tényezőt eleget találhattunk.

Annál több kétely marad az emberben a következményeket illetően. Ra-
cionális egyéneket és válságálló társadalmi struktúrákat feltételezve persze
van okunk arra számítani, hogy közép- és hosszú távon értelmes korrekciók
következnek be. Csak éppen abban kellene ehhez hinnünk, hogy az egyének
kellően racionálisak, a társadalmi struktúrák, fékek és kontrollmechani-
zmusok pedig épek. Hihetünk abban, hogy jól argumentált vitában meg lehet
egymást győznünk az igazságról, csak éppen az a minimumfeltétele ennek,
hogy egy és ugyanazon valóságban éljünk.

SZERZŐINK

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. A *Magyar Szemle* és a *Hungarian Review* közgazdasági szemleírója, a sajtó és média rendszeres szereplője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után* (2012).

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs) író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). Legutóbb megjelent munkái: *Világfasírt* (Esszék, 1996), *Aranykapu – Boldog Salamon király* (Regény, 1999), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás* (Televíziós esszesorozat a Duna TV-ben 1997 óta, a szövegek hat kötetben), *Hamvas Szóttár* (2002), *Tündérfalva* (Regénykert, 2006), *Mondatok* (Aforizmák, 2007), *99 magyar rémmese* (2007).

CSAPODY MIKLÓS (1955, Sopron) irodalom- és művelődéstörténész, 1990–2010 között az MDF parlamenti képviselője. 2000-ben Kölcsey-díjjal tüntették ki. F. m. *Vasárnapi jegyzetek* (1994), *Értelem és remény* (1998), „*Budapest. Életem akadémiaja.*” Páskándi Géza (2003), „*A világban helytállani...*” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980 (2004), „*Nehéz útra keltem...*” Beszélgetések Bálint Sándorral (2004), *A díszmagyar* (2006), *Kommunista terror – katolikus ellenállás. Szentimreváros élő öröksége* (2006), *Erdélyi Féniks* (2007),

Késői ünnep (2008), *Egy nemzedék iskolája. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933)* (2009), *Begyöngy élet* (2009).

DEME TAMÁS (1946, Budapest), tanár, művelődéskutató, a PPKE Vitéz János Karának docense, Budapesten él. Doktori disszertációját Karácsony Sándor pedagógiájának aktualitásáról írta. Írásai (190 közlés) a neveléstudomány, művelődésemélet és a művészeti nevelés terén születtek. Főbb kötete: „*Ami történik és ami van*” (1994).

ENTZ GÉZA (1913–1993) művészettörténész A Pázmány Péter Tudományegyetemen Hekler Antal tanítványa. Pályája a Szépművészeti Múzeumban indult, majd 1941-től a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa. 1945–1950-ig a Bolyai Tudományegyetem Művészettörténeti tanszékének vezetője. Budapestre visszatérve 1957-től nyugdíjba vonulásáig az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos osztályának vezetőjeként meghatározó szerepet játszott a magyar műemlékvédelem magas színvonalú elméleti megalapozásában, szervezeti kiépítésében és gyakorlati tevékenységében. 1966-tól a budapesti Képzőművészeti Főiskolán a korszerű restaurátorképzést szervezi meg. Nagyszámú, a magyar középkor építészettörténete szempontjából alapvető tanulmánya mellett legfontosabb munkái: *A gyulafehérvári székesegyház úttörő monográfiája* (1958), a magyar középkori építészet több nagy lélegzetű összefoglalása és Erdély románkori, valamint gótikus építészetéről elkészített kétkötetes korpusza.

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros, közíró. Az ELTE-n és a PPKE HTK-n tanult. A *Magyar Szemle* egyházügyi szemleírója. Írásai jelentek meg többek

között az Új Magyarországon, a *Napi Magyarországon*, a *Magyar Időkben* és a *Magyar Nemzetben*.

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* főszerkesztő-helyettese, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. Pethő Sándor-díjas. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Ok. nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következő országok országa* (2011), *A magyarországi rendeltetéséről* (2013).

ANTON HYKISCH (1932, Selmečbánya) író, diplomata. Közgazdász végzettségű, több mint 30 könyvet írt (regények, novellák, dokumentumregények). Hosszú évekig rádióműsort szerkesztett. Számos történelmi regényét külföldön is lefordították. Az 1968 augusztusát követő szovjet megszállás után több éven keresztül nem publikálhatott. 1989 után parlamenti képviselő, és tagja a Szlovák Parlament elnökségének, egyik kezdeményezője Szlovák Köztársaság függetlenné nyilvánításának. Később Kanada első szlovák nagykövete. Visszatérése után politológiát tanított a Nagyszombati Egyetemen. Jelenleg szabadúszó művész Pozsonyban.

Társalapítója és egykori elnöke a PEN Szlovák Centrumnak, a szlovákiai Pán-európai Unió alelnöke volt, a World Future Society (USA) tagja.

Legutóbbi művei: *Ne féljünk a világtól. A globális gondolkodás útmutatója* (2001), *Hogy ízlük a politika* (2004) parlamenti elmélkedések, *Egyedül idegen városokban* (2006) novelláskötet. Regényei: *Emlékezz a cárra* (2007), *Higgyetek a császárnak* (2016), *Régi idők gyönyörei* (2009), *Az én Selmečbányám* (2012)

JUHÁSZ ELŐD (Budapest, 1938) zenetörténész. Az ELTE filozófia-esztétika szakon szerzett doktorátust (1974); Magyar Rádió, a Magyar Te-

levízió, a Hír Tv, jelenleg a Katolikus Rádió munkatársa. F. d.: Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2000). Több száz zenei írás (kritika, publicisztika, recenzió és tanulmány), valamint könyvfordítások, F. m.: *Gershwin* (1964); *Amerikai variációk* (1969); *Bernstein Story* (1972); *Bernstein és Budapest* (1988); *Zenebutik Sztáralbum* (1991); *Popközelség I–II.* (1992); *Popművészek természetközelségben* (1993); *Találkozások – pillanatképek, fókuszban: a zene* (1993); *Szuperkoncert szupersztárokkal* (1996); *Villanófényben a Zenebutik – Két évtized, sztárok, „megállított pillanatok”* (2001); *Volt egyszer egy Zenebutik – 30 év pillanatképei, gondolatöregedékei* (2010); *„Kiskunhalastól a világhírig”*. Miklósa Erikával beszélget Juhász Előd (2011); *Kocsis Zoltán Juhász Előd mikrofonja előtt. 40 év interjúi* (2011). *Kocsis Zoltán hatvanéves* (Interjúkötet, 2012).

JOBBÁGYI GÁBOR (Budapest, 1947) ügyvéd, jogtanácsos (1973–1981). 1982-től egyetemi oktató a Miskolci Egyetemen, 1987-től docens, majd egyetemi tanár 1996-tól. Kandidátus 1987-ben, habilitált 1996-ban, „Mestertanár” 2006-ban. 1996-tól tanszékvezető egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, ezzel párhuzamosan egyetemi tanár a győri Széchenyi Egyetemen. 1981-től 96 publikációja jelent meg, jelentős részben elismert hazai és külföldi folyóiratokban, illetve kilenc önálló kötete. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének. Kutatási területe a polgári jog, a személyi jog, családi jog, orvosi jog, életjog, 1956 és a megtorlás.

MARTONYI JÁNOS (1944, Kolozsvár) az állam- és jogtudományok kandidátusa (1979), politikus, jogtudós, diplomata, ügyvéd, egyetemi tanár. 1984 és 1994 között különböző pozíciókat töltött be a Külkereskedelmi, illetve Kereskedelmi Minisztériumban, 1990–

1994 között közigazgatási államtitkár a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában, később a Külügyminisztériumban. Az első és második Orbán-kormány külügyminisztere (1998–2002, 2010–2014). 1987 óta számos magyar és külföldi egyetemen oktat, tagja a Professzorok Batthyány Körének és a Tudományok és Művészetek Európai Akadémiájának. Évtizedek óta publikál tanulmányokat és esszéket a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi jog, a versenyjog, az európai integráció, a közép-európai együttműködés, valamint a geopolitika és a globális szabályozások témakörében. Nemzetközi választott bíró. F. d.: a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje a csillaggal, a francia Becsületrend (parancsnoki és főtisztí fokozat), a francia Nemzeti Érdemrend, valamint japán, brit, osztrák, lengyel, bolgár állami kitüntetések.

MOLNÁR KÁROLY ATTILA (1961), eszmetörténész. Jelenleg az NKE MTKK vezetője és az ELTE TÁTK oktatója. Főbb művei: *A „protestáns etika” Magyarországon* (1994), *Feljegyzések a kaotikus fegyházból* (1999), *Edmund Burke* (2000), *A jó rendről* (2010), *A tanácskozó demokrácia és a megváltó csevegés* (2014), *Szabadságolt lelkiismeret I.* (2014), *Szabadságolt lelkiismeret II* (2016).

SZABÓ ÉVA ESZTER (1970, Budapest) történész, amerikanista. Az ELTE Angol-amerikai Intézet Amerikanisztika Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe az Amerika-közi kapcsolatok, valamint a nemzetközi migráció fő kérdései. F. m.: *Sensitive America: The Continent, the Country, and Inter-*

American Relations. U.S. Foreign and Immigration Policies in the Caribbean Basin. Az Egyesült Államok behatolása Kubába (1800–1960). In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről. A migráció szerepe az Egyesült Államok és Kuba kapcsolatában*. In *Századok*, 139. évfolyam, 1. szám, 2005.

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja.

ZÉTÉNYI ZSOLT (1941) ügyvéd. Országgyűlési képviselő (1990–1994, MDF), az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának tagja (1993–1994). Az általa megfogalmazott „lex Zétényi”-t (1991. november) az önkényuralom alatt elkövetett emberiségellenes bűntények büntetőségéről az Alkotmánybíróság megsemmisítette. Az MDF Országos Elnökségének tagja (1993–1994), Egyeszmélyes Nemzeti Jogvédő irodát tartott fenn 1994-től minden köztámogatás nélkül, az önkényuralom (sor-tüzek) halálos áldozatai védelmében. 2008–2014 között a Nemzeti Jogvédő Alapítvány (NJA) kuratóriumának elnöke. F. d.: Márton Áron emlékpark (1988), Bethlen Gábor-díj (2014), Magyar Örökség díj (2016).

NYUGATI CIVILIZÁCIÓ

TANULMÁNYOK

ROGER SCRUTON

Az európai civilizáció jövője: tanulságok Amerika számára

LÁNCZI ANDRÁS

Európa racionalitása. Európai metafizika

MOLNÁR ATTILA KÁROLY

Nyugat: „kívül harcok, belül félelem”

BÖCSKEI BALÁZS

Válságcivilizáció, válságdemokrácia, válságliberalizmus

ZSINKA LÁSZLÓ

Európa „kiüresedése”

CSICSMANN LÁSZLÓ

A muszlim közösségek integrálódásának kérdőjelei a migránsválság tükrében.

Identitásválság(ok) az iszlám világban és Európában

SALÁT GERGELY

Nyugati civilizáció - kínai szemmel

RECENZIO

KOVÁCS ANDRÁS

Társ a biztonságiasításban.

Marton Péter - Balogh István - Rada Péter: Biztonsági tanulmányok.

Új fogalmi keretek és tanulságok a visegrádi országok számára

VECZÁN ZOLTÁN

Honnan hová? Térkép a digitális médiához

Andok Mónika (szerk.): Digitális média és mindennapi élet

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

81.

2016/3.
SZÁM

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az
ország bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban ([https://eshop.posta.hu/](https://eshop.posta.hu/storefront/)
[storefront/](https://eshop.posta.hu/storefront/)), 1900 Budapest, 06-1-767-

8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légipostán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában

érvényes árfolyamon

ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VII, NO. 6

BUDAPEST

NOVEMBER 2016

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

THE HUNGARIAN REVOLUTION OF 1956 – DAVID PRYCE-JONES The Fall of Budapest • GYULA KODOLÁNYI “With Nine Million Fascists” • GYULA ILLYÉS Submerged With Atlantis – A Diary 1956–57 • ISTVÁN BIBÓ Hungary, a Scandal, and a Hope of the World • PETER UNWIN Voice in the Wilderness: Imre Nagy and the Hungarian Revolution • FRIENDS OF HUNGARY FOUNDATION My Revolution – Part II • ISTVÁN B. RÁCZ A Testimony on the Revolution • ZSOLT CZAKÓ – ZITA BODNÁR Breaking Dawn – An 1956 Exhibition at the Balassi Institute

jan. 12-13. Új rendelet jelent meg a gyorsított bírósági eljárásról. E szerint a sztrájk vagy arra való biztatás is halálbüntetés alá eshetik. Gyakorlatilag bárkit bármiért halálra lehet ítélni.

jan. 14. Egy fegyőr szerint éjjelenként állandó kivégzés van. Nem is nagyon vizsgálják az ügyet. A hegyekben lévő partizánok ellen tehetetlenek az oroszok. Állítólag rengeteg orosz sebesült van minden kórházban Budapesten, Székesfehérvárat és Kecskeméten. Állandóan újabb sebesültek érkeznek.

Entz Géza

Az 1956-os forradalom és szabadságharc halottainak számát a könyv szerint jóval magasabbra lehet becsülni, mint a forradalom után közölt – és napjainkig nem cáfolt – kb. 3000 halottat. Számbeli becsléseit a korabeli statisztikákon kívül az (1990-ig nagyrészt titkos) anyakönyvezett halottak számából, a felderítetlen események halottaiból és a visszaemlékezésekből állította fel. A korabeli titkos statisztika szerint becsült 19 000 sebesült helyett ezt a számot 60 000 és 70 000 közé teszi, és a közülük meghaltakét 7–8 ezerre. Az eddigi feldolgozások nem választották külön a polgári lakosság és a felkelők áldozatait. A könyv becslése szerint a polgári lakosság halottainak számát 8–10 ezer tehetjük, beleértve a sortüzek, az orvlövészek áldozatait és a romok alatt meghaltakat.

Zétényi Zsolt

Már több mint negyed század telt el 1989 nagy szakadása óta. Új nemzedék cseperedett fel. A mi kötelességünk élet- és történelmi tapasztalataink átadása. A mi szemléletünk is változik. [...] Magamon látom, miként revideálok néhány véleményemet, miként látok sok mindent másképp, mint húsz évvel ezelőtt. Új fenyegetések jelennek meg. Némelyiket sejtettük, másokat nem is feltételeztük. Európa, amelybe beléptünk, már más Európa. Éppen a kultúra embereinek lehetne jobb szimatuk a körülöttünk történő változásokkal kapcsolatban.

Anton Hykisch

Molnár Tamás az amerikai konzervatívok közt sem tartozott a főáramba. Túlságosan európai volt. Az amerikai konzervatív gondolkodás és politika jelentősen eltért a korabeli, különösen a korábbi európai konzervatívoktól. Még a brittől is. Ez azonban ma kevésbé látszik, mivel a Pax Americanának és az amerikai konzervatívok politikai sikereinek köszönhetően mára az európai konzervatívok erősen amerikanizálódtak, ami nem feltétlen csak atlantizmust – az Egyesült Államok külpolitikájának elfogadását –, hanem az amerikai konzervatív gondolkodás etalonként történő használatát is jelenti.

Molnár Attila Károly

830 Ft

2016

A *MAGYAR SZEMLE* TEMATIKUS
ÉS BETŰRENDES MUTATÓJA

Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány
Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

TEMATIKUS MUTATÓ

EGYHÁZPOLITIKA

- FÁY Zoltán: Európa megkísértése és elrablása – [április] 121. p.
FÁY Zoltán: Igen, és pont – [június] 120. p.
FÁY Zoltán: Jelek – [augusztus] 116. p.
FÁY Zoltán: Reform a Kúrián – [október] 115. p.
FÁY Zoltán: Wittenberg, Lund, Róma – [december] 114. p.

EMLÉKEZÉS

- BALOG Zoltán: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
BALOG Zoltán: Gyászbeszéd Pozsgay Imre temetésén – [június] 82. p.
BIHARI Mihály: Pozsgay Imre (1933–2016) búcsúztatása – [június] 79. p.
FÁY Zoltán: A villanyszereléstől a doktorátusig – P. Soós Anyos emlékére – [január] 118. p.
GRÓH Gáspár: Búcsú a lázítótól – Csoóri Sándor búcsúztatása – [október] 26. p.
ILLYÉS Mária: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
KODOLÁNYI Gyula: Granasztói György búcsúztatása – A múlt ajándéka és terhe – [október] 6. p.
KÓSA Ferenc: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.

- ORBÁN Viktor gyászbeszéde Granasztói György temetésén – [október] 3. p.
 SZABÓ István, Bogárdi: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól
 búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc –
 [október] 11. p.

ESSZÉ

- CZAKÓ Gábor: A rendszerváltoztatási kísérlet hordaléka – [december] 7. p.
 GRANASZTÓI György: Két Európa – [június] 3. p.
 GRÓH Gáspár: Hazudtak, lendületlenül... – [december] 3. p.
 GRÓH Gáspár: Nagy háború – [január] 3. p.
 GRÓH Gáspár: Rendszerváltozás a lelátón – [augusztus] 3. p.
 HYKISCH, Anton: Csöndesen és közelebb – [december] 47. p.
 KODOLÁNYI Gyula: Tóth Kláráról – [április] 115. p.
 LUIK, Viivi: A hazugság sokfélesége (Jávorszky Béla fordítása) –
 [január] 37. p.
 VÁRNAGY Ildikó: Levél unokámnak – [január] 81. p.

ÉPÍTÉSZET

- BRENNER János: A két örök vetélytárs – Tér és társadalom a dunai metro-
 poliszokban – [április] 119. p.

FILM

- TÓTH Klára: A rendszeren kívül – [december] 111. p.
 TÓTH Klára: Egy szigorúan titkos összejeövetel margójára – [június] 116. p.

GAZDASÁG

- BOD Péter Ákos: Államadósság: miért fontos, és kinek? – [augusztus] 118. p.
 BOD Péter Ákos: Jövedelmi viszonyok és társadalmi legitimitáció –
 Gondolatok 1956 hatvanadik évfordulóján – [október] 118. p.
 BOD Péter Ákos: Párhuzamos választói világok – Új értékrendek bukkannak
 fel a közvéleményben – [december] 117. p.
 CSABA László: Mellár Tamás: Szemben az árral – Rendhagyó közgazdasági
 előadások – [június] 108. p.
 HIERONYMI Ottó: Rendszerváltozás Magyarországon, 1990–1994. Az Antall-
 kormány gazdaságpolitikája – [április] 17. p.
 SZAJLAI Csaba: Közgazdasági energiacirkuláció – Matolcsy György három
 éve a Magyar Nemzeti Bank élén – [október] 45. p.

IRODALOM

- DOMONKOS István: Kormányeltörésben – [június] 55. p.
 ILLYÉS Gyula: Atlantisz sorsára jutottunk – Napló 1956-57. Részlet a most megjelent könyvből – [június] 27. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

- BAKONYI István: Fazekas István: Ars poetica dolorum – [január] 114. p.
 BARTUSZ-DOBOSI László: A „bajszos tündér” – [január] 110. p.
 DÁVID Gyula: Tamási Áron a kolozsvári Bolyai Egyetemen 1956-ban – [október] 81. p.
 GRÓH Gáspár: Szemben a felejtéssel – Domokos Mátyás írásai Illyés Gyuláról – [augusztus] 102. p.
 GRÓH Gáspár: Tamási Áron és a Nagy Háború – [október] 104. p.
 HAKLIK Norbert: Posztmodern Shakespeare, a Szovjetunióra hangolva – Dávid Szalay Az ártatlanság című regényéről – [január] 104. p.
 KIRÁLY Béla, S.: Szemben álló tükrök végtelenje. Illyés Gyula és szülőföldje – [október] 97. p.
 MÁRKUS Béla: Frontok fölött. Gróh Gáspár könyvéről – [augusztus] 109. p.
 SZEREDI Pál: A Látóhatár szerkesztőségi ellentétének háttere 1957-1958-ban (2. rész) – [január] 62. p.
 VASY Géza: Illyés Gyula és Ozora – [augusztus] 99. p.

KATONAPOLITIKA, HONVÉDELEM

- HAUTZINGER Gyula: Haderő, menetben – A magyar honvédség elmúlt negyedszázada – [június] 49. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET

- RÉVÉSZ Emese: Árkádiában éltem – Kovács Tamás képeiről – [június] 97. p.

KÜLPOLITIKA

- EGEDY Gergely: Nagy-Britannia válaszüton: „kemény” vagy „puha” Brexit? – [augusztus] 6. p.
 ENTZ Géza: Jeszenszky Géza Trianon meghaladásának kísérletéről – Átfogó mű az Antall-kormány szomszédságpolitikájáról – [augusztus] 48. p.
 JESZENSZKY Géza: Martonyi János üzenetei – [január] 88. p.

- KIRÁLY Béla, S.: Jean-Pierre Le Goff és a francia demokrácia rossz közérzete – [június] 92. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (1. rész) – [augusztus] 39. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (2. rész) – [október] 32. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (3. rész) – [december] 15. p.
- PERGE Péter: Változó erőterben. Törökország a választások után (1. rész) – [április] 94. p.
- PERGE Péter: Változó erőterben. Törökország a választások után (2. rész) – [június] 74. p.

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

- BOGNÁR Zsófia – RÓZSAVÖLGYI Andrea: A Szépművészeti Múzeum középkori és reneszánsz gipszgyűjteménye – [április] 102. p.
- ENTZ Géza: Kovács András iskolája és az erdélyi reneszánsz kutatás – [január] 96. p.

POLITOLÓGIA

- FLICK László: Konzervatív kreativitás (1. rész) – [április] 84. p.
- FLICK László: Konzervatív kreativitás (2. rész) – [június] 61. p.
- KIRÁLY Béla, S.: A populizmusról – másképpen – [január] 92. p.
- KIRÁLY Béla, S.: Jean-Pierre Le Goff és a francia demokrácia rossz közérzete – [június] 92. p.
- MOLNÁR Károly Attila: Az amerikai konzervatívok és Molnár Tamás (1. rész) – [december] 23. p.
- PACSAY TOMASSICH Orsolya: Az értékek Európája – [augusztus] 14. p.

PSZICHOLÓGIA

- DEME Tamás: Karácsony Sándor fejlődéslelektana a mai pszichológia tükrében – [december] 55. p.

SZÍNHÁZ

- ABLONCZY László: Cella-magányban – Mensáros László kihallgatásáról három tételben – [június] 35. p.

TÖRTÉNELEM

- ABLONCZY László: Cella-magányban – Mensáros László kihallgatásáról három tételben – [június] 35. p.
- ANFROL, Michel: De Gaulle emlékezete (Gát Ákos Bence interjúja) – [június] 19. p.
- BOD Péter Ákos: Messze túl a taxisok ügyén – Szekér Nóra interjúja (2. rész) – [január] 16. p.
- COLLINS, Christopher: Vasakarát a diplomáciában: Margaret Thatcher és Magyarország, 1979–1984 – [augusztus] 17. p.
- CSAPODY Miklós: Húsz év – huszonkét év: Jakabffy Elemér és Mikó Imre – [december] 70. p.
- ENTZ Géza: Krónika – Feljegyzések a forradalomról (1. rész) – [október] 52. p.
- ENTZ Géza: Krónika – Feljegyzések a forradalomról (2. rész) – [december] 84. p.
- GRÓH Gáspár: A realitás rajongója – Görgey Artúrról – [június] 83. p.
- GRÓH Gáspár: Főszerep helyett tanúságtétel – [április] 48. p.
- HIERONYMI Ottó: Rendszerváltozás Magyarországon, 1990–1994. Az Antall-kormány gazdaságpolitikája – [április] 17. p.
- JÁSDI István: A mi, 56-unk – [október] 66. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Krízis és felemelkedés – Szekér Nóra és Nagymihály Zoltán interjúja (2. rész) – [január] 27. p.
- KÓNYA Imre: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (2. rész) – [január] 7. p.
- KÓNYA Imre: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (3. rész) – [április] 3. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Egy két világháború közötti román karrier szociológiája – [június] 86. p.
- MONOSTORI Imre: Szekfű Gyula utolsó éve (1949–1955) (2. rész) – [január] 71. p.
- O’SULLIVAN, John: A thatcheri örökség – [augusztus] 27. p.
- PELLE János: Auschwitz magyar szemmel (2. rész) – [január] 49. p.
- PETŐ Zoltán: Egy politikai látomás története – Antall Józsefről – [augusztus] 88. p.
- PETRI László: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében – [augusztus] 59. p.
- SZABÓ Éva Eszter: A migráció mint a hidegháborús amerikai külpolitika eszköze (Németh Orsolya fordítása) – [december] 31. p.
- SZEBENI Géza, M.: Egy legenda nyomában – Schioppa nuncius és a „Giesswein-ügy” – [április] 38. p.
- SZEKÉR Nóra: Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom – [április] 59. p.
- SZENT-IVÁNYI Domokos: Visszatekintés 1941–1972 – Részletek – [április] 68. p.

- SZMODIS Jenő: Az Alkotmánybíróság és a politikum néhány kérdéséről –
Az Antall–SZDSZ „paktum” alkotmányjogi előzményei – [április] 30. p.
TRÓCSÁNYI László: Gaulle-izmus és Európa – [június] 10. p.
VÖRÖS Győző: Ahol Keresztelő Szent Jánost lefejezték – [augusztus] 71. p.
ZÉTÉNYI Zsolt: 1956 és a megtorlás fekete könyve – [december] 100. p.

ZENE

- BÓNIS Ferenc: Portrévázlat Bartókné Pásztory Dittáról – [október] 112. p.
JUHÁSZ Előd: Kocsis Zoltánra emlékezünk – Interjúrésztlet a Nap Kiadó
készülő kötetéből – [december] 108. p.
MALOSCHIK Róbert körkérdései: Szabados Györgyre emlékeznek egykori
muzsikustársai – [augusztus] 93. p.
MOLNÁR Csaba: Szabados szelleme tovább él – [augusztus] 96. p.

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA 2016

- ABLONCZY László: Cella-magányban. Mensáros László kihallgatásáról három tételben – [június] 35. p.
- ANFROL, Michel: De Gaulle emlékezete (Gát Ákos Bence interjúja) – [június] 19. p.
- BAKONYI István: Fazekas István: Ars poetica dolorum – [január] 114. p.
- BALOG Zoltán: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
- BALOG Zoltán: Gyászbeszéd Pozsgay Imre temetésén – [június] 82. p.
- BARTUSZ-DOBOSI László: A „bajszos tündér” – [január] 110. p.
- BIHARI Mihály: Pozsgay Imre (1933–2016) búcsúztatása – [június] 79. p.
- BOD Péter Ákos: Államadósság: miért fontos, és kinek? – [augusztus] 118. p.
- BOD Péter Ákos: Jövedelmi viszonyok és társadalmi legitimáció – Gondolatok 1956 hatvanadik évfordulóján – [október] 118. p.
- BOD Péter Ákos: Messze túl a taxisok ügyén – Szekér Nóra interjúja (2. rész) – [január] 16. p.
- BOD Péter Ákos: Párhuzamos választói világok – Új értékrendek bukkannak fel a közvéleményben – [december] 117. p.
- BOGNÁR Zsófia – RÓZSAVÖLGYI Andrea: A Szépművészeti Múzeum középkori és reneszánsz gipszgyűjteménye – [április] 102. p.
- BÓNIS Ferenc: Portrévázlat Bartókné Pásztor Dittáról – [október] 112. p.
- BRENNER János: A két örök vetélytárs – Tér és társadalom a dunai metropoliszokban – [április] 119. p.
- COLLINS, Christopher: Vasakarát a diplomáciában: Margaret Thatcher és Magyarország, 1979–1984 – [augusztus] 17. p.
- CZAKO Gábor: A rendszerváltoztatási kísérlet hordaléka – [december] 7. p.

- CSABA László: Mellár Tamás: Szemben az árral – Rendhagyó közgazdasági előadások – [június] 108. p.
- CSAPODY Miklós: Húsz év – huszonkét év: Jakabffy Elemér és Mikó Imre – [december] 70. p.
- DÁVID Gyula: Tamási Áron a kolozsvári Bolyai Egyetemen 1956-ban – [október] 81. p.
- DEME Tamás: Karácsony Sándor fejlődéslélektana a mai pszichológia tükrében – [december] 55. p.
- DOMONKOS István: Kormányeltörésben – [június] 55. p.
- EGEDY Gergely: Nagy-Britannia válaszüton: „kemény” vagy „puha” Brexit? – [augusztus] 6. p.
- ENTZ Géza: Krónika – Feljegyzések a forradalomról (2. rész) – [december] 84. p.
- ENTZ Géza: Jeszenszky Géza Trianon meghaladásának kísérletéről – Átfogó mű az Antall-kormány szomszédságpolitikájáról – [augusztus] 48. p.
- ENTZ Géza: Kovács András iskolája és az erdélyi reneszánsz kutatás – [január] 96. p.
- ENTZ Géza: Krónika – Feljegyzések a forradalomról (1. rész) – [október] 52. p.
- FÁY Zoltán: A villanszereléstől a doktorátusig – P. Soós Anyos emlékére – [január] 118. p.
- FÁY Zoltán: Európa megkísértése és elrablása – [április] 121. p.
- FÁY Zoltán: Igen, és pont – [június] 120. p.
- FÁY Zoltán: Jelek – [augusztus] 116. p.
- FÁY Zoltán: Reform a Kúrián – [október] 115. p.
- FÁY Zoltán: Wittenberg, Lund, Róma – [december] 114. p.
- FLICK László: Konzervatív kreativitás (1. rész) – [április] 84. p.
- FLICK László: Konzervatív kreativitás (2. rész) – [június] 61. p.
- GRANASZTÓI György: Két Európa – [június] 3. p.
- GRÓH Gáspár: A realitás rajongója – Görgy Artúrról – [június] 83. p.
- GRÓH Gáspár: Búcsú a lázítótól – Csoóri Sándor búcsúztatása – [október] 26. p.
- GRÓH Gáspár: Főszerep helyett tanúságtétel – [április] 48. p.
- GRÓH Gáspár: Hazudtak, lendületlenül... – [december] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Nagy háború – [január] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Rendszerváltozás a lelátón – [augusztus] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Szemben a felejtéssel – Domokos Mátyás írásai Illyés Gyuláról – [augusztus] 102. p.
- GRÓH Gáspár: Tamási Áron és a Nagy Háború – [október] 104. p.
- HAKLIK Norbert: Posztmodern Shakespeare, a Szovjetunióra hangolva. Dávid Szalay Az ártatlanság című regényéről – [január] 104. p.
- HAUTZINGER Gyula: Haderő, menetben – A magyar honvédség elmúlt negyedszázada – [június] 49. p.
- HIERONYMI Ottó: Rendszerváltozás Magyarországon, 1990–1994. Az Antall-kormány gazdaságpolitikája – [április] 17. p.
- HYKISCH, Anton: Csöndesen és közelebb – [december] 47. p.

- ILLYÉS Gyula: Atlantisz sorsára jutottunk – Napló 1956-57. Részlet a most megjelent könyvből – [június] 27. p.
- ILLYÉS Mária: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
- JÁSDI István: A mi, 56-unk – [október] 66. p.
- JESZENSZKY Géza: Martonyi János üzenetei – [január] 88. p.
- JUHÁSZ Előd: Kocsis Zoltánra emlékezünk – Interjúrészlet a Nap Kiadó készülő kötetéből – [december] 108. p.
- KIRÁLY Béla, S.: A populizmusról – másképpen – [január] 92. p.
- KIRÁLY Béla, S.: Jean-Pierre Le Goff és a francia demokrácia rossz közérzete – [június] 92. p.
- KIRÁLY Béla, S.: Szemben álló tükrök végtelenje – Illyés Gyula és szülőföldje – [október] 97. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Granasztói György búcsúztatása – A múlt ajándéka és terhe – [október] 6. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Krízis és felemelkedés – Szekér Nóra és Nagymihály Zoltán interjúja (2. rész) – [január] 27. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Tóth Kláráról – [április] 115. p.
- KÓNYA Imre: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (2. rész) – [január] 7. p.
- KÓNYA Imre: Az MDF-frakcióvezető memoárjából – Részletek egy készülő könyv anyagából (3. rész) – [április] 3. p.
- KÓSA Ferenc: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
- LUIK, Viivi: A hazugság sokfélesége (Jávorszky Béla fordítása) – [január] 37. p.
- MALOSCHIK Róbert körkérdései: Szabados Györgyre emlékeznek egykori muzsikustársai – [augusztus] 93. p.
- MÁRKUS Béla: Frontok fölött. Gróh Gáspár könyvéről – [augusztus] 109. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (1. rész) – [augusztus] 39. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (2. rész) – [október] 32. p.
- MARTONYI János: Identitás és geopolitika (3. rész) – [december] 15. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Egy két világháború közötti román karrier szociológiája – [június] 86. p.
- MOLNÁR Csaba: Szabados szelleme tovább él – [augusztus] 96. p.
- MOLNÁR Károly Attila: Az amerikai konzervatívok és Molnár Tamás (1. rész) – [december] 23. p.
- MONOSTORI Imre: Szekfű Gyula utolsó éve (1949–1955) (2. rész) – [január] 71. p.
- ORBÁN Viktor gyászbeszéde Granasztói György temetésén – [október] 3. p.
- O’SULLIVAN, John: A thatcheri örökség – [augusztus] 27. p.
- PACSAY TOMASSICH Orsolya: Az értékek Európája – [augusztus] 14. p.
- PELLE János: Auschwitz magyar szemmel (2. rész) – [január] 49. p.

- PERGE Péter: Változó erőterben. Törökország a választások után (1. rész) – [április] 94. p.
- PERGE Péter: Változó erőterben. Törökország a választások után (2. rész) – [június] 74. p.
- PETŐ Zoltán: Egy politikai látomás története – Antall Józsefről – [augusztus] 88. p.
- PETRI László: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében – [augusztus] 59. p.
- RÉVÉSZ Emese: Árkádiában éltem – Kovács Tamás képeiről – [június] 97. p.
- RÓZSAVÖLGYI Andrea – BOGNÁR Zsófia: A Szépművészeti Múzeum középkori és reneszánsz gipszgyűjteménye – [április] 102. p.
- SZABÓ Éva Eszter: A migráció mint a hidegháborús amerikai külpolitika eszköze (Németh Orsolya fordítása) – [december] 31. p.
- SZABÓ István, Bogárdi: „Egyszer majd ez is elmúlik” – Csoóri Sándortól búcsúzik Bogárdi Szabó István, Balog Zoltán, Illyés Mária és Kósa Ferenc – [október] 11. p.
- SZAJLAI Csaba: Közgazdasági energiacirkuláció – Matolcsy György három éve a Magyar Nemzeti Bank élén – [október] 45. p.
- SZEBENI Géza, M.: Egy legenda nyomában – Schioppa nuncius és a „Giesswein-ügy” – [április] 38. p.
- SZEKÉR Nóra: Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom – [április] 59. p.
- SZENT-IVÁNYI Domokos: Visszatekintés 1941–1972. Részletek – [április] 68. p.
- SZEREDI Pál: A Látóhatár szerkesztőségi ellentétének háttere 1957–1958-ban (2. rész) – [január] 62. p.
- SZMODIS Jenő: Az Alkotmánybíróság és a politikum néhány kérdéséről – Az Antall–SZDSZ „paktum” alkotmányjogi előzményei – [április] 30. p.
- TÓTH Klára: A rendszeren kívül – [december] 111. p.
- TÓTH Klára: Egy szigorúan titkos összejövetel margójára – [június] 116. p.
- TRÓCSÁNYI László: Gaulle-izmus és Európa – [június] 10. p.
- VÁRNAGY Ildikó: Levél unokámnak – [január] 81. p.
- VASY Géza: Illyés Gyula és Ozora – [augusztus] 99. p.
- VÖRÖS Győző: Ahol Keresztelő Szent Jánost lefejezték – [augusztus] 71. p.
- ZÉTÉNYI Zsolt: 1956 és a megtorlás fekete könyve – [december] 100. p.

